

BELGELER

Sayı/Issue: 45
Haziran/June 2025

<https://belgeler.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 08.05.2023
Kabul/Accepted: 21.02.2025

DOI: 10.37879/belgeler.2025.93

Araştırma Makalesi/Research Article

Son Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın (1874-1944), Evelyn Cromer'in İddiaları ve İngiltere'nin Mısır Politikaları Karşısında Yazdığı Eseri Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Work of the Last Egyptian Khedive Abbas Hilmi Pasha II (1874-1944) Against Evelyn Cromer's Claims and Britain's Egyptian Policies

Süleyman Kızıltoprak*

Öz

Bu çalışma, Mısır'da Britanya başkonsolosu olarak 1883'te Londra Hükûmeti tarafından görevlendirilen ve bu pozisyonunu 1907 yılına kadar kesintisiz sürdüren Evelyn Baring Cromer tarafından 1908'de yayınlanan "Modern Egypt" adlı eserden sonra Mısır'ın Hıdivi II. Abbas hakkında yazılan ve 1915'te basılan "Abbas II" adlı kitaptaki iddialara karşı II. Abbas Hilmi Paşa'nın 1929 yılında yayınladığı "A few words on the Anglo-Egyptian Settlement" başlıklı kitabın tercümesi ve değerlendirmesi ile ilgilidir.

Lord Cromer'in yazdığı kitaplarla politikaları ve icraatlarını öne çıkaran tutumu yanında Hıdivlik makamını, Mısırlı bürokratları ve Mısır halkını yer yer kritik eden ve İngilizler dışında Mısır Hükûmeti'nde çalışanları ölçüsüz bir şekilde yeren yaklaşımı karşısında II. Abbas Hilmi Paşa da kendi zaviyesinden bir eser yazarak adeta savunmasını yapmıştır. Aynı zamanda II. Abbas Hilmi Paşa, Londra'nın Mısır'da yeni bir politika uygulayacağına dair uluslararası alanda yeni sinyaller verdiği bir sırada kaleme aldığı bu eseriyle dikkatleri üzerine çekmek istemiştir. Yazar bu şekildeki girişimiyle bir yandan kendi devrinin bir savunmasını yaparken bir yandan da Mısır'ın yeni sürecinde rol alma umutlarını ortaya koymuş oldu.

Abbas Hilmi Paşa'nın söz konusu eseri kaleme almasının temel amaçlarından birisi de Mısır'ın yönetiminde hak sahibi olduğunu ifade etmeye çalışmasıdır. Mısır'ın kaderini tayin etme anlaşmaları gündemde iken yazdığı "A few words on the Anglo-Egyptian Settlement" eseri tarafımızdan "İngiliz-Mısır Antlaşması Üzerine Birkaç Söz" başlığı ile tercüme edilmiştir. Abbas Hilmi bu eseriyle hem Londra'ya hem de Kahire'ye dolaylı mesajlar vermeye çalışmıştır. Bu anlayışla, Osmanlı devri unvanı olan Paşa sıfatını kullanmadan yazan müellif eserdeki unvanını "Mısır'ın 23 Yıllık Hıdivi Abbas Hilmi II" olarak kaydetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İngiltere, Osmanlı Devleti, Evelyn Baring Cromer, Abbas Hilmi Paşa.

* Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğü - Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University Rectorate, Kütahya/TÜRKİYE, <https://ror.org/03jtrja12> suleyman.kiziltoprak@dpu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6278-2920>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Abstract

This study is about the translation and evaluation of the book titled “*A few words on the Anglo-Egyptian Settlement*” published in 1929 by Abbas Hilmi Pasha II. At the same time this study related on the book “*Modern Egypt*” published in 1908 by Evelyn Baring Cromer or Lord Cromer, who was appointed as the British consul general and British representative in Egypt in 1883 and continued this duty uninterruptedly until 1907. He also published a book titled “*Abbas II*” in 1915. This article is about the translation and evaluation of the book titled “*A few words on the Anglo-Egyptian settlement*”, published by Abbas Hilmi Pasha in 1929, against the allegations in the book “*Abbas II*”, written by Cromer about Abbas Hilmi.

In the face of Lord Cromer’s attitude that emphasized his policies and actions with his books, as well as his approach that criticized the office of the Khedive, Egyptian bureaucrats and the Egyptian people and disparaged those working in the Egyptian government other than the British, Abbas Hilmi Pasha II wrote a work from his own perspective and almost defended himself. At the same time, Abbas Hilmi Pasha II wanted to draw attention to himself with this work, which he wrote at a time when London was giving new signals in the international arena that she would implement a new policy in Egypt. With this attempt, the author, on the one hand, made a defense of his own era, and on the other hand, he revealed his hopes of playing a role in Egypt’s new process.

One of the main purposes of Abbas Hilmi Pasha’s writing this work was to express that he had rights in the administration of Egypt. His work “*A few words on the Anglo-Egyptian Settlement*”, which he wrote when Egypt’s self-determination agreements were on the agenda, was translated into Turkish by us under the title “*İngiliz-Mısır Antlaşması Üzerine Birkaç Söz*”. With this work, Abbas Hilmi tried to send indirect messages to both London and Cairo. With this understanding, the author, who wrote without using the Ottoman era title of Pasha, recorded his title in the work as “Abbas Hilmi II, the 23-year Khedive of Egypt”.

Keywords: Egypt, England, Ottoman State, Evelyn Baring Cromer, Abbas Hilmi Pasha.

1. Mısır Hidivi II. Abbas Hilmi ve Mısır’da “Örtülü Himaye” Dönemi (1892–1914)

Mısır Hidivliği görevini 1892-1914 yılları arasında sürdüren II. Abbas Hilmi (1874-1944), modern Ortadoğu siyasi tarihinin en kritik geçiş dönemlerinden birinin aktörlerinden biri olmuştur. 1944 yılında vefat edene kadar bölgesel ve küresel gelişmelere tanıklık etmiş ve bu süreçte fırsat buldukça figüratif rollerden sıyrılarak etkin bir siyasi aktör olarak öne çıkmaya çalışmıştır. Hidivlik mevkiine 18 yaşında genç bir yönetici olarak çeşitli tartışmaların gölgesinde gelen Abbas Hilmi, kısa sürede siyasi kişiliği ve atak tutumuyla bir yandan Osmanlı merkez bürokrasisi hem de Britanya’nın Mısır üzerindeki emperyalist çıkarları bakımından göz ardı edilemeyen önemli bir denge unsuruna dönüşmüştür.

14 Eylül 1882’de Tel el-Kebir Savaşı’nda işgale karşı başlattığı savaşı kaybeden Urâbi Paşa’nın teslim olmasıyla Mısır, Büyük Britanya askerleri tarafından fiilen işgal edildi. Londra hükümeti fiili işgalini sürdürürken Osmanlı Devleti’nin hukuki hükümlerini şeklen de olsa tanımayı tercih etti. Bu durum, klasik emperyal müdahale biçimlerinden farklı bir siyasi manevra olarak görüldü. Britanya’nın sömürgeci memurlarının benimsediği bir adlandırmayla buna “örtülü himaye (veiled protectorate)” tanımlaması yapılmıştır. Bu bağlamda, Mısır

Hidivliği makamına Osmanlı Padişahı tarafından atama yapılması ve Kahire'den İstanbul'a yıllık vergi gönderilmesi sürdürülmüştür. Fakat Nil havzasındaki geniş topraklara hükmeden Mısır'ın yönetimi pratikte Britanya'nın Kahire'deki diplomatik temsilcisi olan başkonsolosu eliyle yönlendirilmiştir.

Bu "örtülü himaye" sistemi, Abbas Hilmi'nin pederi ve selefi olan Mehmed Tevfik Paşa (1879-1892) döneminde görece daha uyumlu bir şekilde tesis edildi. Ancak, II. Abbas Hilmi'nin iktidara gelmesiyle birlikte bu denge bozulmaya başlamıştır. Özellikle Britanya'nın Mısır'daki en güçlü yöneticilerinden biri olan Lord Cromer (Sir Evelyn Baring) ile Hidiv arasında ciddi siyasi gerilimler ortaya çıktı. Abbas Hilmi Britanya'nın Mısır üzerinde sergilediği pervasız vesayet politikalarını sorgulayan ve kimi zaman doğrudan karşı çıkan yaklaşımlarda bulundu. Bu tavır, Mısır milliyetçiliğinin yükselişiyle de örtüşüyordu ve Hidiv zaman zaman milliyetçi unsurlarla da temas kurarak Britanya'ya karşı yerel bir meşruiyet inşa etmeye çalışmaktan geri durmadı.

28 Temmuz 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'nın çıkmasından kısa bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya safında savaşa katılması üzerine, Britanya Mısır'ı bu kez hukuken işgal ettiğini ilan etti ve Abbas Hilmi Paşa'nın görevine son verildiğini duyurdu. Diğer taraftan bu dönemde İstanbul'da bulunan Abbas Hilmi, Osmanlı Devleti nezdinde hukuki statüsünü sürdürdü ve savaşın sonuna kadar resmen Mısır Hidivi olarak tanındı.

II. Abbas Hilmi'nin Hidivliği, yalnızca bir Osmanlı eyalet yöneticisinin kariyeri değil; aynı zamanda imparatorluk sonrası düzenin, sömürgecilik pratiklerinin ve yerel direniş biçimlerinin iç içe geçtiği karmaşık bir siyasi denklemin özetidir. Onun dönemi, Mısır'ın hem Osmanlı hem de Britanya bağlamında iki farklı merkez arasındaki güç mücadelesinin en görünür sahnelerinden biri olarak değerlendirildi.

2. II. Abbas Hilmi Paşa'nın Hidivliğe Geçiş Süreci: Meşruiyet Arayışları ve Siyasi Denklem

Mısır, Osmanlı Devleti'ne bağlı yarı özerk bir eyalet olarak idare edildiği XIX. yüzyıl boyunca çok sayıda ulusal ve uluslararası gelişmeler içinde yer aldı. Bu çerçevede, 7 Ocak 1892 tarihinde Hidiv Mehmed Tevfik Paşa'nın ani vefatı hem Mısır'ın iç siyasi yapısında hem de Osmanlı-Britanya ilişkilerinde yeni bir kırılma noktasını beraberinde getirdi. Beklenmeyen vefat haberinin hemen ardından, Viyana Askerî Akademisi'nde eğitime devam eden oğlu Prens Abbas Hilmi, Kahire'ye geri çağırıldı. Hidivlik makamının aniden boşalması kadar Abbas Hilmi'nin henüz reşit olup olmadığı tartışmalı bir yaşta olması sebebiyle, siyasi bir meşruiyet krizi ortaya çıktı¹.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa hanedanına 1841 tarihli Osmanlı Padişahı Abdülmecit'in fermanı ile tanınan kalıtsal Hidivlik imtiyazı, Sultan Abdülaziz zamanında 1872 yılında çıkarılan bir fermanla tekrardan düzenlenmiş ve tahtın, mevcut Hidiv'in en büyük ve en ehil erkek evladına geçeceği hükme bağlanmıştır. Bu düzenleme, halefiyetin açık şekilde tanımlanmasına rağmen, Abbas Hilmi'nin yaşı konusundaki belirsizlik hem Osmanlı merkezi otoritesi hem

¹ Abbas Hilmi'nin Viyana'daki eğitim hayatı hakkında bk. *The Last Khedive Of Egypt, Memoirs of Abbas Hilmi II*, translated and edited by Amira Sonbol, London 1998, s. 55-62.

de Mısır'daki Britanya işgal yönetimi açısından yeni siyasi manevra alanları doğurmuş oldu².

İlk olarak taraflar kendi yaklaşımlarına katkı sağlayacak şekilde, Abbas Hilmi'nin doğum tarihi konusunda farklı iddiaları ortaya atmış görünüyordu. Resmî kayıtların yetersizliği ve doğrudan belgelenmiş bir nüfus kaydının olmaması, yaş tespiti için gayri-resmî yollara başvurulmasına yol açtı. Britanya'nın Mısır'daki fiilî yöneticisi konumundaki Lord Cromer, bu sorunu kendi denetimi altında çözmek amacıyla, Tevfik Paşa döneminde hizmet görmüş yaşlı bir şahidi dinleterek Prens'in 14 Temmuz 1874'te doğduğuna dair şahitlik kaydı oluşturdu. Bu durumda, Abbas Hilmi, 18 yaşına ancak 14 Temmuz 1892'de girecekti ve bu tarih itibarıyla reşit sayılacaktı. Oysa babasının ölümünün hemen ardından tahta geçebilmesi için reşit olması gerekiyordu³.

Bu süreçte Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, Hidivliğin geçici olarak İstanbul'dan atanacak bir naib aracılığıyla yürütülmesi düşüncesini gündeme getirdi. Zira Padişaha göre, yürürlükteki ferman, reşit olmayan bir varis durumunda naiblik meclisi kurulmasını ve İstanbul merkezli bir atanmanın yapılmasını öngörüyordu. Bu öneri, Mısır'daki Britanya çıkarlarını tehdit eden bir gelişme olarak değerlendirildi. Britanya, Mısır üzerindeki "örtülü himaye" sisteminin fiilî egemenlik unsurlarını yitirmemek için bu duruma karşı bir çözüm üretmek zorundaydı⁴.

Bu noktada devreye alınan bir başka pragmatik öneri, Cromer'ın işine yaradı: Müslümanların yaş hesaplamasında hicri takvimin esas alınması gerektiği yönündeki yorum. Hicri yıl, 354 günden müteşekkil olduğu için bu takvime göre yapılan hesaba göre Prens Abbas, 24 Aralık 1891 itibarıyla 18 yaşına ulaşmış görünmekteydi. Bu hesaplama, Abbas Hilmi'nin reşit kabul edilmesini sağladı ve böylece naiblik tartışması bertaraf edilerek Britanya'nın Mısır'daki otoritesi korunmuş oldu⁵.

Yeni Hidiv, eğitimini yarıda bırakarak 16 Ocak 1892'de Kahire'ye ulaştı. Abidin Sarayı önünde, Britanya subaylarının komutasındaki Mısır ordusu tarafından görkemli bir karşılama töreni düzenlendi. Tören sırasında Osmanlı Padişahı tarafından gönderilen Hidivlik Fermanı yüksek sesle okundu; Mısır askerî bandosu Türk millî marşını çaldı ve Abbas Hilmi'ye askerî selam verildi. Bu tören, hem Osmanlı Devleti'nin hukuki hükümlerlik iddiasını hem de Britanya'nın Mısır üzerindeki siyasi vesayetini sembolik olarak pekiştirmeye yönelikti. Böylece Abbas Hilmi'nin tahta geçişi hem hukuki hem siyasi olarak meşruiyet kazanmış oldu⁶.

Böylece, II. Abbas Hilmi'nin Mısır Hidivliği'ne geçiş süreci, yalnızca bir hanedan değişimini değil, aynı zamanda XIX. yüzyıl sonu Britanya'nın emperyal politikaları, Osmanlı reform hamleleri ve yerel meşruiyet dinamikleri bağlamında çok katmanlı bir siyasi oyunun parçası olarak değerlendirilmelidir.

2 Rifat Uçarol, *Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, s. 205.

3 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 120/3.

4 BOA, İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ.MTZ.(05)), 1619; BOA, Y.EE., 120/2.

5 The Earl of Cromer (Lord E. Baring), *Abbas II*, Londra, 1915, s. 1-2.

6 BOA, İ.MTZ.(05), 1435.

3. Genç Hidivin Otorite Tesisi Çabaları

II. Abbas Hilmi, miladi takvime göre henüz reşit sayılmadığı bir dönemde Mısır Hidivlik makamına getirildi. Bu durum hem İstanbul'daki Babiâli çevresinde hem de Mısır'daki Britanya idaresinde farklı siyasal değerlendirmelere yol açtı. Osmanlı merkez bürokrasisinde, Abbas Hilmi'nin reşit olmadığı gerekçesiyle Mısır'a bir naib atanması gerektiğini savunanlar, süreç sonunda siyasal bir hayal kırıklığına uğradı. Zira Mısır'daki fiilî işgal yönetiminin başındaki Lord Cromer, Hidivlik makamının hızla doldurulmasının, başka alternatiflerin tartışmaya açılmasının önüne geçeceğini düşünmekteydi. Bu nedenle, yaş tartışmasının çözümüne yönelik olarak İslam hukukunda esas alınan hicri takvim üzerinden hesaplama yapılmasını önerdi.

Cromer'ın bu önerisi, siyasi gerçekliklerle örtüşen pragmatik bir çözüm olarak görüldü ve Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesi noktasında zorluk yaşansa da sineye çekilen bir durum olmaktan çıkmadı. Böylelikle, 18 yaşını hicri takvime göre doldurmuş sayılan Abbas Hilmi, hukuken reşit kabul edilerek resmen Mısır Hidivi olarak atandı. Bu karar, bir yandan Osmanlı'nın hukuki üstünlüğünü koruduğu yönünde bir izlenim verirken, diğer yandan İngiltere'nin Mısır'daki fiilî vesayetini daha da pekiştirmişti⁷.

Ancak II. Abbas Hilmi'nin hidivliğe atanmasıyla birlikte gelişen siyasi ortam, Cromer'ın beklentilerini karşılamaktan oldukça uzaktı. Genç yaşına rağmen Avrupa'da, özellikle de Viyana'da aldığı eğitim, Abbas Hilmi'nin sömürge karşıtı düşünce yapısının temellendirilmesinde önemli bir rol oynadı. Muhtemelen babası Hidiv Tevfik Paşa İngiliz işgal idaresinin baskılarına yakından maruz kaldığı için oğlunun eğitimi için Avusturya'nın başkentini seçerek onu Londra'nın etkisinden mümkün olduğunca korumak istedi. Genç Abbas Hilmi Viyana'da sadece modern bilim ve siyasetle tanışmakla kalmamış, aynı zamanda farklı Avrupa hanedanlarına mensup aristokratlarla ilişkiler kurarak kendine uluslararası düzeyde bir sosyal ağ da inşa etmişti. Bu çevrede edindiği tecrübeler, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun merkeziyetçi ve mutlakiyetçi idare sistemine dair gözlemleriyle birleşince, Mısır'da uygulanabilecek farklı bir yönetim vizyonu geliştirmesine imkân sağladı.

Cromer, genç bir hidivin iş başına gelmesinin kendi yönetim stratejileri açısından avantaj sağlayacağını düşünmekteydi. Ona göre, deneyimsiz bir genç, sömürge idaresi karşısında kolayca yönlendirilebilecek bir figür olacaktı. Ancak II. Abbas Hilmi, Mısır'a gelir gelmez bu varsayımları boşa çıkaracak bir yönetim tarzı sergilemeye başladı. Babası Mehmed Tevfik Paşa'nın daha uyumlu ve edilgen çizgisinden farklı olarak, aktif, bağımsız ve yer yer İngiliz idaresini sorgulayan bir siyasal duruş benimsedi⁸.

Bu bağlamda, II. Abbas Hilmi'nin tahta geçiş süreci ve erken dönem siyasi tutumları, yalnızca Mısır'ın iç idari yapısını değil, aynı zamanda Osmanlı-Britanya ilişkilerinin hassas dengesini de doğrudan etkilemiştir. Hem Osmanlı'nın hâlâ meşru otorite olarak kabul edilmek istendiği, hem de Britanya'nın sömürge politikalarının derinleştiği bu dönemde, genç Hidiv'in varlığı siyasal bir kırılma ve dönüşümün başlangıcı olarak değerlendirilmelidir⁹.

⁷ BOA, Y.EE., 120/9.

⁸ BOA, Y.EE., 120/12.

⁹ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.), 24/20.

Abbas Hilmi Mısır'da ulusal çıkarları gözeten bir ekip kurma amacındaydı. Göreve başlar başlamaz gençlik enerjisinin kendisine yüklediği aksiyonu sergiledi. Cromer karşısında alttan almayarak saray erkânının bir bölümünü değiştirdi. Daha sonra, Ocak 1893'te "örtülü himaye" düzenini yok sayarak Lord Cromer'ın onayını almadan Britanya yanlısı Başbakanı Mustafa Fehmi'yi görevden alıp yerine Hüseyin Fahri'yi tayin etme noktasındaki kararını açıkladı. Bu şekilde Mısır'da hukuken oturduğu makamdan kaynaklanan bağımsız iradesini ortaya koymak istedi¹⁰.

Cromer, kendisine danışılmadan yapılan bu değişikliğe hemen aşırı ve ölçsüz bir tepki gösterdi. Hemen bir rapor yazdı. Böylece İngiliz hükümetinin dikkatini çekerek 16 Ocak 1893'te Abbas Hilmi'ye karşı ilk adımını attı. Londra'dan gelen mesaj ile Hidiv makamından alınmakla tehdit edildi. Sert bir ultimatoma karşısında çaresiz kalan II. Abbas Hilmi, Fahri Paşa'yı görevde bir gün dahi geçirmeden görevden aldı. Son tahlilde Abbas Hilmi Paşa, siyasi karar verme mekanizmasının tepe noktasında Cromer'le giriştiği güç mücadelesini ilk teşebbüsünde kaybetti. Ancak, bu olay nedeniyle Mısırlılara güven verdi ve özellikle milliyetçi basın nezdinde saygınlığını artırdı.

Diğer taraftan, göreve geldiği ilk günlerde Mısır'daki yönetim otoritesinin tam olarak hidivlik makamında yani kendinde olduğunu göstermek amacıyla, hukuken tabisi olduğu Osmanlı Devleti Sultanı II. Abdülhamid'e karşı da mesafeli oldu. Diğer taraftan Lord Cromer'ın Mısır'da sömürge valisi gibi davranmasına son vermek için harekete geçtiğinde bir başka ön kabulü daha vardı: İngilizlerin Mısır'daki işgaline karşı siyasal tutumunu devam ettiren Fransa'nın da kendisine en azından diplomatik destek vereceğini hesaplıyordu. Lord Cromer ve ona bağlı İngiliz başkonsolosluk ekibinin Mısır Hükümeti'nin danışmanları olarak görev yapan bir grup profesyonel olduğunu ama fiilen idarenin gerçek otoritesi durumunda olduklarını kavraması birkaç ibretlik olaydan sonra oldu. Bütün bu gelişmelere rağmen, ısrarından vaz geçmeyen II. Abbas Hilmi, İngiliz temsilcileri ve Cromer ile mücadelesini devam ettirmek noktasında panik yapıp hemen geri adım atmadı¹¹.

Hidiv şöyle düşünüyordu: Lord Cromer'ın pozisyonu danışmanlık ise ona danışarak istediğini emredebilirdi. Böylelikle Cromer'ın fiilen güç kullanmasına izin vermek istemedi. İngiliz etkisinden uzak bir hükümet kurmak ve Mısır'ı kendi otoritesi altında yönetmek istedi. Ancak, Mısır'daki gizli hükümdar Cromer engeline takıldı. Abbas Hilmi örtülü himaye düzeninin fiilen ne anlama geldiğini bu tecrübe sonunda gördü. Londra Hükümeti'nin desteğini almış olan Cromer, Hidiv'e bakanları değiştirmeden önce Britanya'nın onayını alması gerektiğini her seferinde söyledi¹².

4. II. Abbas Hilmi'nin İstanbul Ziyareti: Sömürgecilere Karşı Dayanışma Arayışı

II. Abbas Hilmi, İngilizlerin Mısır'daki nüfuzlarını kurumsallaştırarak ülkeyi Hindistan benzeri bir sömürgeye dönüştürme girişimlerine karşı meşru bir direniş sergileme arzusundaydı. Bu kapsamda, Mısır'da fiilen sömürge valisi konumundaki Lord Cromer'ın yoğun baskılarına

¹⁰ Harold H. Tollefson, Jr., "The 1894 British Takeover of the Egyptian Ministry of Interior" *Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 4, Ekim 1990, s. 548-551.

¹¹ BOA, Y.EE., 129/15.

¹² The Earl of Cromer (Lord E. Baring), *age.*, s. XIX.

rağmen, 1893 yılı yaz aylarında İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştireceğini açıkladı. Görünürde bu ziyaret bir "yaz tatili" çerçevesinde planlanmış olsa da Cromer ve çevresi, bu yolculuğun arkasında siyasi maksatlar bulunduğunu öne sürmekten geri durmuyordu. Özellikle II. Abbas Hilmi'nin, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid ile doğrudan temasa geçerek İngiltere karşısında ortak bir siyasal zemin oluşturma arayışı içinde olduğuna dair değerlendirmeler yaparak endişelerini dile getiriyordu¹³.

II. Abbas Hilmi'nin bu ziyareti sıradan bir seyahat olmaktan oldukça uzaktı. Hidivlik makamına yakışır derecede ihtişamlı bir gemiyle yola çıkarken, Mısır'ın ileri gelen eşrafı ve yüksek rütbeli bürokratları da kendisine özel olarak tahsis edilen ikinci bir gemiyle hareket etti. Bu şekilde görkemli bir seyahate çıkma tarzı, sadece Osmanlı payitahtına değil, aynı zamanda Avrupa başkentlerine de güçlü bir mesaj iletme niteliği taşıyordu. Zira Mısır söz konusu olduğunda Süveyş Kanalı'nın 1869'da açılmasından itibaren emperyalist olarak sadece İngilizler değil, kendi çıkarları peşinde koşan Fransızlar, Almanlar, İtalyanlar, Avusturyalılar hatta Ruslar da vardı. Bunların yanında Kahire'de Osmanlı'dan yana bir siyasal çizgiye sadık kalan yerli elit de mevcuttu.

İstanbul'da Sultan II. Abdülhamid tarafından son derece özenle hazırlanmış bir protokol ile karşılanan Abbas Hilmi Paşa ve beraberindeki heyet hem Osmanlı merkezi bürokrasisi hem de Avrupa başkentlerinde büyük bir ilgiyle takip edildi. Bu ziyaret, iki tarafın da İngiliz nüfuzu karşısında yeni bir denge arayışına girdiği bir dönemde gerçekleşmiş ve sembolik olmakla birlikte stratejik bir özellik de taşımıştır¹⁴.

II. Abdülhamid ile II. Abbas Hilmi'nin ortak hedefi, Mısır'daki İngiliz askerî varlığının sona erdirilmesi ve ülkenin gerçek anlamda Osmanlı hâkimiyetine dönmesiydi. Bu doğrultuda, II. Abbas Hilmi, İstanbul ziyaretinde sadece siyasi meşruiyetini güçlendirmeyi değil aynı zamanda askeri ve mali destek taleplerini de gündeme getirmeyi amaçladı. Sultan, bu desteğe kısmen olumlu yaklaşmakla birlikte, İngiltere ile doğrudan çatışmayı göze almaktan kaçınarak temkinli bir siyaset izlemeyi tercih etti. Buna rağmen, Abbas Hilmi için bu ziyaretin kazanımları önemsenecek düzeydeydi. Padişahın kendisine gösterdiği yüksek protokol düzeyi ve iltifatlar, Cromer karşısında yalnız olmadığını teyit eden bir unsur olarak değerlendirildi. İstanbul'da gördüğü ilgi, sadece politik değil, duygusal bağlamda da etkili olmuş; II. Abbas Hilmi bu şehirden derin bir hayranlıkla ayrılmıştı. Ziyaretin ardından, hem İngilizlere karşı Osmanlı ile dayanışma görüntüsü vermek hem de şahsi beğenilerine uygun olması nedeniyle yaz aylarını düzenli olarak İstanbul'da geçirmeye başladı.

Sultan II. Abdülhamid de bu yakınlaşmayı teşvik edecek şekilde Hidiv'in validesi Âmine Hanım'a Bebek sahilinde bir yalı arazisi bağışlamış, Abbas Hilmi'ye de Boğaziçi'nin manzarası ve havası bakımından cazip bölgelerinden biri olan Beykoz'da kıyıda başlayıp tepelik alana kadar uzanan görkemli bir arazide konut inşa etme izni verdi. Bu yapı, mimarisi ve konumuyula Topkapı Sarayı'nı karşıdan gören ve Boğaz'ın karşı kıyısında yer alan Padişahın Çırağan

13 Paris'de çıkan *Journal* isimli gazetenin 5 Ağustos 1894 tarihli yayınında II. Abbas Hilmi hakkındaki makalede Hidiv'in İngiliz işgaline karşı aldığı pozisyon övülmektedir. Bk. *Journal, Paris*, 5.08.1894.

14 II. Abbas Hilmi Paşa, İstanbul'dan eşine gönderdiği bir mektupta ziyaretinin başarılı ve beklentilerinin üzerinde olduğunu sevinç duyarak yazdı. Bk. BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK. AZJ.), 24/74.

Sarayı ile rekabet edebilecek ölçüde görkemliydi. Söz konusu jestler, yalnızca bireysel takdir ifadeleri değil; Osmanlı-Mısır ilişkilerinde sembolik yakınlaşmayı pekiştiren araçlar olarak da değerlendirilebilecek düzeyde önemli adımlar olarak değerlendirildi¹⁵.

1893 İstanbul ziyareti, II. Abbas Hilmi'nin İngiliz işgaline karşı yürüttüğü direnişi meşrulaştırma ve Osmanlı ile dayanışma zeminini güçlendirme siyaseti bakımından dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu ziyaret, Mısır'ın emperyalist işgal tarihine karşı geliştirilen yerli ve meşru bir siyasal duruşun önemli bir aşamasını temsil edecek seviyede kayda değer gelişmelerin başlangıç noktaları arasındadır¹⁶.

5. İşgalci Memurlara Karşı Hidiv'in Cesur Tutumu

Abbas Hilmi, babasından sonra göreve geldiği makamın ve temsil ettiği halkın haklarını korumak için cesur tutumunu bir başka olay esnasında tekrar gösterdi. Başbakan atamasında çıkan sorundan yaklaşık bir yıl sonra, o dönemin Mısır ordusu başkomutanı gibi bir pozisyona sahip olan Herbert (sonradan Lord) Kitchener şahsında yeniden Britanya'ya meydan okudu. Ancak bu çıkışından da arzu ettiği şekilde bir netice elde edemedi. Bir kez daha gerçek iktidar sahiplerine karşı güç denemesinde başarısız oldu. Bundan sonra Britanya'nın fiili işgaline karşı çıkmak noktasında açıkça bir tavır ortaya koymanın faydasız olduğunu gördü.

Hidiv göreve başlamasının üzerinden henüz 2 yıl geçmişken Ocak 1894'te meydana gelen Mısır sınır korumasında görevli Mısır askerlerinin oluşturduğu askeri bölüğün teftiş edilmesi sırasında çıkan kriz Mısır'daki İngiliz işgal memurlarının güçlerinin sınırlarını ortaya çıkardı. Literatürde geçen adıyla "teftiş olayı", II. Abbas Hilmi'nin İngiliz işgal idaresiyle sürdürdüğü mücadelesini bir başka noktaya taşıdı. Sudan ile Mısır'ı birleştiren Halfa Vadisi'ndeki Mısır askerlerini ziyaret eden Hidiv bu sırada yapılan askerî törende, askerlerin eğitimsiz olduğunu müşahade etti. Doğal olarak tespit ettiği disiplin eksikliğini orada komutan olarak görev yapan Kitchener'e yüksek ses tonuyla şikâyetinde bulundu. Kitchener ise bu tepkiyi kendisi ve askerlerin eğitimini üstlenen İngiliz subaylarına karşı bir hakaret olarak yorumladı. Hatta kendisinin ve İngilizlerin onurunun kırıldığını iddiasıyla Cromer'ı telgraf ile bilgilendirdi. Cromer ise bu olayı olduğundan fazla abartarak Abbas Hilmi'ye karşı kullandı. II. Abbas Hilmi'yi avucunun içinde tutmak ve Londra'nın tam desteğini almayı hedefleyen Cromer, olayı çarpıtmak suretiyle Hidiv'in orduyu İngilizlere karşı ayaklanmaya teşvik ettiğini iddia eden raporunu Londra'ya gönderdi¹⁷.

İngiliz hükümeti ise karşı tepkisini yüksek dozda gösterdi. Abbas Hilmi'ye bir yıl önce yaşanan krize kıyasla daha ağır bir ultimatoma gönderdi. Hidiv, Londra'dan yükselen sert tepkiler üzerine direnç gösteremeyerek geri adım atmak durumunda kaldı. Hatta Londra tarafından kendisinden istenilen ordudan özür dileme anlamına gelen İngiliz subaylara övgü dolu bir bildiri yayınladı. Bu gelişme, yalnızca Hidiv'i değil, aynı zamanda Mısır'daki milliyetçi çevreleri de derinden etkiledi. Cromer, bu süreçte hedeflerinin bir kısmına ulaşmayı başardı. İngiliz işgaline karşı ortaya çıkan milliyetçi hareketlenmeler ile Hidiv'in sergilediği muhalif tutum, yoğun bir baskı altına alındı¹⁸.

¹⁵ BOA, Y.EE., 120/9; BOA, Y.EE., 120/12.

¹⁶ BOA, Y.PRK.AZJ., 39/55.

¹⁷ BOA, Y.PRK.TKM., 30/27.

¹⁸ BOA, Y.PRK.TKM., 30/45.

Hidiv, Mısır halkı tarafından kendisine destek verenlerin sayısının sınırlı olmasına rağmen, iktidar gücünü yeniden tesis etme yönündeki ümidini korumayı sürdürdü. Siyasal yalnızlığına rağmen, mevcut dengeleri kendi lehine çevirme arzusu bir hayal gibi algılsa da o çabasından vazgeçmedi. Mısır'ın İngiliz baskısından kurtulmasını arzulayan çevrelerin zayıf ve dağınık taleplerini dikkatlice izledi. Bu mücadeleyi doğrudan yürütmenin riskli olduğunu düşündüğü için, dolaylı ve örtük yolları tercih etti. Açık bir karşı duruş sergilemektense, işgal karşıtı duruşunu basındaki bazı kalemler aracılığıyla ve dolaylı biçimde ifade etmeye yöneldi. Bu tutumu hem kendi meşruiyetini koruma hem de İngiliz yönetimine doğrudan meydan okumaktan kaçınma stratejisinin bir parçasıydı.

6. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'daki İngiliz Varlığına Karşı Tutumu ve Uluslararası Dengeler

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Mısır, Britanya'nın işgal politikalarıyla giderek sömürge benzeri bir yönetime mahkûm edilirken, bu sürece karşı en istikrarlı ve meşru tepkiyi sergileyen temel siyasi aktör Osmanlı Devleti olmuştur. Her ne kadar Osmanlı merkezi yönetimi doğrudan bir sıcak çatışmaya girmekten imtina etse de özellikle Kahire'deki diplomatik temsilciliği ve medya organları üzerinden İngiliz hâkimiyetine karşı bir direniş hattı tesis etmeye çalışmıştır. Bu noktada, Osmanlı Devleti adına yüksek komiser göreviyle Kahire'ye tayin edilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oynadığı rol kritik öneme sahiptir. Padişah II. Abdülhamid, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı bilinçli bir tercihle görevlendirmiş; onu Hidiv II. Abbas Hilmi'nin Lord Cromer karşısında daha sağlam ve dirençli bir siyasal duruş sergileyebilmesi için destekleyici bir aktör olarak konumlandırmıştır. Paşa'nın dikkatli ve dengeli yürüttüğü diplomatik faaliyetler, Osmanlı-Mısır ilişkilerinde Britanyalı işgal memurlarının yönlendirdiği baskı nüfuzuna karşı geliştirilen örtülü direnişin temelini oluşturmuştur¹⁹.

Diğer taraftan, Mısır kamuoyunda işgale karşı oluşan bilinç, büyük ölçüde basın yoluyla ifade bulmuştur. İskenderiye ve Kahire'de faaliyet gösteren matbuat organları, İngiliz sansürü ve baskısı altında olsa da Mısır halkının millî iradesini yansıtan yayınlar yapma çabasını sürdürmüşlerdir. Özellikle milliyetçi duyguların gelişmesinde Osmanlı yanlısı yayınlar kadar, yabancı sermayeye mensup ancak İngiliz politikalarına mesafeli duran bazı gazetelerin de dolaylı etkisi olmuştur²⁰.

Bu bağlamda, Mısır'daki uluslararası rekabetin dinamikleri dikkatle değerlendirilmelidir. 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı'nın hissedarlarından biri olan Fransa, 1876'da tesis edilen mali kontrol mekanizmaları aracılığıyla Mısır'da uzun süre ekonomik ve idari varlık göstermiştir. İngilizlerin bölgedeki tek taraflı hâkimiyet kurma girişimleri, Fransız çıkarlarıyla doğrudan çatışmış; bu da Fransa'nın Mısır'daki İngiliz karşıtı tutumunu besleyen temel etkenlerden biri olmuştur. Bu rekabet ortamı, İngiltere dışında kalan Avrupa devletlerinin -özellikle Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'nın- Mısır'da görev yapan uyruklarının da işgal karşıtı faaliyetlere belirli ölçüde katkı sunmasına neden olmuştur.

Cromer'in karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan biri, kapitülasyonların sağladığı imtiyazlar sayesinde Mısır'da faaliyet gösteren yabancı basın ve diplomatik misyonların, İngiltere'nin işgalci

¹⁹ Uçarol, *age.*, s. 205.

²⁰ Uçarol, *age.*, s. 206-207.

politikalarını doğrudan ya da dolaylı biçimde eleştiren yayınlar yapmalarıydı. Her ne kadar bu yayınların doğrudan siyasi etkisi sınırlı olsa da milliyetçi bilinçlenmenin yayılmasında önemli bir katalizör işlevi görmüşlerdir. İngiliz işgali altındaki Mısır'da milliyetçi hareketin şekillenmesinde Osmanlı Devleti'nin diplomatik direnci, Fransız rekabeti, yabancı gazetelerin etkisi ve halkın artan bilinç düzeyi belirleyici unsurlar olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla bu çok yönlü denge oyunu içerisinde II. Abbas Hilmi'nin siyasal manevra alanı da şekillenmiştir. Söz konusu alan öylesine çetrefilli ve değişkendir ki meselenin tüm taraflarını statik pozisyon belirlemekten alıkoymakta ve sürekli bölgesel ve küresel gelişmeler karşısında dinamik olmaya zorlamaktadır²¹.

7. Kahire-İstanbul İlişkilerini Gerginleştiren Mısır'daki Jön Türkler

Britanya İmparatorluğu, Padişah II. Abdülhamid'e karşı pozisyon alan Jön Türklere Mısır'da kucak açmaktan geri durmadı. Padişah Jön Türklerin Mısır'daki faaliyetlerini kontrol etmek noktasında Hidiv üzerinden harekete geçerek sonuç almak istiyordu. Bu yüzden Padişah ile Hidiv'in arasında Jön Türkler sebebiyle zaman zaman gerginlikler yaşandı ve hatta güvene dayalı ilişkileri bozulur gibi oldu. Bu bağlamda, Jön Türklerin ileri gelenlerinden biri olan Mizan gazetesinin meşhur yazarı Mizancı Murad'ın Mısır'da ikamet etmeye başlaması mevcut gerginliği artırdı. Mizancı Murad Mısır'a ayak basar basmaz Padişah aleyhinde yayınlar yapmaya başladı. Özellikle, Osmanlı padişahlarının ve II. Abdülhamid'in halifelik sanını kullanmasına karşı pozisyon alarak İngilizlerin Mısır'daki ayrıştırıcı politikalarına katkı veren bir tutum sergilemesi İstanbul'da büyük rahatsızlıklara neden oldu²².

Mizancı'nın Mısır'a yerleşmesine yardımcı olan İngilizler olsa da Padişah Hidiv'in inisiyatif olarak onu sınır dışı etmesini talep etti. Mizancı Murad'ın Mısır'a girişi sebebiyle bu sorunun ortaya çıkmasında İngilizlerin etkisi açık olmasına rağmen onun Mısır'dan çıkarılışında Hidiv inisiyatif aldı. Mısır'daki Jön Türklerin zaman zaman dozu artan bir şekilde İstanbul hükümeti ve padişah aleyhindeki faaliyetlerini sona erdirememiş olmasına rağmen, Mizancı Murad sorununda olduğu gibi kısmen de olsa Hidiv, Padişah'ın talebi yönünde önemli katkılar sağladı²³.

Cromer da genel olarak, Mısır'daki Osmanlı hükümetine muhalif çevrelerden özellikle Jön Türklere destek vererek onların enerjilerini İstanbul'a karşı tüketmelerini destekliyordu. Böylelikle Mısır'daki İngiliz işgaline karşı pozisyon almak ve tepki geliştirmek yerine dünyadaki Müslüman halkların genel problemleriyle meşgul olan Mısırlı milliyetçilerin İslamcılar kanadı ortaya çıktı. Böylece, Cromer'in karşısındaki muhalefet cephesi birkaç parçaya bölünmüş oldu. Bununla birlikte Hidiv zaman zaman Sultan II. Abdülhamid karşıtı yayın organlarına da kendi politik hedefleri doğrultusunda destek verme politikası da uyguladı. Ancak bu desteğin verdiği zarar karşısında Hidiv'in Osmanlı Devleti'ne katkılarının daha fazla olduğuna dair emareler de bulunmaktadır. Mesela Hidiv'in desteğini alan Mustafa Kâmil'in basın faaliyetleri İngilizler karşısında Mısır halkının ve Mısır'daki Osmanlı hukukunun korunması noktasında eşsiz bir öneme sahiptir²⁴.

21 BOA, Sadaret Eyalet-i Mümtaze Mısır Evrakı (A. MTZ (05), 1/4-53 (1-C/4-2, iç no. 53).

22 L. Hirszwicz, "The Sultan and the Khedive, 1892-1908", *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 3, October 1972, s. 299-300.

23 Mustafa Mercan, *Jön-Türkler'in Mısır'daki Faaliyetleri ve Kanun-i Esasî (1896-1899)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 2-15.

24 Süleyman Kızıltoprak, "Sömürgeci Rekabet ve Basın: 'Bosphore Égyptien' Olayı", *İslam Belgeler*, Sayı: 45; 93-185

8. Mısır'ın Bağımsızlık Mücadelesinde Basın

Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, görev süresi boyunca zaman zaman farklı siyasal tutumlar sergilemiş ve bu nedenle çeşitli çevrelerde çelişkili izlenimlere neden olmuş olsa da genel çerçevede İngilizlerin Mısır'daki sömürgeci politikalarına, özellikle de Britanya'nın Mısır temsilcisi Lord Cromer'in uygulamalarına yönelik eleştirel tutumunu korumaya devam etmiştir. Bu eleştirel yaklaşım, yalnızca sömürge yönetimine doğrudan muhalefetle sınırlı kalmamış; aynı zamanda Mısır halkının haklarını savunan ve işgale karşı duran milliyetçi gruplara örtülü biçimde destek verilmesi şeklinde de tezahür etmiştir.

II. Abbas Hilmi Paşa, doğrudan çatışmalardan kaçınarak, işgal karşıtı hassasiyetlerin canlı tutulmasını ve milliyetçi bilincin diri kalmasını hedeflemiştir. Bu bağlamda, işgal karşıtı direnişi teşvik etme yönündeki siyaseti hem kendi siyasal meşruiyetini pekiştirme hem de halk nezdindeki desteğini artırma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Söz konusu yaklaşım, aynı zamanda, Osmanlı Devleti ile olan bağı sürdürmek isterken, yerel milliyetçi hareketlerle de pragmatik bir ilişki kurulması arzusunun göstergesi olarak yorumlanabilir²⁵.

Bu çerçevede Abbas Hilmi Paşa, dönemin Mısır basınına etkili bir siyasal araç olarak görmüş; işgal yönetimini doğrudan eleştirmese de kendi lehine yayın yapan ya da işgal karşıtı duruş sergileyen gazetecileri çeşitli yollarla örtük biçimde desteklemiştir. Böylece hem kamuoyunu yönlendirme çabası içinde olmuş hem de siyasi sınırları zorlamadan muhalefetini sürdürmeyi başarmıştır²⁶. II. Abbas Hilmi Paşa, Cromer'in sömürgeci yaklaşımları karşısında halkın özgürlüğünü sağlama noktasında yeni bir politikaya yöneldi. Kendi desteğini alan fakat ondan bağımsız bir siyasal hareket görüntüsü veren ekipler kurmaya çalıştı. Bunlar vasıtasıyla perde arkasından İngiliz işgaline karşı bir muhalefet oluşmasını planladı. Bu bağlamda, Mustafa Kâmil'in Milli Partisi'nin temelini teşkil eden Milliyetçi Mısırlılardan oluşan gizli bir ekip kurdu. Mustafa Kâmil'in Avrupa'daki Britanya karşıtı propagandasını destekledi. Ayrıca Muhammed Yusuf'un el-Mueyyed adlı gazetesinin yayınına maddi katkı sağladı²⁷.

1898 yılında Sudan konusunda çatışmanın eşiğine gelen Fransa ve Britanya Mısırlı milliyetçilerin bağımsızlık ideallerini yeniden alevlendirdi. Sudan'ın Faşoda mevkiinde olduğu için "Faşoda Olayı" olarak bilinen bu sürecin uzlaşma ile sonuçlanması, Britanya işgaline karşı Fransızların yardım edeceklerine dair milliyetçilerin beklentileri iyice azalmıştı. Bunu zamanında tespit eden II. Abbas Hilmi Paşa daha sonra Kral olacak olan Galler Prensi Edward VII ile kısmen aralarındaki dostluğa da dayanarak Britanya ile yakınlaşma siyaseti izledi²⁸.

9. Cromer'ı Makamından Uzaklaştıran Danışuvay Olayı

13 Haziran 1906 tarihinde, Mısır'daki İngiliz idaresini ve Cromer'in kariyerini sonlandıran bir olay meydana geldi. Söz konusu tarihte birkaç İngiliz subayı küçük bir avcı gurubu halinde

Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan, ed. Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 520-523.

²⁵ Kızıltoprak, agm., s. 517-518; BOA, Y.PRK.TKM., 30/42.

²⁶ Sonbol, *age.*, s. 199-201.

²⁷ Sonbol, *age.*, s. 191-201.

²⁸ Afaf Lutfi al-Sayyid, *Egypt and Cromer a Study in Anglo-Egyptian Relations*, John Murray, Londra 1968, s. 270-272.

Danşüvay köyünün mücavir alanında güvercin avına çıktı. Subaylar güvercinleri hedef alarak ateş ederken, dikkatsizlikleri sonucunda köy içindeki bir samanlık alev aldı. Yangının büyümesiyle korkuya kapılarak öfkelerine hâkim olamayan köylüler ellerine aldıkları sopalarla sorumsuzluk davranışında bulunan subaylara karşı tepkilerini sergilemeye başladı. Bu sırada, köylülerin toplanıp üzerlerine yürümesinden kaçıp kurtulan bir İngiliz subayı, sığınmak üzere en yakındaki karakola doğru koşmaya başladı. Ancak haziran ayının aşırı sıcağına yorgun bedeni dayanamadı. Güneş çarpmasına maruz kalarak yolda öldü²⁹. Bunun dışında olay sırasında ve sonrasında İngilizlerden ölen olmadı. Bu olay, İngiliz sömürgeci yetkililerce acele bir değerlendirmeye tabi tutuldu. Mısır’da milliyetçiliğin yükselmesi ve buna bağlı gelişen siyasî gerginliğin açık yansıması olarak değerlendirildi. Subayın ölmesiyle sonuçlanan olayda tüm köylüler haksızca suçlandı. Suçlanan kişilerin acımasızca ve şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı konuşuldu. Nitekim kurulan özel mahkemede yargılanan Danşüvay köylüleri o günkü kanunlara aykırı biçimde çok ağır ve mesnetsiz cezalar aldı. Bu konunun safahatı II. Abbas Hilmi Paşa’nın arşivinde yer almaktadır³⁰.

Bu durum, İngilizlerin Mısır’daki politikalarını sarstı. Mısır’daki işgal idaresi ve Cromer meşruiyetini kaybetti. Bu gelişme, İngiltere’nin Mısır’daki politikalarını derinden sarsmış; özellikle işgal yönetiminin ve Lord Cromer’in bölgedeki meşruiyetini ciddi biçimde zayıflatmıştır. Ortaya çıkan bu yeni durum, yalnızca Londra hükümetini Mısır politikasını yeniden değerlendirmeye zorlamakla kalmamış, aynı zamanda İngiltere’nin Mısır’da uzun vadeli ve kalıcı bir varlık sürdürmeyeceğini de açık biçimde ortaya koymuştur.

Danşüvay olayı sonucunda olağanüstü kurulan mahkemede verilen cezalar, çok yanlı ve adaletsiz cezalar olarak yorumlandı. Mısır kamuoyu bu haksızlık karşısında hemen tepki gösterdi. İngilizlere karşı tüm Mısırlılar ortak tavır takındı. Zira masum olduklarına inandıkları insanlara karşı verilen cezalar Mısır halkını üzdüğü gibi uzun yıllar hafızalarından silinmeyecek geri dönülmez bir nefrete yol açtı³¹.

Danşüvay köyü meydanında halkın şiddet ve korku içinde toplanarak yargılama eylemini başlatan özel mahkemenin kuruluş şekli ve işleyişi ardından verilen cezalar halkın adalet duygusunu dikkate almayan bir yaklaşımdı. Mahkemenin adil olmayan yapısından çıkan cezaların infaz biçimleri ise Mısırlılar tarafından kabul edilmez bulundu. Çünkü bu infazlar Mısır halkının milli gururunu kırıcı nitelikteydi. Hatta tüm Mısırlılar aşağılandıkları duygusuna kapıldı. Mustafa Kâmil ve Mısırlı birçok milliyetçi bu olayı ve haksız cezaları Avrupa ve dünya kamuoyuna taşıdı. Milliyetçiler bu olayda yaşananların İngilizlerin sömürgeci politikalarının saklanamaz gerçek yüzünü gösterdiğini ilan etti. İngiliz işgalinin yıldönümüne rastlayan tarihte yani 11 Temmuz 1906 tarihinde Mustafa Kâmil Fransa’da Le Figaro gazetesi vasıtasıyla bu konuyu uluslararası alanda yeniden gündeme getirmeyi başardı. Paris’te yayınlanan bu gazetede: “Danşüvay Olayı: İngiliz Milleti ve Medeni Dünya’ya” başlığını taşıyan makalesiyle cesurca bir çıkışta bulundu. Böylece Avrupa ve dünya ka-

29 Fatih Özçelik-Mustafa Öztürk, “İngiltere’nin Mısır’ı İşgali ve “Taşsız Hükümdar” Lord Cromer’in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/The Journal of International Social Sciences*, C 31, S. 1, Ocak 2021, s. 492.

30 Durham University Library, Archives and Special Collections, Abbas Hilmi II Papers, File 61/1-313.

31 Mustafa Gençoğlu, *İngiliz Hâkimiyetinde Mısır (1882-1914)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, s. 116-117.

muoyu dikkatini Mısır'a çevirdi. Zira Mustafa Kâmil, Mısır'daki İngiliz İşgalinin yol açtığı keyfi yönetimin hangi boyutlara ulaştığını çarpıcı bir şekilde dünyaya ilan etti.

Mısır'da politik gerilimin artmasına yol açan bu olağanüstü olaylar ve kontrol altına alınamayan gelişmeler, Londra'daki karar alıcı çevrelerde de Lord Cromer'ı sorumlu bir figür olarak öne çıkardı. Cromer, görevini ve konumunu koruyabilmek için hızlı bir şekilde çözüm yolları aramaya yöneldi. Daha önceki sert ve tavizsiz politikalarından beklenmedik bir şekilde geri adım atarak, dönemin milliyetçi çevrelerinden destek görebilecek, popüler nitelikte bazı politikaların hayata geçirilmesine öncülük etti. Bu stratejik değişim, Cromer'ın kendi pozisyonunu güçlendirme ve Mısır'daki mevcut istikrarsızlığı kontrol altına alma çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir³².

Lord Cromer, Mısır halkı nezdinde gönül alma ve daha olumlu bir izlenim bırakma amacıyla politikalarında hızlı bir değişiklik yapmaya çalışsa da bu çaba Mısır kamuoyunu ikna etmeye yeterli olmadı. Mısırlı milliyetçilere önceki uygulamalarının aksine tavizkar tutum takınmasına ve geri adımlar atmasına rağmen, Danşüvay Olayı'nın yarattığı olumsuz etkinin gölgesini silemedi. Bu olay, Cromer'ın Mısır'daki yönetimine duyulan güveni ciddi şekilde zedeledi³³. Nihayetinde hem yaşının ilerlemesi hem de artan siyasi baskılar karşısında başka bir seçenek bulamayan Cromer, emekliye ayrılma kararı aldı ve böylece uzun süredir sürdürdüğü görevini sonlandırdı. Mayıs 1907'de Mısır'dan ayrılarak kariyerini resmen noktalamış oldu.

10. Mısır'ın Birinci Dünya Savaşı Öncesindeki Bağımsızlık Mücadelesi

1906'daki Danşüvay Olayı'ndan sonra Mustafa Kâmil ve Muhammed Ferid ile uzlaşmasına ve *el-Liva* gazetesinin yayınının İngilizce ve Fransızca baskılarını finanse etse de Britanya ile Fransa'nın Entente Cordiale (Dostluk Antlaşması) uzlaşması sonrasında Hidiv Vatan Partisi'nden de uzaklaştı. Hidiv bir müddet Vatan Partisi'nin arzusu üzerine anayasal hükümete manevi desteğini ifade etti ancak Cromer'ın emekli olması ve yerine gelen Sir Eldon Gorst'un uyguladığı uzlaşma politikası nedeniyle Britanya karşıtı milliyetçilik politikasını terk etti. Yeni siyasetini vurgulamak için 1908'de Mustafa Fehmi kabinesini Milliyetçilere muhalefet eden tek başlı Butros Ghali hükümetiyle değiştirdi. II. Abbas Hilmi kısmen Gorst ile olan dostluğuyla ilişkili olarak Şeyh Caviş davalarını ve 1910 İstisnalar Yasası'nı ilan ederek Vatan Partisi ve yayın organlarına karşı hoşgörü göstermedi. Gorst'un yerine Abbas Hilmi'nin ezeli rakibi Kitchener geçtiğinde Hidiv tekrar eski Britanya karşıtlığına geri döndü. Ancak Vatan Partisi eski etkisinin çoğunu yitirmişti ve gazeteleri 1912'de susturulmuşlardı. 1913 yılı geldiğinde Kitchener artık Abbas Hilmi'yi daha esnek bir görevli ile değiştirebilmeyi umuyordu³⁴.

Öte yandan Abbas Hilmi Paşa, Haziran 1914'te İstanbul'da iken yönetimde bulunan İttihat ve Terakki Partisi'nin bir ajanı olduğu düşünülen meczup bir Mısırlı öğrenci tarafından vuruldu. Ülkesine dönecek kadar iyileşti, ancak bu sırada Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Britanya'nın İstanbul Büyükelçisi, savaş başlamadan önce, ülkesine dönmek arayışında olduğunu öğrendiğinde

³² Danşüvay Olayı nedeniyle ortaya çıkan adaletsizliklere mani olamadığını Cromer'ın kendisi de itiraf etmek ihtiyacını gizleyememiştir. Bk. Earl of Cromer, *Abbas II*, Londra, 1915, s. IX.

³³ Afaf Lutfi al-Sayyid, *age.*, s. 162.

³⁴ Arthur Goldsmith, Jr., *Modern Egypt; The Formation of a Nation State*, Boulder-Colorado; Westview Press, Hutchinson, Londra 1988, s. 52-54.

Londra'nın karşı görüşte olduğuna dair Abbas Hilmi Paşa'yı uyardı. Hidiv Mısır'a dönmek istemesine rağmen engellenince önce Enver Paşa ile sonra da onun aracılığıyla İttihatçılarla anlaştı. Ayrıca başta Muhammed Ferid ve Şeyh Caviş olmak üzere Mısırlı milliyetçilerle uzlaşmaya da karar verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya yanında savaşa katılması Hidiv'i de harekete geçirdi. Mısır halkına anayasa sözü verdiği gibi onları Britanyalılara karşı ayaklanmaya çağıran manifestolar yayınladı. Ancak İttihatçılar ve Osmanlı hükümeti ile olan ilişkileri her zaman sorunlu oldu ve inişli-çıkışlı bir seyrinde devam etti. 1914 Aralık ayında İstanbul'dan ayrılıp Viyana'ya gitti. Kısa bir süre sonra 19 Aralık 1914'te Britanya Mısır'ı himayesi altına aldığını ve Mısır Hidivliğini kaldırdığını açıkladı. Artık Britanya nezdinde Mısır Londra himayesinde bir sultanlık oldu. Britanya'nın Mısır Sultanı sıfatını verdikleri Kahire'deki muhatapları Hüseyin Kâmil Paşa (1853-1917) oldu. Hüseyin Kâmil Hidiv İsmail'in oğlu Abbas Hilmi'nin ise amcası idi. 9 Ekim 1917'de vefat edene kadar Mısır Sultanı unvanıyla pozisyonunu korudu³⁵.

11. Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında II. Abbas Hilmi

Osmanlı Devleti nezdinde Hidiv kalmaya devam eden Abbas Hilmi Paşa İstanbul'dan uzak kaldığı üç yıl süresince Almanya ile Mısır üzerinde bazı operasyonlar üzerinde çalıştı. Paris gazetelerini yıkmak için Almanya'dan fonlar elde etmek için entrikalar çevirdi. Bu olay Bolo Sorunu olarak bilinir. Oğlu Abd el-Mun'im'in Mısır tahtına varis olmasının tanınabilmesi için de Britanyalılarla görüşmekten geri kalmadı. Birinci Dünya Savaşı Almanya-Fransa cephesinde büyük ve kanlı bir mücadeleye sahne olduğunda Almanlar Hidiv'i Avrupa'daki propaganda faaliyetlerinde değerlendirmek istedi. Abbas Hilmi 1915 yılı Mart ayında Zürih'i ziyaret ederken, Alman istihbaratı bir plan üzerinde çalışıyordu. Fransa'da uygulanacak plana göre, Fransız asıllı bir subay operasyonda ana rolü üstlenecekti. Bu subay daha önce Mısır'da çalışmış olan Paul Bololos yani Bolo Paşa, Almanya adına Fransız gazetesi Le Figaro'yu kullanacaktı³⁶.

Planın başarıya ulaşması için Hidiv'den de destek istendi. Almanların amacı gazetenin Fransa'nın savaştan çekilmesi yönünde yayınlar yapmasını sağlamak idi. Hidiv, ayrıca, İtalya'da gazete satın almak için çalışacaktı. Ancak Almanların planları bozuldu. İngiliz istihbaratı Almanların planlarını İsviçre'deki ajanları vasıtasıyla ele geçirdi. İsviçre yetkilileri, Abbas Hilmi tarafından kendi yanında görevlendirilen İngiliz casusu Bernard'dan aldıkları istihbarata ilişkin olarak birkaç kişiyi tutukladı. Bu olaydan sonra İngiltere ve Fransa, İsviçre hükümeti nezdindeki baskılarını artırdı. Bu ülkeler Hidiv'i bu tarafsız ülkeyi terk etmeye zorladı. Bolo Paşa, 29 Eylül 1917 tarihinde Paris'te yakalanarak tutuklandı. Bu olay Abbas Hilmi Paşa'nın prestijini ve güvenirliliğini büyük ölçüde sarstı³⁷.

Hidiv I. Dünya Savaşı bittikten sonra Akdeniz'de yat gezileri yaptı. İsviçre'de yaşadı. Burada Lemman Gölü kıyısında büyük bir villa satın aldı. Fransa'da da yaşama imkânı olan Abbas Hilmi Chartre'da bir malikâne almıştı. Hüsameddin Ertürk'e göre Abbas Hilmi Paşa'nın gerek politik hedefleri gerekse gördüğü lüzum üzerine Türkiye'den ayrılıp Avrupa'ya gittiği

35 Zekeriya Kurşun, "Hüseyin Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XVIII, İstanbul 1998, s. 553-554.

36 Bolo Paşa'nın faaliyetleri dönemin gazetelerine de yansımıştır. Bk. Activities of Bolo Pasha as German Agent, *Current History* (1916-1940), C 7, S. 2, Part I, November 1917, s. 282-284.

37 Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, TBBD, İstanbul, 2010, s. 325-327.

zamanlarda bile Türkiye sevgisi hiçbir zaman sarsılmadı ve hayatının sonuna kadar sürdü³⁸.

Millî Mücadele başlayıp Mustafa Kemal'in lider olarak ulusun kaderini eline aldığı zaman Abbas Hilmi Paşa gönülden destek verdi. Anadolu'da başlayan mücadeleye ve İstiklal Harbi'ne maddî katkı verdi. İstiklal Harbi zaferle sonuçlandıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'yı bizzat ziyaret ederek saygı ve tebriklerini sundu. İstiklal Harbi sonrasında Yunus Nadi (1880-1945) ile iletişim kurduğunda ona destek verdi. Yeni kurulan Cumhuriyet gazetesine maddî katkı sağladı. Yunus Nadi kendisinden zaman zaman ülkenin çeşitli projelerini gerçekleştirmek maddî destekler istedi. Mesela bu taleplerinden biri de 29 Ekim 1929 tarihinde Ankara'daki Cumhuriyet Bayramı töreninde açılışı yapılacak zafer anıtının inşasına dair idi. Abbas Hilmi bu talebe de olumlu cevap vererek maddî katkı verdi. Bu faaliyetler sırasında, Abbas Hilmi Paşa ile Yunus Nadi arasında bir dostluk ortaya çıktı. Abbas Hilmi'nin Türkiye'deki çeşitli yatırımlarını takip eden Yunus Nadi ile dostluğu ölene kadar sürdü. Hatta Abbas Hilmi Paşa, Yunus Nadi'yi kaldığı hastanede vefatından bir ay önce ziyaret ederek son kez görüp onunla vedalaştı³⁹.

Hidiv'in Macaristan kökenli eşi Cavidan Hanım'ın hatıralarında, Atatürk'ten övgüyle bahsedilmektedir. 1930'lu yılların ortalarında, özellikle 1934 civarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Mısır'ın son Hidivi Abbas Hilmi Paşa arasında geçen dikkat çekici bir dizi temasa dair bilgiler, dönemin siyasi nezaketini ve kişisel saygıya dayanan ilişkilerini gözler önüne sermektedir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Atatürk, Abbas Hilmi Paşa'nın İstanbul'da demirli bulunan yatını ziyaret etmiş ve bir müddet sohbet etmiştir⁴⁰. Bu buluşma, yalnızca nezaket ziyareti olmanın ötesinde, Osmanlı'nın son temsilcilerinden biriyle Cumhuriyet'in kurucusu arasında köprü kuran simgesel bir andır. Siyasi görevinden İngiliz müdahalesiyle uzaklaştırılmış ve İstanbul'da sürgün hayatı yaşayan Abbas Hilmi Paşa, yaşadığı tüm diplomatik travmalara rağmen, Türkiye'ye olan ilgisini ve saygısını hiçbir zaman yitirmemiştir. Bu bağlamda, Atatürk'ün İstanbul'a gelişleri sırasında Abbas Hilmi Paşa'nın onu bizzat ziyaret ettiği de belgelenmiştir. Bu ziyaretler, her ne kadar resmî bir nitelik taşıyor gibi görünse de iki tarihsel figür arasındaki karşılıklı takdirin ve nezaketin yansımasıdır. Atatürk'ün, eski bir hidivin şahsında geçmiş bir imparatorluğun son yankılarını duyması; Abbas Hilmi Paşa'nın ise kendi döneminde dağılmış bir devletin ardından yükselen Cumhuriyet'in kurucusuyla temas kurması, tarihi anlamda büyük semboller taşımaktadır. Bu temaslar, geçiş döneminin karmaşık ilişkiler ağı içinde şekillenmiş, yeni ve eski dünyanın sınırında gerçekleşen nadir anlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu nezaket ziyaretleri ve deniz seyahati, Atatürk'ün zarafete, geçmişe ve kişisel ilişkilere verdiği önemi; Abbas Hilmi Paşa'nın ise sürgünde dahi olsa devlet geleneklerine bağlılığını ortaya koymaktadır. İstanbul'un serin rüzgârları eşliğinde yapılan bu buluşmalar, iki farklı dönemin temsilcisi olan bu iki önemli şahsiyetin, ortak bir tarihin sessiz tanıkları olarak bir araya geldiği unutulmaz anlar olarak tarihe geçmiştir⁴¹.

38 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası (Anlatan Hüsamettin Ertürk)*, Ararat Kitabevi, İstanbul 1969, s. 190-191.

39 Süleyman Kızıltoprak, *age.*, s. 330-331.

40 Djavidan Hanum, *Harem Life*, New York 1931, s. 308-309.

41 Çelik Gülersoy, *Hidivler ve Çubuklu Kasrı*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul

Abbas Hilmi Paşa çok arzu etmesine rağmen, sağlığında Mısır'a gitme imkânı bulamadı. Hidiv 1930'lu yıllarda, Çubuklu Kasrı'nı da elden çıkarmaya karar verdi. Ancak bu değerli mülkün satışı kolay değildi. O yıllarda Türkiye'de böyle bir mülkü satın alabilecek zenginlik sahibi kimse bulunmuyordu. Hidiv'in şahane kasrı, ancak kamu sektörü tarafından satın alınabilirdi. Nitekim, Vali Muhittin Üstündağ zamanında 60.000 liraya ve üç taksitle İstanbul Belediyesi tarafından satın alındı. Böylece, paha biçilemez değerdeki bu eser İstanbullulara kazandırıldı. 8 Mart 1937 günü bu satın alma işlemi gerçekleşti. 176 dönümlük geniş orman, Boğaziçi kıyısındaki eski yalı binaları, geniş arazinin güney ucundaki koca ahır binası, arazi kompleksinin kuzey girişindeki alımlı kapısı ve küçük ebatlardaki muhteşem saray binası, o zamana göre uygun bir fiyatla İstanbul şehrinin malı oldu. Bu satış işleminden sonra, Hidiv çok sevdiği sarayını ve Türkiye'yi kesin olarak terk ederek İstanbul'dan ayrıldı ve İsviçre'ye yerleşti⁴².

Enerjik ve vatansever bir lider profili çizen II. Abbas Hilmi, Mısır Hidivi olarak İngiliz işgalinin yayılmasını sınırlamak ve millî hareketleri desteklemek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak dönemin siyasi dengeleri, İngiltere'nin bölgedeki güçlü nüfuzu ve yerel idari yapının kısıtları, bu çabalarının somut bir başarıya ulaşmasını engellemiştir

12. II. Abbas Hilmi'nin Son Yılları

II. Abbas Hilmi Paşa, sürgünde geçirdiği yıllar boyunca siyasal etkisini yitirmiş olmasına rağmen, uluslararası gelişmelere duyarsız kalmamış ve özellikle II. Dünya Savaşı sırasında karmaşık bir dış politika söylemi geliştirmiştir. Bu dönemde, İngiltere'ye karşı savaştan Nazi Almanyası'na yönelik sempatisi, siyasi tercihlerini belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Bu tutum, yalnızca ideolojik bir yakınlıkla sınırlı kalmamış; aynı zamanda, İngiliz egemenliğine karşı duyduğu tarihsel tepkinin bir yansıması olarak da değerlendirilmelidir. Paşa'nın izlediği bu çok yönlü ve zaman zaman çelişkili siyaset, onun hem bireysel stratejilerini hem de sürgün koşullarında varlığını sürdürme arzusunu yansıtmaktadır. Uluslararası kamuoyunda olumlu bir imaj oluşturma amacıyla gerçekleştirdiği sembolik eylemlerden biri de yatlarından birini savaş sırasında insani yardım örgütü olan Kızılhaç'a bağışlamasıdır. Bu jest, yalnızca insani bir katkıdan ibaret olmayıp aynı zamanda Paşa'nın politik manevra kabiliyetinin bir göstergesi olarak okunmalıdır. Ne var ki, söz konusu yatın akıbeti tarihin karanlık sayfalarına karışmıştır. 1943 yılından itibaren bu deniz aracının nerede olduğu bilinmemektedir. Bazı kaynaklara göre, yat İber Yarımadası açıklarında müttefik kuvvetlere ait savaş uçakları tarafından batırılmıştır. Alternatif bir iddia ise bu yatın Almanların kontrolündeyken, Müttefikler'in İspanya sahillerine çıkarma yapmasından iki gün önce doğuya doğru hareket ettiğini öne sürmektedir. Bu iki çelişkili anlatım arasında kesinlik sağlanamaması, yatın kaybını gizemli bir olay haline getirmiştir⁴³.

II. Abbas Hilmi Paşa için bu gelişme, yalnızca maddi bir kayıp değil; aynı zamanda politik bir simgenin yitimi anlamına gelmiştir. Almanya'nın savaşta uğradığı yenilgiyle birlikte, Paşa da sembolik düzeyde ikinci kez mağlubiyet yaşamıştır. Bu durum, onun sürgündeki yalnızlığını ve siyasi ufkunda beliren karanlığı daha da derinleştirmiştir.

1985, s. 102.

42 Süleyman Kızıltoprak, *age.*, s. 333.

43 Remzi Balkanlı, *Abbas Hilmi Paşa II*, Ankara 1949, s. 12.

Mısır'ın son Hidivi Abbas Hilmi Paşa, 19 Aralık 1944 tarihinde, sürgünde yaşadığı İsviçre'nin Cenevre şehrinde, Lemman Gölü kıyısındaki muhteşem köşkünde, gece saat üç sularında aniden geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etti. Bu sessiz ölüm, bir dönemin son tanığı olan bir devlet adamının dünyaya veda ediydi. Onun ölümü, yalnızca bir bireyin değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasındaki son siyasi temsilcilerinden birinin de tarih sahnesinden çekilişi anlamına geliyordu.

Paşa'nın naaşı, vefatının hemen ardından kız kardeşi Prenses Nimet Kemaleddin Hanım'ın özenli girişimleriyle mumyalandı. Ancak defin işlemi, olağan akışta ilerleyemedi. Abbas Hilmi Paşa'nın Mısır'a defni, tam on ay süren diplomatik bir bekleyişin ardından mümkün olabildi. Bu gecikmenin temelinde, II. Dünya Savaşı'nın en sıkıntılı günlerinin yaşanıyor olması yanında, Paşa'nın vefat ettiği sırada Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına sahip olması yatıyordu. Zira 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği ve Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girdiği günlerde, İngilizler tarafından Mısır Hidivliği görevinden azledilerek Mısır tabiiyetinden çıkarılmış ve siyasi sürgün hayatına zorlanmıştı.

Prenses Nimet Hanım, kardeşinin cenazesinin doğduğu topraklara dönerek ecdat mezarları yanına defnedilmesi için yoğun diplomatik temaslarda bulundu. Bu temalar, yalnızca bir cenazenin nakli meselesi değil, aynı zamanda karmaşık uluslararası hukuk ve devletler arası ilişkiler ağında yürütülen hassas bir süreçti. Nihayetinde, Abbas Hilmi Paşa, ölümünden sonra Mısır vatandaşı olarak yeniden kabul edildi; böylece, yaşarken mensubu olmaktan men edildiği topraklara, öldükten sonra dönmesine izin verilmiş oldu.

16 Ekim 1945 tarihinde, Cenevre'den özel bir tren vagonuna yerleştirilen cenaze, Avrupa'dan yola çıkarak önce kara yolu ve trenle, ardından deniz yoluyla Kahire'ye nakledildi. Bu yolculuk, yalnızca fiziksel bir nakil değil; bir zamanlar Nil kıyılarında hüküm süren Osmanlı mirasının son yankılarından biriydi. Abbas Hilmi Paşa'nın naaşı Kahire'ye ulaştığında, onu bekleyen yalnızca ailesi ya da yakınları değil, aynı zamanda geçmişin izlerini taşıyan bir halk ve devlet temsilcileri de vardı.

Kahire'de düzenlenen cenaze merasimi büyük bir törenle gerçekleşti. Tören, geçmişle hesaplaşan bir gelecek tasavvurunun; hüznün, saygı ve devlet vakarının iç içe geçtiği bir sahneye dönüştü. Nihayetinde Abbas Hilmi Paşa, Afifi Türbesi'ne defnedilerek ebedi istirahatine kavuştu. Böylece Mısır'ın son hidivi, doğduğu topraklara uzun bir ayrılığın ardından, fakat tarihe duyulan derin bir saygıyla geri döndü⁴⁴.

44 Caroline Williams, *Islamic Monuments in Cairo: The Practical Guide*, The American University in Cairo Press, Kahire 2002, s. 220.

Sonuç

II. Abbas Hilmi Paşa'nın Kitabı Hakkında: Birkaç Söz

II. Abbas Hilmi Paşa (1892-1914), yaklaşık 22 yıl süren hidivlik görevi süresince, gerektiğinde İngiliz işgaline karşı sert bir tutum da sergileyebilmiştir. Detayları daha önce verilen Halfa Vadisi sınırlarının teftişi sırasında, dönemin Mısır askerlerinin serdarı (başkomutanı) rolünde bulunan Herbert Kitchener'e karşı gösterdiği tavırla işgalcilere açık bir meydan okumada bulunmuştur. Bu kararlı duruşunun ardından, İngiliz hükümeti özellikle Lord Cromer'in kışkırtmalarıyla kendisini ciddi şekilde tehdit etmiş, hatta tahtını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Abbas Hilmi Paşa, İngiliz işgaline doğrudan karşı çıkamasa da fırsat buldukça Cromer ve İngiliz idaresine karşı halkın çıkarlarını ve kendi tahtının menfaatlerini korumaya çalışmıştır. 1907'de Mısır'daki görevinden ayrılan Lord Cromer, ertesi yıl iki ciltlik "Modern Mısır" adlı eserini yayımlamıştır. II. Abbas Hilmi Paşa'nın fiilen tahttan uzaklaştırılmasından sonra ise ona dair ayrı bir eser daha kaleme almıştır.

1908'de yayımlanan "Modern Mısır", Lord Cromer'in yaklaşık 24 yıllık sömürge yöneticiliği boyunca yaptığı uygulamaların kapsamlı bir anlatımı ve bir tür icraat savunusudur. Bu eser, bir emperyal yöneticinin zihniyetini ve politikalarını anlamak açısından önemli bir belge olup XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında Mısır'da yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi dönüşümlere dair geniş bir tarihsel perspektif sunar.

Cromer, ilerleyen yıllarda yayımladığı "II. Abbas" adlı eserinde, hem II. Abbas Hilmi Paşa dönemini hem de İngiltere'nin Mısır politikalarının dönüşüm sürecini ele almıştır⁴⁵. Bu kitap, aynı zamanda İngiltere'nin Mısır'ı tek taraflı olarak himayesine aldığını ilan ettikten kısa bir müddet sonra, 1915 yılında yayımlanmış olması açısından da dikkat çekicidir. Bu kitapta Lord Cromer, II. Abbas'ın hayatını ve onun döneminde Mısır'ın siyasi, ekonomik ve sosyal gelişimini detaylı şekilde anlattığını iddia etmektedir. Söz konusu yayın Paşa'nın danışmanlarıyla ilişkilerinden eğitim reformlarına, ekonomik modernleşme çabalarından idari yapıya kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Ancak bu eserde, Cromer'in II. Abbas Hilmi'yi eleştirel bir dille ve zaman zaman küçümseyici ifadelerle değerlendirdiği görülmektedir. Yazara göre, Mısır'daki olumlu gelişmeler kendi yöneticiliği sayesinde gerçekleşmiş, olumsuzluklar ise tamamen Hidiv'in yetersizliklerinden kaynaklanmıştır. Lord Cromer bir emperyalist idareci olarak kendisini masum gösterme amacındadır. Mısır ve Mısır halkının yararına çalıştığını iddia ederken Hidiv'in yetersizliklerini ortaya koyma ve Mısır halkına onu şikâyet gayreti açıktır.

Lord Cromer'in yazdığı kitaplarla politikaları ve icraatlarını öne çıkaran tutumu yanında Hidivlik makamını, Mısırlı bürokratları ve Mısır halkını yer yer kritik eden yer yer de ölçsüz bir şekilde yeren yaklaşımı karşısında II. Abbas Hilmi Paşa da bir eser yazarak adeta savunmasını yapma gereği duymuştur. Ayrıca, 1929 yılında uluslararası alanda tartışılmakta olan Anglo-Mısır Antlaşma taslağına cevap verirken aynı zamanda hem kendi devrinin bir savunmasını yaparken hem de Mısır'ın yeni sürecinde rol alma umutlarını ortaya koymuştur. Hidiv aynı zamanda gündemde olan Anglo-Mısır Antlaşması taslağına da doğrudan eleştiriler yöneltmiş

45 Söz konusu eser hakkında bk. Süleyman Kızıltoprak, "Lord Evelyn Baring Cromer'in Abbas II Adlı Eserinin Değerlendirmesi ve Tercümesi", *Belgeler*, S. 44, 2024, s. 33-118.

ve Mısır'ın yönetiminde hak sahibi olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Mısır'ın kaderini tayin etme anlaşmaları gündemde iken yazdığı "A few words on the Anglo-Egyptian Settlement" adlı eserle hem Londra'ya hem de Kahire'ye dolaylı mesajlar vermek istemiştir. Bu eserde adını Osmanlı dönemindeki "Paşa" unvanı olmadan yazması, uluslararası kamuoyuna verdiği sembolik bir mesaj niteliğindedir.

II. Abbas Hilmi bu eserinde, eğitim, ekonomi ve dış ilişkiler gibi konuları ele aldı. Mısır'ın geleceğine ilişkin vizyonunu ortaya koymaya çalıştı. Kitap, Hidiv'in modernleşme ve ilerlemeye yaptığı vurgunun yanı sıra Mısır için daha fazla bağımsızlık ve kendi kaderini tayin etme hakkına yönelik çağrısıyla dikkat çekti. Genel olarak, bu eserde II. Abbas Hilmi, o dönemde Mısır'ın karşı karşıya olduğu riskler ve fırsatlara bakış açısını ilan etti. Bunun yanı sıra ülkenin karmaşık siyasi ve sosyal manzarasını yönlendirme çabalarını da söz konusu etti. Bu bakımdan söz konusu kitap, II. Abbas Hilmi'nin Mısır'a yönelik vizyonunu sergilemektedir. Yazara göre Mısır büyük bir güç olma potansiyeline sahiptir, ancak diğer uluslarla rekabet edebilmek için önce ulusal kurumlarını ve altyapısını modernize etmesi gereklidir. Kitap boyunca II. Abbas, 1892'den 1914'e kadar hüküm sürdüğü dönemde Mısır'ın ülke tarihinin kritik bir evresinde doğruları ve elinden geleni yaptığı ifade etmektedir. II. Abbas Hilmi savunma ve Mısır'ın kaderinde yer alma amacı taşıyan bu eserinde Hidivlik görevi sırasında, Mısır'ı modern, ilerici bir ülkeye dönüştürmek için bir modernleşme ve reform politikası izlediğini belirtmektedir. Onun odaklandığı kilit alanlardan biri eğitimdi. Modern, sanayileşmiş bir toplumun gelişimi için eğitimin gerekli olduğuna inandı. Mısır genelinde eğitimi yaygın hale getirmek için devlet okulları kurmak ve ulusal bir eğitim sistemi tesis etmek için çalıştı. Mısır ekonomisini geliştirme noktasında kararlılık gösterdi. Yabancı uzmanları ve yatırımcıları teşvik etti ve ulaşım ağı ve sulama sistemi dâhil olmak üzere Mısır'ın altyapısını modernize etmeyi amaçlayan politikalar izledi. Ayrıca Nil nehri çevresinde görevi kapsamında daha önce yaptığı gibi yaşam koşullarını iyileştirmeye ve ekonomik büyümeyi canlandırmaya yardımcı olan bir dizi bayındırlık projesini hayata geçirdi. Abbas Hilmi kendi devrine kadar büyüyen İngiliz etkisi karşısında Mısır'ın bağımsızlığını ve egemenliğini korumaya çalıştı. Bu uğurda diğer ülkelerle diplomatik ve askeri ittifaklar kurma yolundaki adımlarını da savundu.

II. Abbas Hilmi'nin eserinde dile getirdiği politikası, modernleşme, ilerleme ve tavizsiz bağımsızlık ile karakterize edildi. Mısır'ı dönüştürme çabaları her zaman başarılı olmasa da vizyonu ve liderliği, gelecek yıllarda modern, sanayileşmiş bir Mısır'ın gelişmesi için temellerin atılmasına yardımcı olmuştur.

Lord Cromer, yazdığı eserler ve icraatlarıyla kendi politikalarını yüceltirken, Hidivlik makamını, Mısırlı bürokratları ve Mısır halkını yer yer eleştirmiş, kimi zaman ise ölçüsüz bir şekilde küçük düşürmüştür. Bu eleştirel ve yerici yaklaşım karşısında, II. Abbas Hilmi Paşa, kendi konumunu ve dönemin koşullarını savunmak amacıyla bir eser kaleme alarak cevap verme gereği duymuştur.

Paşa, 1929 yılında yazdığı bu eseriyle yalnızca Cromer'in iddialarına yanıt vermekle kalmamış, aynı zamanda uluslararası alanda tartışılmakta olan Anglo-Mısır Antlaşma taslağına karşı eleştirilerini dile getirmiştir. Eserinde, kendi dönemine ilişkin bir değerlendirme sunmuş ve Mısır'ın gelecekteki siyasi sürecinde aktif bir rol oynama isteğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, Mısır'ın yönetiminde söz sahibi olduğunu vurgulamak temel hedeflerinden biri olmuştur.

“A few words on the Anglo-Egyptian Settlement” başlıklı eseri, özellikle Londra ve Kahire’ye yönelik dolaylı mesajlar içerirken, Paşa’nın uluslararası arenada kendisini farklı bir kimlikle tanıtmaya çabası da dikkat çekmiştir. Osmanlı döneminden miras kalan “Paşa” unvanını kullanmaksızın adını yazması, bu stratejik mesajların bir parçası olarak değerlendirilebilir. Böylece, Mısır’ın 23 yıllık Hidivi olan II. Abbas Hilmi, ulusal ve uluslararası siyasette kendisine yeni bir rol biçme arzusunu açıkça ortaya koymuştur.

II. Abbas Hilmi ve Lord Cromer’in politikalarının tarihsel perspektifte incelenmesi oldukça önemlidir. II. Abbas Hilmi ve Lord Cromer, kendi karar ve uygulamalarını savunma amacı güden eserleriyle Mısır’ın modern tarihine ilişkin önemli bir karşılaştırma zemini sunmuşlardır. Lord Cromer, eserlerini kaleme alırken hem kişisel arşivinden hem de İngiliz Devlet Arşivi’nden faydalanarak kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur. Buna karşılık, Hidiv II. Abbas Hilmi, Cromer’in iki ciltlik geniş çaplı eserinden yaklaşık 21 yıl sonra ve doğrudan kendisini konu alan diğer bir eserden yaklaşık 14 yıl sonra yanıt verme cesareti göstermiştir.

Hidiv’in bu gecikmeli yanıtı, yalnızca dönemin politik ortamına ışık tutmakla kalmamış, aynı zamanda Cromer’in eleştirilerine karşı kendi bakış açısını sistematik bir şekilde sunma iradesini de ortaya koymuştur. Hidiv’in bu hamlesi gerek cesareti gerekse derinlemesine analitik yaklaşımı nedeniyle dikkate değerdir. Bu eserler, Mısır’ın yakın tarihine dair çok yönlü bir perspektif geliştirmek isteyen araştırmacılar için hem siyasal hem de tarihsel bir referans kaynağı oluşturmaktadır.

II. Abbas Hilmi ile Lord Cromer’in politikalarının tarihsel bir perspektiften değerlendirilmesi, Mısır’ın modernleşme sürecinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Her iki isim de kendi yönetim anlayışlarını ve uygulamalarını savunma amacıyla kaleme aldıkları eserlerle, Mısır’ın yakın tarihine dair kıymetli bir karşılaştırma zemini sunmuştur.

Bu karşılıklı metinler, yalnızca bireysel tutum ve yaklaşımları değil; aynı zamanda bir emperyal gücün temsilcisi ile o gücün etkisi altındaki bir yerel yöneticinin siyasi vizyonlarının nasıl çatıştığını anlamak açısından da önemli bir kaynak işlevi görmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, II. Abbas Hilmi ile Lord Cromer’in kaleme aldıkları, kendi yönetim anlayışlarını ve icraatlarını savunma amacı taşıyan eserler, Mısır’ın yakın dönem tarihine ışık tutmak yanında dönemin siyasal pratiklerine dair karşıt perspektiflerden yapılacak mukayeseli analizlere önemli bir zemin sunmaktadır. Bu bağlamda II. Abbas Hilmi’nin mütevazı boyutlardaki eseri, Mısır’ın yakın tarihine dair çok boyutlu bir bakış açısı geliştirmek isteyen araştırmacılar için hem siyasal hem de tarihsel açıdan temel bir referans niteliği taşımaktadır.

KAYNAKLAR**Arşiv Kaynakları****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),**

İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ.MTZ.(05): 1435; 1619.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Mısır Evrakı (A.MTZ (05): 1/4-53 (1-C/4-2, iç no. 53).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.): 120/9; 120/12; 129/15.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.): 24/74; 39/55.

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.): 24/20; 30/27; 30/42; 30/45.

Durham University Library, Archives and Special Collections,

Abbas Hilmi II Papers, File 61/1-313.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Balkanlı, Remzi, *Abbas Hilmi Paşa II*, Ankara 1949.

Activities of Bolo Pasha as German Agent, *Current History* (1916-1940), C 7, S. 2, Part I, November 1917, s. 282-284.

Caroline, Williams, *Islamic Monuments in Cairo: The Practical Guide*, The American University in Cairo Press, Kahire 2002.

Cromer, The Earl of, (Lord E. Baring), *Abbas II*, Londra 1915.

Cromer, The Earl of, (Lord E. Baring), *Modern Egypt*, Londra 1908.

Djavidan Hanum, *Harem Life*, New York 1931.

Gençoğlu, Mustafa, *İngiliz Hâkimiyetinde Mısır (1882-1914)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

Gülersoy, Çelik, *Hidivler ve Çubuklu Kasrı*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul 1985.

Goldsmith, Arthur Jr., *Modern Egypt; The Formation of a Nation State*, Boulder-Colorado; Westview Press, Hutchinson, Londra 1988.

Hirszowicz, L., "The Sultan and the Khedive, 1892-1908", *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 3, October 1972, s. 287-311.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı Mehmet Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya*, TBBD, İstanbul 2010.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı 1882-1887*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

Süleyman Kızıltoprak, "Sömürgeci Rekabet ve Basın: 'Bosphore Égyptien' Olayı", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, ed. Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008.

Kızıltoprak, Süleyman, "Lord Evelyn Baring Cromer'in Abbas II Adlı Eserinin Değerlendirmesi ve Tercümesi", *Belgeler*, S. 44, 2024, s. 33-118.

Kurşun, Zekeriya, “Hüseyin Kâmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XVIII, İstanbul 1998, s. 553-554.

Mercan, Mustafa, *Jön-Türkler’in Mısır’daki Faaliyetleri ve Kanun-i Esasî (1896-1899)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

Özçelik, Fatih-Öztürk, Mustafa, “İngiltere’nin Mısır’ı İşgali ve “Taçsız Hükümdar” Lord Cromer’in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/ The Journal of International Social Sciences*, C 31, S. 1, Ocak 2021, s. 477-494.

al-Sayyid, Afaf Lutfi, *Egypt and Cromer a Study in Anglo-Egyptian Relations*, Londra, 1968. *The Last Khedive Of Egypt, Memoirs of Abbas Hilmi II*, translated and edited by Amira Sonbol, London 1998.

Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası (Anlatan Hüsamettin Ertürk)*, Ararat Yayınevi, İstanbul 1969.

Tollefson, Harold H. Jr., “The 1894 British Takeover of the Egyptian Ministry of Interior” *Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 4, Ekim, 1990, s. 548-551.

Uçarol, Rıfat, *Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.

EKLER**Ek I: Eserin Türkçeye Tercümesi****İNGİLİZ MISIR ANTLAŞMASI ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ****II. ABBAS HİLMİ****MISIR'IN 23 YILLIK HİDİVİ****Sunuş**

Sevdiğim, çıkarlarını ve geleneklerini yirmi yıldan uzun bir süredir savunduğum bir ülkenin ilerleyişini şahsi bir çıkar olmadan gözetebilirsem, insani sorumluluklarımı veya bir prens olarak görevlerimi önemsememe gerek yoktur. Sadakatim başta bunu bana göstermemiş olsa bile, tek başına vatanseverlik yolumu aydınlatmaya yeterdi. Ben Mısırlıların ülkelerinin bağımsızlığı için ve ulusal egemenliğe dayalı sağlam bir rejimin kurulması için gösterdikleri çabaları duygudaşlıkla takip ettim.

Mısır meselelerine derinden ilgi duyuyorum ve Mısır sakinlerinin özgürlüklerine kavuşmak için yürüttükleri mücadeleyi endişeli bir şekilde izliyorum.

Ülkenin iyiliği için kendimi hiçbir zaman esirgemedim; Mısırlı müzakereciler ile Britanya hükümeti arasındaki tartışmaların seyri sırasında tavsiyelerimi de samimi düşüncelerimi de esirgemedim. Her zaman hepsinin çabalarının başarıyla taçlanması umdum. Anavatanın 1882'den beri içinde bulunduğu üzücü durumdan sonunda çıkabileceğini görmeyi arzuladım.

1882 ile 1892 yılları arasındaki gelişmeler üzerinde durmama gerek yok. Babamın ölümü üzerine on sekiz yaşında tahta çıkıp devletin ağır sorumluluklarını üstlenmeye çağrıldım. Okuldan ayrılırken beni böylesine ağır bir yükü yüklenmeye hazırlayacak deneyimden tamamen yoksundum. Bu zor ve karmaşık görev beni neredeyse tamamen ezecekti. Elbette ülkenin yabancı bir ordu tarafından askeri bir işgal altında olduğunun farkındaydım ama ilk ayımda gördüm ki Britanya, Mısır hükümetinin yerini almak için ülkenin sivil idaresine müdahale etmişti. Bu gerçek zihnimde çok canlı bir iz bıraktı. Şu anda bu izlenimi takip eden tüm olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmanın zamanı değil. Burada hatırlatmak istediğim tek şey, Britanya otoritelerinin Mısır'daki müdahalelerinin, onlarla aramda çıkan ihtilafın nedeni olduğudur. İngiltere'ye ilk resmi ziyaretimi hatırlıyorum. O zaman Büyük Britanya ve İngiliz toplumunda yüksek konumlara sahip şahıslarla temas kurmuştum.

Kahire'de sürekli etrafımı sarandan tamamen farklı bir dünyada buldum kendimi orada. Londra'daki hükümet başkanıyla daha yakın temas kurmak için büyük çabalar gösterdim ama tanımlanamayan bir gücün tüm çabalarımı boşa çıkardığını hissettim. Şu anda fark ediyorum da her yıl Londra'yı ziyaret etmeyi alışkanlık haline getirseydim çok iyi olurdu ama bu imkânsızdı. Mısır'daki Britanyalı otoriteler bunu engellemek ve benimle Londra arasında daha yakın herhangi bir teması önlemek için pek çok nedene sahipti. Her kış karşıma öyle olaylar çıktı ki, Londra'daki mevcudiyetim çok zor hale geldi.

1919-1929 müzakereleri sırasında Mısır'daki görüşmeleri büyük bir ilgiyle takip ettim. Bu görüşmelerin temel nedeni savaş sonunda Mısır halkının ayaklanmasıydı. Netice ise çatışan çıkarların yoluna konmasına yönelik çeşitli anlaşmalardı. Çok çeşitli olan tüm bu anlaşmaların

tek bir ortak özelliği vardı, o da aşağı yukarı hiçbirinin Mısırlıların isteklerine uygun olmamasıydı. Fakat bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik büyük bir ilerleme kaydedildiğini düşünüyorum. Bu meseleyi barışçıl yöntemler ve adil bir anlaşma yoluyla çözmeye kararlı bir Britanya hükümetinin iktidara gelişini kastediyorum. Benim görüşüm şu: Bugün öngörülen projede önerilmekte olan türde bir çözüm, iki ülkenin gelecekteki ilişkileri için temel alınabilir bir çözümdür ve zaman ve edinilecek deneyimler, önceki anlaşmalarda şimdiye kadar ortaya çıkan tüm sorunların halledilmesi için fırsatlar sağlayacaktır. Şimdiye kadar ülkeler arasında yapılmış hiçbir anlaşma mükemmel değildi. Hepsi insan zekâsının ürünüydü ve dolayısıyla yanılırlara açıktı. İnsan ilişkilerindeki sürekli değişime ayak uydurabilmek için düzeltilmesi gereken sorunları ancak zaman denen büyük aydınlatıcı ortaya çıkarabilir.

Ağustos 1929'da yayınlanan Anglo-Mısır Bildirisi ile ortaya konan çözüm önerilerinin önemli satırlarını kavrır kavramaz, Manchester Guardian'ın sayfalarında bir açıklama yaparak görüşümü açıkça ifade ettim.

O bildiride, Mısır'ın gelecekteki refahının tohumunu ve insanların özgürlük güvencesini içeren bu çok ciddi fırsat karşısında Mısırlılardan kendi aralarındaki bölünmeleri unutmalarını rica ettim. Bunun tam bilincinde olarak, Mısırlı politikacılara, Muhammet Mahmut Paşa'nın mücadelenin başından beri onlardan biri olduğunu ve geçmişteki davranışlarından dolayı (o davranış bazı eleştiricilere ne kadar menfur görünmüş olursa olsun) şu anda onu kınamak için bunun kesinlikle çok yanlış bir zaman olduğunu hatırlattım. Siyasi rakiplere karşı dürüstlüğü ve adilliğin herkese düşen bir sorumluluk olduğunu, yargılamada bulunmadan önce bu yargılamanın gerçekten sorumlu olan kişiye yönelik olduğundan emin olunması gerektiğini belirttim. Siyaset dünyasında bir siyasetin mucidi ile onu uygulayan kişi nadiren aynı kişidir, öyle değil mi?

"Mahmut Paşa birlikte herhangi bir iş yapmayı reddettiğimiz bir şahıstır." Bu kritik zamanda pek çok Mısırlı siyasetçinin sözü budur. Buna yanıt olarak derim ki, eğer Mısır'daki yirmi üç yıllık siyaset hayatımda sadece geçmişte yaptığı hatalardan dolayı bir insanın hizmetinden yararlanmayı reddetmiş olsaydım, hiç kimseyle çalışamazdım. Beşer şaşar. Mısır Anayasası'nın kusurluluğunun kanıtı olarak, son Başbakanlardan Mustafa Nahhas Paşa olayını örnek vereceğim. Onu iyi tanıyorum ve samimi bir Mısırlı vatansever olarak onu takdir ediyorum. Fakat iktidara gelince onun rejiminin çok kısa süreceğini çok iyi tahmin etmiştim ve gerçekten de öyle oldu. Görevinden ayrılışının koşullarını ve bu ayrılışa neden olan mektubun metnini akılda bulunduralım. Ne onun ne de başka herhangi birinin arzuladığını varsayabileceğimiz bir olaydan dolayı herhangi birini sorumlu tutmak adil değildir. Daha hayati meselelerin varlığından dolayı bununla ilgili tartışmayı bırakalım. Muhammet Mahmut'un bugün bizim için yakaladığı fırsat, boş konularla ilgili nafil tartışmalardan çok daha önemlidir. Gerçeklerle yüzleşelim. Parlamento zapt edilmiş durumda fakat Mısır ulusuna ait doğal ve tartışmasız bir hak olarak, bu ulus ne zaman parlamentonun tekrar işlemesi gerektiğine karar verirse, parlamento o zaman tekrar işlemeye başlayacaktır. Her Mısırlı şundan emin olmalıdır ki, birincil görevi Anayasa'yı savunmaktır ve meşru vatansever arzuları ancak ulusal birlikle sağlanacaktır. Fakat Britanya'yla olan anlaşma önerisi farklı bir meseledir. Zorlu konuların dengede olduğu şu anda, Mısırlı siyasetçilerin tümü için ölümcül olan iç ihtilafların hâkim olmasına izin verilirse, öngörülen anlaşmaya gölge düşecek veya anlaşma terk edilecektir ve böyle bir fırsat bir daha elde edilemeyebilir. Mısır halkına mesajım budur.

I

SUDAN

Muhammet Ali'nin hüküm devir sırasında yakın bağlantı kurularak yeniden fethedilen bu büyük, zengin ve çok ilginç ülke savaştan ve hastalıktan çok çekti.

Ancak son otuz yılda iyileşmeye doğru bir döneme girdi. Şiddetli bir şekilde eleştirilen ve bunun neticesinde cezasını hayatıyla ödeyen Butros Paşa'nın ürünü olan 1899 anlaşması pek çok Mısırlının yoğun eleştirisine maruz kalmış olmakla birlikte, o belge soğukkanlı bir şekilde incelendiğinde, şu ana kadar bundan daha iyi bir anlaşma yapılmamış olduğunu kabul etmeye itiliyoruz.

Mısır emperyalizme karşı mücadele etmiş ve bağımsızlığını talep etmiştir ve onu Sudan'a karşı emperyalist fikirlere sahip olmakla suçlayanlara cevap olarak diyoruz ki, Sudanlıları kendile aynı ırktan ve dinden olarak gören Mısır, kendisi için hangi politikayı talep ediyorsa, Sudan'a da o politikayla davranmaya devam etmek durumundadır. Bu konudaki görevimiz, bu insanların medenileştirilmesi ve ilerlemesi için Britanya'yı bizimle iş birliğine sevk etmektir; böylece Sudan eğitim yoluyla medeni uluslar ailesi içindeki haklı yerini alacaktır. Sudanlıların temsil kurumlarına sahip olacağı ve isterlerse kardeş ulusla birlikte Nil Birleşik Devletleri Federasyonu'nun bir üyesi olacağı günün gelmesini ümit edelim. Çok büyük bir özlem olmakla birlikte bu şu anda geleceğe ait bir konudur. Bugünün daha alelade ama gerekli işine el atmamız gerekiyor.

Bir yanda Mısırlılar Britanya ordu yetkililerinin organizasyon güçleri olmadan Sudan'ın yeniden fethedilmesinin ne kadar imkânsız olduğunu hatırlamalı, diğer yanda ise İngilizler, kurtarılan bölgenin gelişimi için esas olan büyük sulama kanallarının kazılmasına ve demir yollarının inşa edilmesinde ne kadar çok sayıda Mısırlının hayatını feda ettiğini ve ne kadar çok Mısır gelirinin harcadığını unutmamalıdır.

Mısır'da Mısır ordusunun Sudan'a geri dönmesi gerektiğini düşünen çok sayıda kişi vardır. Tek başına ordunun varlığı Sudan'da Mısır egemenliğinin bir göstergesi olarak görülemez. Hiçbir Mısırlı fetih için ordunun kullanıldığını görmek istemez. Mısır'ın oğullarının ölümü pahasına Sudanlı ve Arap kabilelerinin isyanlarını bastırma aracı olarak ordunun kullanılması fikri, kalbimizde yeri olmayan bir fikirdir. 1899 Anlaşması'na göre Anglo-Mısır otoritelerini temsil eden mevcut Sudan gücü fazlasıyla yeterlidir ve bir Anglo-Mısır ordusunun varlığı gereksizdir. Yine de Sudan'da Britanya taburlarının olduğunu gördüğümüz için, Mısır'ın orada sayı olarak eşit güçte temsil edilmesi gerektiğini ve bu gücün şu anda Britanya güçlerine ayrılanlardan herhangi daha büyük sorumluluklar almaması gerektiğini düşünüyoruz.

Bu askeri denklik sivil yönetime de yansıtılmalı ve atanan Mısırlı bireylerin sayısı, Britanyalılarınkıyla eşit olmalıdır. Aynı şekilde, ne kadar önemli olursa olsun bu meselelerin siyasi bir karaktere sahip olduğu hatırlanmalıdır. Bunlar Mısır için esas ve temel konular değildir. Mısır için önemi çok büyük olan üç konu vardır.

Tüm Mısırlılar her zaman bunları akılda tutmalıdır.

1. Nil Tarım Sulaması: "Mısır Nil'dir ve Nil Mısır'dır." Nil tarım sulaması meselesi doğal bir düzenleme konusu teşkil etmektedir. Bunun pratikteki işleyişinin ortaya koyacağı sonuçların

tatmin edici olup olmadığını ancak gelecek gösterecektir. Ben sadece yeri geldiği için bu çok önemli konuya değinmek istedim. Hiçbir Mısırlı devlet adamı, ülkenin değişen gerekliliklerine her zaman uygun olacak şekilde ve Nil'in sulamada etkili bir şekilde kullanılmasını sağlayacak şekilde mevcut anlaşmayı adapte etmenin önemini gözden kaçırmamalıdır.

Londra'da müzakerelerde bulunan Zaglul Paşa'ya, Kahire'de "Nil Heyeti" adı altında kalıcı bir heyetin kurulması gerektiğini söylememin nedeni budur. Bu heyet ilgili tüm çıkarları temsil eden yüksek teknisyenlerden oluşacaktı ve görevi her yerde adil ve yeterli bir sulamanın sağlanması olacaktı.

2. Tarım: Mısır ve Sudan, şu anda Avrupa ülkelerinde aşına olunan anlaşmalara benzer şekilde, pamuk çıktısı konusunda makul bir anlaşmaya varmalıdır. İki ülkenin birbirlerinin gerekliliklerini karşılıklı olarak güvence altına alacağı şekilde çerçevelenmiş, net bir tarım politikasına ihtiyaç vardır. Doğa iki ülkenin karşılıklı iş birliğine girmesini istemektedir ve açıktır ki bu gerçeği görmezden gelen tüm politikaların kaderi ekonomik başarısızlık olacaktır.

3. Göç: Mısır büyük ve giderek daha da büyüyen bir nüfusa sahiptir. Sudan'ın nüfusu son derece azdır. Mısır'ın yakın gelecekte artan nüfusu için bir çıkış bulması mutlak bir gerekliliktir. Mısır'ın ihtiyaç duyduğu şey, bu durumu kabul edecek ve Mısırlılara öncelik tanıyacak bir anlaşmadır; böylece Sudan'ın geniş bölgeleri, başka yerlerden gelenlere karşı öncelik tanınacak olan Mısırlılara açılacaktır.

Bu mesele yakın gelecekte Mısır için çok önemli bir konu haline gelecektir ve Mısır'ın devlet adamlarının ve siyasetçilerinin bunu anlaması gerekmektedir. Mısırlı sermayedarların Sudan'a girişi konusu da bununla yakından alakalıdır. Mısırlılara ülkenin gelişimine katılma hakkının tanınması gerektiğini düşünüyoruz. Ayrıca Britanyalı sermayedarlara tanınan yatırım fırsatları eşit şekilde Mısırlılara da tanınmalıdır. Böylece Mısırlılar bu kadar yakın bağlarla bağlı oldukları bu ülkenin ekonomik ve tarımsal gelişiminde adil bir paya sahip olduklarının farkına varacaktır. Geçmişte çok büyük acılar çekmiş olan Sudan'ın mevcut tüm yollarla sosyal ve ekonomik gelişim yoluna sevk edilmesi için Britanya hükümetinin yapacağı iş birliği son derece arzu edilirdir. Akıllı ve duyarlı yönetim bunun yollarını bulmalı ve Sudan nihai olarak dünyada hak ettiği yere ulaşmalıdır.

II

SÜVEYŞ KANALI VE ANGLO-MISIR ASKERİ İTTİFAKI

Uzun asırlar öncesindeki en güçlü firavunların büyük girişimlerine tanıklık etmiş olan topraklarda bulunmayı hak eden muhteşem bir çalışma olan Süveyş Kanalı hayalleri zorlamaya hep devam ediyor. Fakat bu kanalın başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi sürecinde korkunç sayıda Mısırlının hayatını yitirdiği hiçbir zaman unutulmamalıdır. O süreçte meydana gelen ölümlerin sayısı, son savaş sırasında Mısır'ın yasını tuttuğu ölümlerin sayısını geçmiştir. Ah! Kanalın ondan yararlanan şirket için çok karlı olduğu açıktır ama Mısır kanaldan hiçbir zaman en küçük bir avantaj elde edememiştir. Diğer yandan ise bu kanal Mısır'ın sefaletlerinin başlıca nedenlerinden biri olmuştur.

Büyük Britanya temsilcisiyle ilişkilerimin en iyi halinde olduğu Sir Eldon Gorst zamanında, şirketin ruhsat süresinin uzatılması önerildi. Bu önerinin sahibi, doğal olarak önce kendi özel çıkarlarının peşinde olan şirketin kendisiydi. Ne yazık ki, Yasama Meclisi Mısır'ın çıkarının bir karşı öneri getirmek, girişimin büyük gelirinden adil bir pay talep etmek ve elde etmek olduğunu kabul etmek yerine herhangi bir öneride bulunmamış, (görünürde) statükodan memnun bir şekilde her şeyi alt üst etmiştir. Altın bir fırsat kaçırılmıştır ve bu durumda şu sorulara yanıt aranması gerekmektedir: Yeni ruhsatın bitişine kadar geçecek periyotta zaman bize neler gösterecek? Günümüz dünyasının siyasi durumu karşısında kim buna yanıt verme riskine girer?

Büyük Britanya, önerilen anlaşmada kanalın her iki yakasında askeri güç tutma yetkisi talep ettiği için bugün kanalı savunma hakkı talep ediyor.

Ramsay MacDonald çok önemli olan silahsızlanma konusundaki görüşmeler için Amerika'ya gitti. Coğrafi anlamda uluslararası okyanuslar arasındaki bağlantıları ifade eden "su yolları" meselesi de belki ele alınacaktır.

Fakat eğer bu konu bugün silahsızlanma anlaşmasında ele alınmazsa, Milletler Cemiyetinin (dünya barışına yönelik çalışmasında) su yolları meselesiyle ilgilenmek ve nihai bir çözüm bulmak zorunda kalacağı unutulmamalıdır.

Böyle bir durumda Büyük Britanya'nın kanalın korunmasını sağlamada özel bir çıkarı olmayacak ve sonra Milletler Cemiyeti Büyük Britanya'nın yürüttüğü koruma işini, kanalın bakım ve onarımını kendisi ve Mısır için herhangi bir maddi avantaj olmaksızın devralacaktır. İlk fırsatta Mısır'a maddi bir avantaj sağlayacak bir çözüm bulmamızın gerekmesinin nedeni de budur.

Dolayısıyla benim vardığım sonuç şudur ki, Mısır, mevcut ruhsatın sona ermesinden sonra kanalın bir Anglo-Mısır mülkü haline geleceğini, böylece mevcut şirketin eline düşmeyeceğini sağlayacak bir şekilde Büyük Britanya'yla bir anlaşma yapmalıdır. Ben ruhsatın yenilenmesine kesinlikle karşıyım. Süveyş Kanalı şirketinin oluşumundan beri hiçbir Mısırlı bakanın, şirket yönetiminde ülkesinin rolünü arttırmayı düşünmemiş gibi görünmesi beni şaşırtıyor. Üstelik şirketin kurulmasından günümüze kadar, şirketin yönetim kuruluna hiçbir zaman bir Mısırlı seçilmemiştir. Hiçbir Mısırlı yüksek yetkili hiçbir zaman şirkette bir görev elde etmeye çalışmamış, şirket de hiçbir zaman personeline onlardan birini eklemeye çalışmamıştır.

Şimdi askeri bakış açısıyla ilgili olarak kendini ön plana çıkaran meselelere geçiyorum.

Britanya taburlarının kanal bölgesiyle sınırlanması teklifi karşısında Mısırlı politikacılar büyük bir şaşkınlık sergiledi ve eleştirilerde bulundu. Bence bu eleştirinin yapılabilmesi, pek çok Mısırlının kendi ülkelerinde neler olup bittiği hakkında çok az bilgisi olduğunun ve daha iyi bilgilenmeleri gerektiğinin bir kanıtıdır. Britanya birliklerinin kanal kıyılarını işgali yeni bir şey değildir. Britanya devletinin Port Said kasabasının girişindeki iflas etmiş sahipsiz bir oteli satın aldığını ve kantinleri, dükkanları, hastanesi ve gerekli askeri ek binaları olan bir kışlaya çevirdiğini çok iyi hatırlıyorum. Bunun hiçbir gizli tarafı yoktu çünkü Britanya bayrağı direkte dalgalanıyordu ve nöbet tutan askerler açıkça görülüyordu. Yani Britanya birlikleri, teknik tarafsızlıklarına rağmen kanal bölgesinde önceden konuşlanmışlardı.

Son savaş bize tanklar ve uçaklar gibi savaş araçlarının şaşırtıcı hareket güçleri ve gelişimleriyle ilgili pek çok ders verdi ama bu derslere hala kör olan ve kanal kıyılarının doğu tarafından mı yoksa batı tarafından mı işgal edildiği şeklindeki şu an tamamen akademik olan bir meseleye hala önem atfedebilen kişilerin varlığı üzücüdür. Bu konu artık gülünçleşmiştir.

Ateşli bir şekilde arzuladığımız Mısır bağımsızlığı, geliştirilen bir ordu için veya donanmanın bakımı için gereken ağır giderlerle bütçede ağır yükler oluşturulmasına bir mazeret teşkil etmemelidir. Mısır için en iyi şey, hakemliğini Milletler Cemiyeti'nin yaptığı bir anlaşma temelinde kanal bölgesinde Britanya birliklerinin varlığı olacaktır. Onların oradaki varlığı, Büyük Britanya'yla olan ittifakımızın bir sembolü olarak görülmelidir. Anladığım kadarıyla sayıları yaklaşık 4500 adamla sınırlı olacak. Bu kadar küçük bir kuvvet kanalı gerçekten savunmak için yetersizdir fakat kanalın korunmasının bir sembolü olarak kabul edilebilir.

Umulur ki Mısırlılar Büyük Britanya'nın deniz yoluyla tüm Mısır sahilinin korunmasını üstlenmesinin bir yolunu bulur. Bu, Mısır tarafından verilen ödünler karşılığında Büyük Britanya'nın ödediği bedel olarak kabul edilmelidir. Mısır ise bu ittifakı bir gerçek haline getirmek için tüm gerekli imkânları sağlamalıdır. Mısır birlikleri mümkün olduğu ölçüde Büyük Britanya'nınkiyle aynı eğitimden geçmelidir. Kahire'de bir "İş Birliği Komisyonu" organize edilmesini de öneririm. Bu organizasyonun görevi, ilgili genelkurmay başkanlıklarının, birbirlerinin iç işlerine karışmaksızın yakın bir temas kurmasını organize etmek olmalıdır ve ayrıca uygun Mısır askeri öğrencilerinin Britanya askeri kolejlerine kabulünü sağlamalıdır. Mısır kurmay subayları Britanya genelkurmay karargâhına kabul edilmeli ve eğitilmelidir.

Eğer bu öneriler gerçekleştirilirse, Mısır ulusal savunma için harika bir ordu elde etmeye doğru ilerleyecektir. Bu, bir metre bile olsa yabancı toprak fethetmek gibi bir amacı olmayan, tek görevi kendi ülkesini korumak olan İsviçre ordusuna benzer bir ordu olacaktır. Fakat İsviçre'ninkine benzer bir ordu elde etmek için her şeyden önce belirli büyük bir şey gereklidir: Mısır'ın kamusal ilköğretim seviyesi genel olarak geliştirilmelidir. Öğrencilerin karakteri ve morali yükseltilmelidir, okuma-yazma bilmeyen kalmamalıdır.

III

AZINLIKLAR

Bu çetrefilli ve karmaşık mesele daha önce Mısırlı hukukçular tarafından bilinmeyen bir şeydi. Britanya işgalinden önceki günlerde her türlü ulusal azınlık mükemmel bir uyum ve hoşgörü içinde yaşıyordu. Hem etnik hem de dini bir karakterde olan bu çeşitliliklerin varlığına ilk kez Şubat 1922 bildirisinde referansta bulunuldu.

Mısır'daki en önemli azınlık Kıptilerdir. Bu topluluğun tüm öncü üyeleriyle her zaman son derece iyi ilişkiler içinde olduğumu hatırlayabiliyorum ve Kıptilere diğer tüm Mısırlılar gibi muamelede bulunma konusunda her zaman elimden gelenin en iyisini yaptım. Butros Galı Paşa'nın adanmış ve sadık hizmetlerini tanıyan belki de ilk kişiyim. Benim yöneticiliğim sürecindeki en iyi konsey başkanının o olduğunu iddia edebilirim ve onunla her zaman tam uyum içinde çalışabiliyordum. Savaştan sonra başlayan ulusal hareketin başlangıcında Kıptiler samimiyetle ve coşkuyla buna eşlik ettiler ve bu amaç uğrunda pek çok kurban veriler. Öldürülen, yaralanan, sınır dışı edilen ve mahkûm edilen kişiler arasında çok sayıda Kipti vardı.

Şu anda önerilen anlaşma, Mısır'ın hiçbir inanç veya köken ayrımı olmadan tüm Mısırlıları koruma yönündeki mutlak hakkını tanımaktadır. Bu nedenle tüm Kıptilerin 1919'da yaptıklarını yapmalarını ve Mısır ulusal egemenliğinin sağlanmasındaki rollerini oynamalarını çok arzuluyoruz.

Şimdi Suriyelilere gelelim. Britanya işgali sırasında hükümette bu topluluktan pek çok görevli vardı ve her zaman Britanya politikasına etkin destek verdiler. Fakat bu durum, Mısır politikasına tam bir anlayış göstermelerine asla engel olmadı. Geçmişte olduğu gibi bugün de pek çok Suriyeli ailenin Mısır vatandaşı olmayı çok istediklerini görüyoruz.

Bir de Ermeniler var. Ermeniler konusunu ele almadan önce, 1892'de tahta çıkışım sırasında Mısır'da dışişleri bakanı olan ve benim tek sadık ve adanmış danışmanım olan Tigran Paşa'nın anısına saygılarımı sunmak istiyorum. Ölümüne kadar devam eden tutumu, Mısır'a ve bana karşı eşit bir adanmaya dayalıydı. Sultan Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde Türkiye Ermenilerinden çok sayıda Ermeni Türkiye'den Mısır'a göç etmiştir ve o zamandan bugüne kadar uzanan süreçte pek çok Ermeni servet sahibi olmuştur.

Mısır ulusunun onları olumlu karşıladığının ve koruduğunun tanığıdır. Fakat Mısır'ın amacına hiçbir zaman herhangi bir ilgi göstermedikleri ve büyük Mısır ailesinin bir parçası olmayı hiçbir zaman arzulamamış oldukları da ne yazık ki doğrudur ama sığındıkları ülkenin vatandaşlığına geçiş de onların bu topraklara karşı bir sorumluluğuydu.

Mısır'daki İsraililer konusuna da değinmek gerekir. Bunlar kapitülasyonlardan yararlanma fırsatına sahip oldu. Kendilerini pek çok yabancı güçlerin etkileri altına koydular ve liderleri yabancı vatandaşlıklara geçti. Dolayısıyla aralarından hiçbiri Mısır ulusal politikasında etkin bir rol alamıyor. Fakat kapitülasyonların kaldırılmasının bir neticesi olarak, bu toplulukla hiç bitmeyen bir uyumsuzluğun kaynağı olan tüm bu anormalliklerin ortadan kalkacağını ve İsraililerin faaliyetlerini ülkenin genel vatansever faaliyetleriyle birleştireceğini umuyoruz. Dünyadaki tüm ülkeler arasında Mısır, Yahudilerin kaldıkları ülkenin politikasına ve kaderine ilkesel olarak ilgi duymadığı tek ülke olmakla birlikte, bu durumun değişeceğini düşünmek için güçlü nedenlerimiz var.

Bu bağlamda, daha önce Türkiye'de bulunan, kamusal faaliyetleri ve vatanseverliği iyi bilinen Büyük Hahambaşı Nahum Efendi örneğini verebilirim. Bu saygın adam Mısır uyuşuna geçme arzusunu açıkça ifade etti ve tüm dindaşlarının da bu örneği takip etmesini samimiyetle arzuluyoruz.

IV

MISIR'IN DOĞUDAKİ ROLÜ

Bugün Avrupa'da Büyük Britanya'yla ittifak kurmak isteyen pek çok ülke var fakat Britanya'nın Mısır'daki durumunun belirsiz karakteri, coğrafi durumu ve geniş çıkarlarıyla birlikte düşünüldüğünde anlaşılmaktadır ki ittifak isteyen Mısır değil Britanya'dır.

Bu başka hiçbir ülkenin sahip olamayacağı bir fırsattır. Eğer Büyük Britanya ile sağlam bir anlaşma sağlanabilirse, Mısır, medeniyetinin ve kuruluşunun diğer doğulu ülkelerinkinden çok daha üstün olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurarak, modern doğu dünyasında çok büyük bir rol oynayabilir.

Bu son savaştan önce doğudaki tüm Arap ülkelerinin birer Türk eyaleti olduğu hatırlanmalıdır. Bugün bunlar Türk egemenliğinden çıkmışlardır fakat Mısır'daki durum nedir? Savaştan on yıl sonra Mısır hala aynı anormal ve belirsiz durumdadır ve yakın zamanlara kadar, Büyük Britanya'nın rızasıyla Mezopotamya'nın (şu anda manda altındaki Irak bölgesi) Mısır'dan önce Milletler Cemiyeti'ne girmesi tehdidi vardı. Mezopotamya'daki medeniyet seviyesi göz önünde bulundurulduğunda bu olay Mısır'ın entelektüel kesimlerine inen sert bir yumruk olurdu. Mısır'a yönelik bu saygısızlığın artık tamamen anlaşılmaz olduğunu düşünüyorum.

Üstelik çok ama çok önemli bir husus olarak, önerilen anlaşmada Büyük Britanya zaman zaman kendisiyle Mısır arasında ortaya çıkabilecek tüm zorlukların çözüm amacıyla Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine götürülmesini kabul etmeye hazırlanıyor. Bu koşulda, Büyük Britanya'nın sadakatinin ve Mısır'ın tam bağımsızlığını tanıyışının tartışmasız bir kanıtını görüyoruz. Endişe edilecek bir aldatma yoktur ve gelecekte, şu anki anlaşmada eksik olan şeyler Mısır tarafından kolayca elde edilecektir. Milletler Cemiyeti'nin mekanizması, bu tür zorlukların çözümüne imkân sağlayacaktır. Anlaşmadaki en önemli koşulun bu olduğunda ısrar ediyorum ve adil bir bakış açısıyla bu koşul, Büyük Britanya'nın, imza attığı herhangi bir sorumluluğu yerine getirmemeye yönelik hiçbir gizli planı olmadığıнын yeterli bir kanıtıdır. Eğer Mısır bu anlaşmayı kabul eder ve Milletler Cemiyeti'ne girerse, moral durumu o kadar yükselecek ki, şu anda tüm Arap ülkelerinde mevcut olan zorlukların çözümünde bir aracı olarak çok önemli bir rol oynayabilecektir. Bu, coğrafi konumu ve etnik yakınlığı nedeniyle Mısır'ın medeniyete değerli hizmetlerde bulunabileceği bir alandır.

Milletler Cemiyeti'nin Cenevre'deki toplantısına katılımı iyi hatırlıyorum. O toplantıda ilk kez Habeşistan temsilcisi bir koltuk sahibi olmuştu. Diğer doğu ülkelerinin temsilcilerinin nerede olduğunu sorduğumda yanıt, Hicaz için bir koltuk ayrıldığı ama boş olduğuydu.

Mısır temsilcisinin koltuğuna oturduğunu görmekten ne kadar büyük bir neşe duyardık! Mısır'ın büyük uluslar ailesine girişi! Böylece Mısır'ın egemenliği bu büyük anlaşmayla güvence altına alınır ve uluslararası statüsüyle ilgili uzun vadeli sorunu sonunda çözülürdü!

Belki de belirli bazı güçler, Büyük Britanya'nın müdahalesinin sona ermesinden sonra Mısır'da çok sayıda önemli ekonomik avantajlar elde etmeyi dört gözle bekliyor. Ben onların hayal kırıklığına uğrayacağını düşünme eğilimindeyim. Böyle bir anlaşmanın onaylanmasından sonra Britanya Mısır'da çok daha popüler hale gelecek ve Mısırlılar müttefiklerine başka güçlerden daha fazla güvenme eğiliminde olacaktır. Diğer güçlerin o anlaşmaya dayalı olarak Mısır'da arzuladıkları şey ekonomik avantajlara sahip olmaktır.

V

KAPİTÜLASYONLAR

Kapitülasyon rejiminin kökeni çok eskilere uzanır ama artık bunun varlığı için hiçbir tatmin edici neden mevcut değildir ve Mısır hukuku uygulama olarak medeni dünyanınkiyle aynıdır.

Kapitülasyonların bir yansıması olan “Karma Mahkemeler” (Mixed Tribunals) dedemin hükümdarlığında kuruldu ve dolayısıyla bunlar hakkında fazla bir şey söyleyemiyorum fakat 1892’de tahta çıkış zamanımda, yargı reformunun ilk günlerinde, artık geçmiş bir zamanın kalıntıları olan Mısırlı yargıçları gördüm. Aralarında çok azı bir hukuk bilgisi diplomasına sahipti. Bazıları askeri şahıslardı, bazıları doktor ve mühendisti. O süreçte karma mahkemelerde yargıç olarak görev almak için gereken tek kalifikasyon Fransızca bilgisiydi. Dolayısıyla bu kalifikasyona sahip, düzgün ve Avrupa stilinde kıyafet giyebilen ve yabancı yargıçların arasında konuşabilen herhangi bir Mısırlı memur bu göreve seçilebiliyordu.

Mısırlılar sadece Arapça bildiği halde ve karma mahkeme önünde onları savunmak üzere dillerini anlayabilen bir avukat bulunmamasına rağmen, Mısırlıların yabancılar tarafından yargılanması anormalliğine sıkça rastlanıyordu. Çünkü karma mahkemelerdeki hiçbir avukat ülkenin dilini yeterince bilmiyordu.

Neyse ki tüm bu durumlar artık ortadan kalkıp tarihin konusu oldu. Şu anda avukatların ve hukuk öğrencilerinin çoğunluğu bu ülkede doğanlardandır ve çoğu modern ülkelerdekilerle son derece karşılaştırılabilir durumdadırlar. Hatta, yurtdışından gelen bir avukatın Mısır’da herhangi önemli bir görev yapması zorlaşmıştır. Dikkatli bir gözlemci, kapsam ve etkililik bakımından karma mahkemeleri Mısır mahkemeleriyle karşılaştırılabilir bir düzeye getirmek için şimdiye kadar hiçbir şey yapılmamış olması gerçeğine şaşıracaktır.

Şu anda tartışmakta olduğumuz anlaşmaya göre Britanya Hükümeti, bugün Mısır’daki faaliyet yürüten karma mahkemelerin kaynağı olan kapitülasyonlar rejiminin artık çağın ruhuna ve Mısır’ın gerçek durumuna uymadığını kabul etmektedir.

Büyük Britanya Mısır’a bu eski çıkmazdan çıkmada ve hatta bu diyarşiyi sona erdirmede yardım etme sorumluluğunu almıştır. Konsolosluk mahkemelerinin yetkilerinin karma mahkemelere devriyle bir adım atılmıştır. Mısırlılar, bunların tam birleştirilmesi amacıyla, bu sistemi geliştirmeye yönelik günlük çabalarından asla yorulmamalıdır. Tam olarak güveniyor ve umuyorum ki, yeni anlaşmanın uygulanması neticesinde herkes, bu iki yargı kurumunun birleşmesinin gerekli olduğuna ikna olacaktır. Böylece iki kurumun yargıçlık bölgeleri ve baroları yüksek bir seviyeye çıkarılacak ve Mısırlılar ve yabancılar, herkese eşit ve tarafsız olan tek bir hukuk ve adaletle karşı karşıya olacaklardır.

Bu kurum, Mısır devletinin modern vergilendirme sistemine geçişi için de çok önemlidir. Bir ülkenin hem demokratik hem de medeni olarak yükselebilmesi için, mali yüklerin ülkenin sakinleri arasında eşit bir şekilde bölünmesinin vazgeçilmez bir koşul ve sağlam bir ölçüt olduğu günümüzde kabul edilmemekte midir?

Dolayısıyla herkese karşı eşit olan tek bir yargı ve tek bir ekonomik sistem, yakın geleceğin sorumlulukları arasındadır ve bunlar, Mısır halkına sunulmak üzere olan anlaşmanın neticesinde doğal olarak ortaya çıkması gereken şeylerdir.

VI

BRİTANYA ULUSLAR TOPLULUĞU VE AMERİKA

Anlaşma üzerindeki fikirlerimin en önemli kısmını tamamladıktan sonra, Büyük Britanya ve çekirdeği olduğu geniş sömürge ve koloniler topluluğu konusunda halkıma birkaç şey söylemek istiyorum. Britanya İmparatorluğu'nu ayakta tutan şey olduğunu düşündüğüm iç birlik bağından ne anladığımı ve hoşgörü ve özgürlük fikrinin şu anda Mısır'a sunulan anlaşmaya nasıl değer kattığını açıklamak istiyorum.

Ama öncelikle, Britanya İmparatorluğu nedir? Bu soruyu sormak çok gereklidir çünkü çok sayıda Mısırlı şu ana kadar Britanya'yı sadece ülkelerindeki hâkim işgal gücü olarak tanıyor. Britanya ordusunu ve donanmasını görmeye alıştılar ve Mısır'ın mülki idaresinde Britanyalı yetkililer aşına bir görüntü haline geldi. Bu gücü bir müttefik olarak görmek hiçbir zaman onların zihnine girmediği için, onlara bu gücün gerçek büyüklüğünü ve dünyadaki konumunu tanımlamak istiyorum. Britanya İmparatorluğu veya artık ifade edilmeye başlandığı şekliyle Britanya Uluslar Topluluğu, dünyadaki toplam 132 milyon kilometre karelik alanın yaklaşık 34 milyon kilometre karelik bir bölümünü kaplamaktadır ve buna manda bölgeleri dâhil değildir. Britanya bayrağı altında yaşayan nüfus 400 milyondur ve dolayısıyla tarihte bilinen en büyük birliği oluşturmaktadır. Başlıca üyeleri olan Büyük Britanya, Kanada Sömürgesi, Avustralya, Yeni Zelanda Sömürgesi ve Güney Afrika Birliği, son İmparatorluk Konferansı'nda özgür, eşit ve bağımsız devletler olarak ilan edilmiştir. Bu devletlerin birlikle olan bağları, hükümdarlık tacına olan ortak bağlılıklarıdır. Amaçları hoşgörü ve özgür demokrasi yolunda karşılıklı iş birliği yapmak ve bu geniş birliğin dışındaki ulusların veya toplulukların bağımsızlığına yönelik tehdit edici davranışlara ev sahipliği yapmamaktır. Savaş ruhunu değil barış ruhunu destekleyen bir güç olarak görülmelidir. Bir barış ve uyum gücüdür ve her yerde denge ve eşitliği sağlamaya çalışmaktadır. Mısır'ın bu birlikle ilişkilenmesi ve ittifakından ne kadar büyük faydalar sağlayacağını yeterince tanımlamak zordur. İç organizasyonumuz ve gelişimimiz için gerekli kritik süre boyunca olası dış saldırıya karşı Mısır'a güvence sağlamaktadır.

Dünya Savaşı'nın sonuçlarından biri olarak bu büyük imparatorluk, emperyal olan ama emperyalist olmayan bir politika oluşturarak siyasi alandaki zirvesine ulaşmıştır. Bu iki kelime birbirinden dikkatli bir şekilde ayırt edilmelidir, çünkü ilki sadece bir birleşimi ifade ederken, ikincisi ise agresyon ifade etmektedir. Eleştiricilerinin hayal ettiğinden çok daha uzun vadeli bir moral gücüdür çünkü iki temel üzerine kurulmuştur: hoşgörü ve özgürlük. 1899-1902 savaşında Boer askeri liderlerinin Güney Afrika Birliği'nde başbakanlığa gelmesi ve 1914-1918 büyük savaşında Britanya İmparatorluğu güçlerinde değerli hizmetler sunmuş olmaları önemlidir. Flemenk kökenli General Hertzog şu anda o sömürge'nin başbakanıdır ve Londra'da düzenlenen son İmparatorluk Konferansı'na katılmıştır. Bu hoşgörü ve özgürlük temelleri üzerinde, Britanya'da dünyanın şimdiye kadar gördüğü en geniş demokrasi sistemi kurulmuştur ve bu demokrasi sisteminde, Latin kökenli ülkeler arasında anlaşıldığı şekilde retorik anlamıyla değil gerçek anlamıyla evrensel oy hakkı hüküm sürer. Mısır'ın Britanya uluslarının pratik hoşgörü ve öz-disiplin ruhundan etkilenmesi en içten umudumdur çünkü modern devletin vatandaşlarında bu özellikler olmadan, demokrasiye yönelik tüm özelemler sadece boş hayallerden ibarettir.

Büyük Britanya Mısır'ın refahı ve zenginliğiyle derinden ilgilenmek durumundadır çünkü kendisi için büyük bir önemi olan Süveyş Kanalı Mısır bölgesinden geçmektedir. 1927 savaşı sırasında kanaldan geçen gemi tonajı 28 milyona ulaştı ve bunun en az 16 milyonu Britanya bayrağı altındaydı.

Şimdi Büyük Britanya'nın mali gücü konusuna gelelim.

O büyük savaş, her iki taraf ülkelerine toplam 56.000 milyon sterline mal olmuştur. Bu toplamın çeyreği Britanya İmparatorluğu'na aitti. ABD ile olan ilişkisi itibarıyla de Büyük Britanya kredi veren bir ülke yerine borçlu bir ülke haline gelmiş olmasına rağmen, savaşa katılan Avrupa devletleri arasında parası savaş öncesi değerini koruyan tek ülke olmanın gururunu taşımaktadır. Gizlemiş olsalar bile diğer tüm ülkeler mali bir fırtına yaşamış, revalüasyondan geçmek zorunda kalmıştır ve ister mark ister lira ister frank ister diğer para birimleri olsun, iç ve dış reddedilişe maruz kalmıştır.

Sterlin bu fırtınayı atlatan tek para birimi olmuştur. Bunun en büyük nedeni temeldeki gücü ve Britanya bankacılık sistemi ve organizasyonunun sağlamlığı ve başka yerlerle karşılaştırdığında maliyetin daha büyük bir bölümünün doğrudan vergilerle karşılanmış olmasıdır. Eğer “taklit en samimi övgü” ise, denebilir ki savaş sonrası Avrupası Britanya finans sistemini övmenin pek çok işaretini göstermiştir.

Büyük Britanya'nın hala dünyanın en başta gelen kreditor ülkesi olduğu, Güney Amerika kıtasındaki yatırılmış sermayesinin diğer Anglosakson dalı olan ABD'ninkini geçtiği genellikle bilinmez.

Britanya İmparatorluğu'nun kan ve ekonomi yoluyla ödediği bedeller büyüktü fakat savaştaki temel amacına ulaşmıştır. Amaç, savaştan önceki on yıl boyunca fenomenal bir şekilde büyüyen ve Büyük Britanya'nın denizasıırı sömürgeleriyle iletişim hatlarını sürekli tehdit eden Alman donanmasının imhasıydı. Bu iletişim hatlarının korunması, Britanya İmparatorluğu'nun varlığı için hayati bir öneme sahiptir. Savaştan önce Britanya'daki tüm siyasi düşünce ekolleri “İki-Kat Standardını” sorgusuz olarak kabul edilmesi gereken bir formül olarak görüyordu. Buna göre Britanya filosu daima en güçlü iki yabancı donanma gücünün toplamına eşit bir güçte olmalıydı. Savaş neticesinde denizlerdeki Alman filoları yok oldu. Britanya için şu anda Avrupa deniz güçleri arasında bir rakip bulunmuyor.

Fakat savaş sonunda Alman donanmasının yok edilmesiyle eşzamanlı olarak, Amerikan donanmasının yükselişine tanıklık edildi. İngilizce konuşan milletlerin bu diğer büyük dalı Britanya İmparatorluğu'nun donanma gücüyle başa baş olduğunu iddia ediyordu. Burada amaçım, bu konuda gerçekleştirilen uzun ve zorlu müzakerelerin ayrıntıları üzerinde durmak değil. 1921'de Washington Konferansı'nda kabul edilen “savaş gemileri” konusundaki tam eşitlik iddiasının şu anda tüm gemi kategorilerini kapsadığını ifade etmek istiyorum yalnızca. İki taraf arasında bu konuda bir anlaşmaya varıldığını ve aralarında rekabet etmemeye karar verildiğini düşünmek mantıklıdır.

ABD'nin kurulmasından beri ilk defa bir Britanya Başbakanı Amerika'ya gelmiştir. Ramsay MacDonald'ın ve Başkan Hoover'ın sağlam ve somut bir sonuca ulaşma kararlılıklarında sergiledikleri iyi niyet ve samimiyeti görmek büyük bir cesaret sağlamıştır. Eğer Britanya Başbakanı'nın ziyaretini takiben Başkan Hoover İngiltere'yi ziyaret etseydi, bu, dünya barışı ve

siyaset alanında silahsızlanma konusundaki parlak ümitleri mutlak bir şekilde destekleyecekti. McDonald'ın yolculuğunu Kanada'ya uzattığını, Ottawa'daki meslektaşı Mackenzie King'i ziyaret ettiğini görmekten keyif duydum. Böylece şunu kanıtladı ki, Londra ve Ottawa, Britanya'nın Amerika'ya karşı tutumunu şekillendireceği iki kutbu oluşturunuyordu. Bu, Kanada Sömürgesinin Britanya Uluslar Topluluğu'ndaki büyük konumunun bir tanınması olmuştur ve bir sonraki İmparatorluk Konferansı'nın bu kez Londra dışında yapılması son derece muhtemeldir.

Bu konu üzerinde durmaktaki amacım, Mısır'ın ittifak kurmaya davet edildiği, gücü ve kaynakları çok geniş, gerçek bir Milletler Cemiyeti olan Britanya Uluslar Topluluğu'nun yapısını açıklamaktır. Britanya İmparatorluğu ile ABD arasındaki tüm anlaşmazlık nedenlerinin ortadan kaldırılması ve bunun yerine bir iş birliği ruhunun geliştirilmesi planı, biz Mısırlılar için bu anlaşmanın değerini daha da arttırıyor. Anglosakson dünyasının bu iki büyük dalı arasında güvenle beklenmekte olan donanma anlaşmasının sonuçlarından biri olarak, Kuzey Atlantik Okyanusu, Kanada ile ABD arasında bunca yıldır mevcut korunmayan sınırın bir uzantısı haline gelecektir. Britanya donanmasının olası yeniden dağılımının bir sonucu olarak, üsleri Cebelitarık'ta ve Malta'da bulunan büyük Akdeniz filosuna Atlantik filosundan yapılması muhtemel olan eklemeler, Mısır'ın herhangi bir düşman gücün saldırına karşı tamamen güvende olmasına yetecektir.

Bu son önerim, Mısırlılar tarafından Mısır egemenliğinin bir sınırlandırılması olarak eleştirilmemelidir. Yunanistan kısa bir süre önce Büyük Britanya'ya önerdiği bir anlaşmada, deniz güvenliğini sağlaması koşuluyla tüm sahillerini ve ilgili tüm üsleri Britanya Donanması'nın emrine ve kullanımına açmayı teklif etti. Büyük Britanya tüm avantajlarına rağmen bu anlaşmayı reddetmiştir.

VII

MISIR ANAYASASININ TEMELLERİ

Mısır'ın bağımsızlığı ilan edildiğinde ve yeni bir çağın başlangıcını bildirir görünen yüz bir pare top atışının gürültüsü arasında egemenliği kabul edildiğinde, pek çok kişi bir an bu olayın illüzyon olmadığını ve Mısır'ı bağımsızlığın kapılarına getirenlerin istikrarı ve sağlam iradesi sayesinde aynı özgürlüğün geleceğin kurumlarında da çiçek açacağını düşünmüş olabilir.

Yine de kısa bir süre sonra anlaşılmaya başladı ki, bu bildiride bazı kurtuluş tohumları olsa bile, Mısır büyük umutla beklenen hasadı yapacak iyi bir ekiciye muhtemelen sahip değildi.

İktidar sahibi olmanın ilk olarak gündeme getirdiği konu yurtdışında lüks elçilikler kurmaktır. Kısa bir süre sonra, değer verilmeyen bir faaliyeti geliştirmek veya tek değeri üzerindeki etiketlerinden ibaret olan dokümanları saklamak için bir daire aramak üzere büyük uluslararası otellerde dolanan başıboş insanlar kalabalığının komik görüntüsüne tanıklık edilecekti. Kısa bir süre sonra görüldü ki bu insanlar ülkeleri için etkili bir iş yapmak için ekonomik veya siyasal nitelikte ne gerekli araçlara ne de güce sahipti. Yapacak hiçbir şeyleri olmayan ve önemleri konusunda diğer insanları etkilemede çok başarısız olan bu şahıslar, yaptıkları işin önemsizliğiyle çarpıcı bir zıtlık sergileyen pahalı bir harcama gösterisi ile yabancıların ilgisini çekebileceklerini düşündüler. Bundan sadece kendileri kazançlı çıktı. Ülkeleri ise hiçbir şey kazanmadı.

Bu dönem sırasında, önemi belli olan Londra'daki elçilik ne zenginliği ne kalifikasyonları olan, siyasi veya diplomatik kullanıma yabancı durumda, temsil ettikleri insanların gerçek özlemlerini ve ülkelerinin haklarını bazen göz ardı eden insanların elinde kalmıştır. İstifasını sunan Londra'daki Mısırlı bakanın yerinin doldurulması konusunda telaş edilmedi ve görevleri birkaç yıl boyunca maslahatgüzar tarafından yürütüldü. Maslahatgüzarin belirsizliği ve kendini gizleyişi, her şeyin genel durumunun sadece bir sembolü durumundaydı.

Dolayısıyla Mısır'ın yurt dışında temsili hayali olarak tanımlanabilir. Ülkenin prestijine katacak hiçbir şeyi yoktur ve sadece bütçesindeki gereksiz bir yükten ibarettir.

Mısır hükümetinin hemen hemen hiçbir diplomatik ilişkisi olmayan bir ülkede neden çok pahalı binalar satın aldığını anlamak kolay değildir. Bazı elçilikler şaşaalı otellerde açılmış, benzeri görülmemiş bir lüksle donatılmıştır. Kısa bir süre sonra anlaşıldı ki bu kuruluşların tek amacı Kral'ın gurunu okşamaktır ve "elçilik" denen şeyler sadece meşhur bir seyahatçinin hareketlerini daha kabul edilebilir hale getiren duraklardı.

Şimdi parlamentoya dönecek olursak, orada yürütülen işi üzüntüyle inceleyebiliriz. Parlamenter rejimin getirilmesinden beri hiçbir meclis iki oturumdan daha uzun ömürlü olmamış, kralın emriyle dağılmıştır ve bir meclis sadece yedi saat sürmüştür. Yeni rejimin kendini koşullara uyduracak veya çalışmalarını vekillerin saygınlığıyla ve temsil ettikleri büyük ulusal çıkarlarla uyumlu bir şekilde organize edecek zamana veya fırsata hiç sahip olmamasının nedeni budur.

Ülkenin bu kadar ısrarla yaygarasını kopardığı bir anayasa sisteminden beklenen sonuç bu mudur?

Benim zamanımda en mütevazısından en büyüğüne kadar herkesin bir anayasa istediğini hatırlıyorum.

“Yaşasın Anayasa!” (Yahyâ ed-Düstûr): Özgürlüğün çığlığı ve sloganı buydu. Ülke, kurtuluşunun ancak bir rejim değişikliğiyle sağlanabileceği fikrine kapılmıştı ve bir tüzük olmadan bağımsızlığının bir hayal olduğunu biliyordu. Fakat anayasa istemek, anayasa yapmaktan zordur. Hareketin başında, insanların haklarının tek güvencesi olan o liberal ilkeleri zafere ulaştırmaya kararlı bir adam eksikti. Büyük bir devlet adamı ve ateşli bir vatansever olan Servet Paşa o anda mücadeleye girme ve insanların özgürlüğünün dayandırılması gereken sorgulanmaz yasalarla prensinin kaprislerine karşı çıkma cesaretini ne yazık ki gösteremedi. Bürokrat tavrını, baştan beri var olan heyecanını ve ülkesinin kaderine olan derin inancını sürdürdü ama doğal olarak çekingen olan karakteri yüzünden kısa bir süre sonra söndü. Özgür bir ülkede insanların egemenliğinin savunulmasına yönelik hukuki yapının sağlamlığı için gerekli olan gelişim sürecine çok yabancı bir politikası vardı.

Anayasa yapımı işinin teslim edildiği kişiler iyi niyetle hareket eden ama çoğunlukla gerekli deneyim ve yetkiye sahip olmayan kişilerdi.

Şöyle dediler: “Egemenliğin kesinlikle ulusa ait olduğu konusunda genel bir uzlaşma vardı fakat bunu açıkça belirtmek gerekli hale geldiğinde fikir farklılıkları ortaya çıktı. Anayasada bunu açıkça belirtmeden bu ilkedен pratik çıkarımlar yapmakla yetinmemizin nedeni budur.”

Anayasanın işe yaramamasının ve amacı olan ulusun siyasi bağımsızlığının aksine meyletmesinin nedeni de budur.

Anayasanın kusurluluğu nedeniyle parlamento aksi mizaçlı veya korku gölgesindeki bir tutumun insafında kalmaya devam etti. Çok sayıda yemin üzerindeki ısrar nedeniyle çok sayıda yalancı tanıklık suçu işlendi ve neticede anayasanın kendisi bir tarafa kondu. Bu entrikanın altında kalan ve anayasayı değiştirmeye yönelik fedakârlıkları yapmayı reddeden Servet Paşa’nın yerini Yahya İbrahim ve Nessim aldı. Yeni doğan anayasayı sakatlamak için bu insanların zayıflığından ve itaatkârlığından sonuna kadar istifade edildi.

Kimse anayasayı savunmadı, kimse ona saygı duymadı. Haklarını elde etmede kendilerini çok cesur gösteren Mısırlıların bugün o hakları sadece savunmaları gerekirken bunu yapamıyor görünmelerinin nedeni de budur.

Umalım ki bunlar gelişen özgürlüğün ilk sesleri olsun. Fakat ülkenin gerekli olan reform için çaba göstermesi zorunluluğu hâlâ geçerlidir. Anayasanın yetersizlik derecesi ümitsiz değildir, iyileştirilmez değildir. Nitelikli doktorlara teslim edilmesi gereken bir ameliyata ihtiyacı vardır yalnızca. Mısır gelişimine hastalıklı bir kanunun boyunduruğu altında devam edemez ve krallık egoizminden ilhamlanan sorumsuz kanun koyucuların Mısır’da peş peşe açtığı yaraların neticesi cılız bir özgürlüktür. Aslında tüm zorlukların kaynağı, ulusal özgürlükler tüzüğü’nün hatalı hazırlanışdır.

Anayasa hatalı bir şekilde hazırlandığı için özgürlük aleyhinde pek çok cüretli girişimler oldu. Anayasa sakat olduğu için, ülkesinin özgüveninden keyif duyan ve ulusal özlemleri temsil bir adamın Kral’ın agresif bir mektubuyla görevden alınmasına tanıklık etmek mümkün hale gelmiştir. Sunulan hizmetlere ve bunları sunanlara hiç değinmeyen bu azil mektubu Mısır’ın özgürlüklerinin

reddinden başka bir şey değildir. Bir uşakmış gibi görevinden alınan bir bakana, adını ziyareti defterine yazmak ve görevden alınışı nedeniyle majestelerine teşekkür etmek için saraya gitme görevini veren protokol, anayasa aldatmacasını ve ironisini daha da parlak bir ışığa sürüklemektedir.

Yine bu hastalıklı anayasadan dolayı her biri farklı bir süreçle seçilen üç parlamento birbirini ardına gelmiştir. Tüm bunlar ışığında diyebilirim ki Mısır özgürlüklerini hiçbir zaman elde etmedi ve gülünç bir anayasa ile ülke ve genel olarak dünya, Mısır'ın gerçek durumuyla ilgili olarak kandırıldı.

Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmek için ateşlenen yüz bir pare top çok gürültü yaptı ama neticeler çok zayıf oldu. O zamandan beri meydana gelen olaylar bu fikrimi desteklemiştir. Devlet başkanı ve Britanya Yüksek Komiseri parlamenter rejime bir son vermeye karar vermiştir ve bu planı gerçekleştirmek için Muhammet Mahmut göreve çağırılmıştır. Fakat Muhammet Mahmut geçen temmuz fahri bir paye almak için İngiltere'ye gittiğinde, Lord Lloyd da görevinden alınıyordu. O anda Mısır ulusal teorilerinin zafer kazandığı varsayılabilirdi. Aslında heyet başkanı Mahmut Paşa iyi belirlenmiş bir gerçekle karşı karşıyaydı, çünkü hem Britanya hem de Mısır görüşlerini tatmin eden bir anlaşmayı görüşmesi önerilmişti. Kral anlaşmanın incelenmesinden sonra anlaşmaya çok az ilgi gösterdi. Büyük Britanya bu hatayı ona belirtmek zorunda kaldı ve Mahmut Paşa anlaşmanın avantajlarını ifade edebilsin diye, Kral'dan Mahmut Paşa'ya kral vekilliği yetkisi vererek bir memnuniyet göstermesini istedi.

Kral bakanına yüksek bir yetki vermeyi hemen kabul etti ve Mahmut Paşa Mehmet Ali Paşa'nın şeref rütbesini aldı.

Fakat kral aniden, Vichy'deki "kür"ü ve İspanya'daki "kuzenine" yapacağı ziyaret de dâhil olmak üzere tüm planlarından vazgeçti ve aday göstermemek için çok büyük özen gösterdi.

İskoçya'daki tüm silah-atış partileri ve Asturias'daki tüm krallık turları iptal edildi. Kral sanki çok kısa süreli bir kral vekilliği ataması sırasında tahtını riske atacağını düşünmüş gibi hemen ülkesine ve tahtına döndü. Tahtını yalnızca koşulların bir oyunu neticesinde elde etmişti. Tahtın temelleri zayıftı ve bu yüzden bu tür bir riske girmek istemiyordu.

Son olayların bir sonucu olarak, Mısır'ın durumunu köklü bir şekilde değiştirecek önemli hareketler beklemekte hakkımız vardır. Bu da ulusal ve vatansever bir birliğin çıkıp anlaşmayı incelemesi ve kabul etmesiyle olacaktır. Fakat iç ihtilaflar bu umut vaadedici başlangıçların gelişimini kaçınılmaz olarak engelleyecektir. Britanya Yüksek Komiseri'nin müdahalesi olmasaydı son anlaşmazlık aylar, hatta yıllar sürebilirdi. Komiser Heyet Başkanı'nın şunu anlamasını sağladı: mevcut durumda en uygun çözüm görevinden ayrılması ve Kral'a sessiz kalmasını ve tamamen tarafsız bir siyasi anlayışta bir bakanlığın kurulmasını kabul etmesini telkin etmesiydi. Bu şekilde anlaşma ülkeye sunulabilecekti.

Sonuç olarak Mısır hukuki olarak bağımsız olmakla birlikte, Mısır kralının inadından doğan tehlikelere karşı Büyük Britanya temsilcisinin yardımına muhtaç bir haldedir. Fakat durum aslında bundan da ciddi olabilir ve Mısırlılar daha ağır bir tehlikeden sıyrıldıkları için tebrik edilmelidir. Oluşumuna ve görev sistemine rağmen hala birkaç bağımsızlık işareti gösteren eski senato korunmuştu. Bu eski senatonun ortadan kalkmasının yeni bir seçim gerektirmesinden korkmak için nedenler vardı. Ayrıca saray entrikalarının bir neticesi olarak, anayasal özgürlüklere düşman olan bir çoğunluk senatoya yerleştirilmiş olabilirdi.

Yeni üyelerin itaatkarlığı sayesinde, Kral her uygun gördüğünde meclisin feshedilmesi sağlanabilirdi.

Dolayısıyla Mısır'da parlamenter çalışma mevcut değildir ve bakanların da sarayla olan durumları nedeniyle eleştiriden uzak durdukları eklenebilir. Hiçbir şekilde bağımsız değildir. Parlamento feshedildikten sonra bakanlar tamamen Kral'ın gizlenme gereği duyulmayan kaprislerinin insafındadır. Mısır'a anayasal kanunlar içeren modern bir rejimin getirilmesi durumunda mantıken bu rejimin bir kralın mutlak gücünün yerini alması gerektiği de dikkate alınmamaktadır.

İslam inancının gerçek koruyucusu ve İslam fikrinin yayılmasının en önemli aracısı olan el-Ezher Üniversitesi'nin Şeyhü'l-Ezher'i (Rektörü), bu üniversitenin öğretimini reforme etmek istemiştir. Tüm kabine Şeyhü'l-Ezher'in görüşlerini benimsemişti ve İslam'ın bu eski kalessinde bazı reformlar yapmak üzere çalışmalar yapıyorlardı. Muhtemelen çok geniş kapsamlı olan bu reformların imzaya sunulmadan önce incelenmesi gerekirdi.

Fakat reformcular ve destekçileri, sarayın kötü niyetini ve tüm hükümet inisiyatiflerine düşman olan Kral'ın inatçılığını dikkate almadan hesap yaptılar. Kabineler Bakanlar Kurulu'ndan geçen yasayı tartışıp kabul ettikten sonra, o zamana kadar konuya ilgisiz görünen Kral belgeyi imzalamayı reddetti.

Bu kesinlikle tuhaftı, çünkü ülkenin bir anayasası vardı ama bu hiçbir şekilde ülkenin özgürlüklerini arttırmıyordu. Bunu kanıtlamak için, iyi hatırladığım tek bir şahsi örnek vermek yeterli olacaktır. Britanyalı bir kişi öldürülmüş, tanık eksikliği nedeniyle katil bulunamamıştı. Bunun üzerine Britanyalı adli müşavir Mısır Ceza Kanunu'nun 32. maddesinin kaldırılmasını talep etti. Bu arada bu kanun Napolyon Kanunları'ndan alınmadır ve katilin itirafı veya tanıkların resmi beyanlarının mevcut olmadığı davalarda mahkemenin ölüm cezası vermesini yasaklamaktadır.

Konu Bakanlar Kurulu'nun önüne getirildi. Etrafımda üye olarak bakanlık avukatlarım ve hukuk adamlarım vardı. Konuyu son derece iyi anlayabilecek ve ilgili ilkelerin tam bilgisine sahip olarak bir fikir verebilecek insanlardı. Adli müşavir raporunu verdikten sonra çalışma arkadaşlarıma danıştım ve öncelikle Mısırlıların gerekli bir güvenceden mahrum bırakılmakta olduklarını, bunun neticesinde yargıçların keyfi otorite ve kaprislerine teslim edilmekte olduklarını söyledim. Sonra kurula danıştım. Kimse tek bir kelime söylemedi.

Kimsenin benimle aynı fikirde olmadığı benim için açıktı. Bunu ifade edebilecek kadar cesur olan tek kişi bendim. Yine de irademi körü körüne dayatmaktansa bakanlarım olarak kendi seçtiğim kişilerin fikirlerine uyum göstermek durumunda olduğumun tamamen farkında bulunarak bu konuda boyun eğdim ve kararı imzaladım ama gözlemlerimin kaydedilmesi ve fikrimin dava raporuna girilmesi koşuluyla.

Ben anayasal bir hükümdar değildim ama haklarının farkında olan eğitimli kitleler üzerinde artık mutlak güç uygulanamayacağını anlamıştım. Mısır'ın geleceğine güvenmemin nedeni de budur. Yeni Britanya Kabinesi'nin, her iki ülke için de çok zararlı olan bu ihtilafa bir son verecek açık zihinliliğine güveniyorum.

Bu anlaşmayı tartışmak ve onaylamak için bir araya gelecek bir Millet Meclisi'nin kurulmasında ülkenin kurtuluşunu görmekten keyif duyarım. Fakat hükümetin yeni seçimler için çalışma yapmaya karar verdiğini gördüğüm için, Millet Meclisi'nin yapacağı işin gelecek meclis oturumunda yapılacağına ve böylece demokratik kurumların özgürce gelişimine ve tarafsız yargının kuruluşuna izin verileceğine inanıyorum.

Şimdi bu yeni bir seçim meselesi haline geldiği için, ayrıca parlamentonun işlevlerinin yeniden oluşturulması ve meclis kapılarını kapatan mühürlerin çıkarılması gerektiği için, meclisin ilk görevinin, tüzüğün revize edilmesi olacağına samimiyetle inanıyorum. Belirli bazı imtiyazlara dokunmaktan sakınmak ve anayasal gücün uygulanmasına elverişsiz olan hassasiyetleri arttırmak için bu tüzüğün önemi fazlasıyla unutuldu.

“Yahya ed-Düstür!” - “Çok Yaşa Anayasa!” Bu artık kulaklarıma makul gelen bir çılgıktı. Tüm Mısırlılar gibi bunun gerçekleştirilebileceğine inanıyorum. Ama her tür dalavereyi ve hırsı koruyacak sakat bir anayasa istemiyorum. Anayasa özgürlüğün çocuğu olmalıdır. Anayasanın tüm enginliği ve ışıyla ilan edileceği gün, benim için bir sevinç günü olacaktır. Çünkü yirmi iki yıl boyunca sessiz kalmak zorunda kaldım. Bugün bile sesimi kısmak isteyenler mevcut!

Yine de kendimden emindim ve bu kitabı yazdım, çünkü bunun Mısırlılara gerçek olduğuna inandığım şeyi açıkça ve dürüstçe ifade etmek için bir fırsat olduğunu anladım.

Ulusal birlikte ve özgürlüğe saygıda Mısır'ın kurtuluşunu ve Britanya'nın onurunu görüyorum. Bu olayla Mısır'ın bir kez daha şeytani çobanlarından kurtulacağına inanıyorum. Bu çobanlar Mısır'ı özgürlüğüne götürdüğünü iddia ederken aslında onun en kötü köleliğe doğru sürüklenmesine neden oluyor.

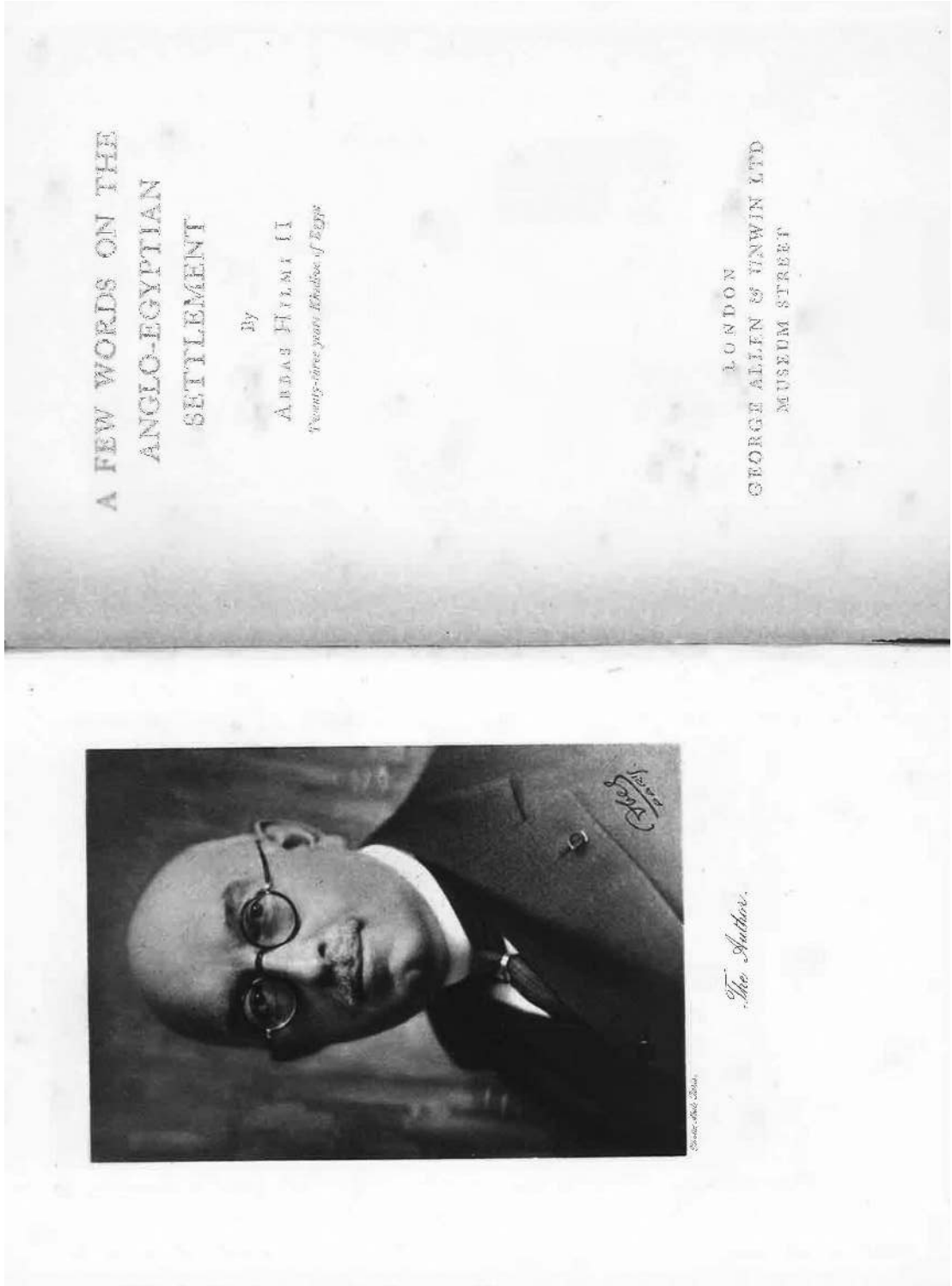
Anayasa boş ve beyhude bir kelime olmamalıdır. İnsanların haklarına saygılı olmalı ve görevlerini bildirmelidir. Mısır ancak bu şekilde gemisini yeni hedeflere doğru sürebilecek ve bir zamanlar dünyanın öğretmenini olan ve yüzyıllar boyunca dünyaya bilgelikle ve ihtişamla dersler veren bir ırkın özelliklerini yeni bir dünyada tekrar ortaya koyabilecektir.

Kavalalı Mehmet Ali, İbrahim ve Hidiv İsmail geleneği içinde yıllarca yaşadım. Atalarım içinde en soylu örnekleri buldum. Mısır'ın öğretilerine ulaşmak için tek yapmam gereken geçmişe bakmak. Yakın zamanlı bir hanedanlıkta askerler, reformcular ve büyük adamlarla ilgili örnekler buldum. O zamandan beri bu soylu ataların erdemlerinden ilham almaya ve onların ruhunu ve hafızalarını yaşamaya çalıştım. Fakat popülerliğimi bu büyük ataların eylemlerine dayandırmayı asla düşünmedim. Onların çalışmalarını sürdürmeye çalışarak onların anısına saygımı sunmak benim için yeterli olurdu. Bu muhteşem atalarla yakından veya uzaktan akraba olanlara yabancılaşmadım ve kutsal şeylere dokunmuş kişilere gösterilmesi gereken saygı neyse, onlara karşı da her zaman o saygıyı hissettim.

Soylulukları nedeniyle hem tahtın süsleri hem de hanedanlığın öğretmenleri olanlardan yabancılaşmak yerine bu yapılmaya daha değer bir şeydi muhtemelen. İsmail'in ihtişamının geleceğini devam ettirmek isteyen Kral ne yazık ki bugün İsmail'in sülalesiyle ihtilaf halindedir.

Bugün Mısır'ın özgürlüğü için en derin arzumu ifade ediyorum. Onun doğumuna katkıda bulunabildiğim için ve atalarım tarafından Mısır'a sunulmuş hizmetlerin uzun listesine kendi fedakârlıklarımı ve en değerli özlemlerimi ekleyebildiğim için gururluyum.

Ek II: II. Abbas Hilmi Paşa'nın Kitabının Aslı

To the memory of my lamented
 friend Benjamin S. Mosely, the pioneer
 of the struggle begun in 1906 for the elimination
 of racial relations between Britain and Egypt.
 In this movement he was close associated
 of my friend the Rt. Hon. J. H. Robertson late
 Member of the British Parliament and an old
 and sincere sympathizer of Egyptian Civilization
 and freedom.
 M. H. H.

FIRST PUBLISHED IN 1930

All rights reserved
 PRINTED IN GREAT BRITAIN BY
 UNWIN BROTHERS LTD., WOKING

PREFACE TO THE ENGLISH
EDITION

I SHOULD indeed be without heed either for my human obligations or for my duties as a prince if I could follow without deep interest the evolution of a land which I love and whose interests and traditions I have for more than twenty years defended. Patriotism alone would have sufficed to make clear to me my path, even if my loyalism had not first revealed it to me. I have followed with sympathetic interest the efforts of Egyptians for the independence of their country, and the establishment of a sound régime founded on national sovereignty.

I am deeply interested in Egyptian matters, and I contemplate with anxiety the struggle carried on by Egypt's inhabitants for the conquest of their liberties.

10 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

Never at any time have I spared myself for the good of the country; I have spared neither counsel nor sincere thought in the course of the discussions between Egyptian negotiators and the British Government. I have always hoped that the efforts of them all might be crowned with success, being desirous to see the Fatherland finally set free from the sorrowful situation which it has endured since 1882.

There is no need for me to dwell upon the history of the years between 1882 and 1892. Owing to the death of my father I was called upon to assume the heavy duties of State, and to ascend the throne at the age of eighteen. Leaving school, completely devoid of experience to prepare me to shoulder such a heavy burden, I was almost overwhelmed by a task of such difficulty and complexity. Of course I was aware that the country was under military occupation by a foreign army, but in my first

PREFACE TO ENGLISH EDITION 11

month I realised that the civil administration of the country was penetrated by the British with the object of supplanting the Egyptian Executive and Government. This fact impressed itself vividly upon my mind. This is not the occasion to relate in detail all the events which followed this impression. The sole thing I wish to recall here is that the interference of the British authorities in Egypt was the cause of the discord which arose between them and me. I well recall my first official visit to England; I then made contact with personages holding high positions in Great Britain and in English society.

I found myself in a world differing totally from that which continually surrounded me at Cairo. I made great efforts to get into closer contact with the Executive of the Government at London, but I felt my endeavours were frustrated by some indefinable influence at work. I realise now

12 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

that I might profitably have made it a practice to visit London every year, but that was made impossible. The British authorities in Egypt had every interest in putting obstacles in the way and preventing any closer contact between me and London; and every winter brought me so many incidents that my presence in London was made very difficult.

I have followed with much interest the negotiations in Egypt during the decade 1919-1929—negotiations which have had their primary cause in the uprising of the Egyptian people at the end of the War, and which have ended in various conventions for the adjustment of conflicting claims in reply to criticisms. These have had one common similarity in diversity, inasmuch as they all more or less failed to satisfy the aspirations of the Egyptians. But I consider that great progress has been made toward the attainment of this end. I allude

PREFACE TO ENGLISH EDITION 13

to the coming to power of a British Government determined on the solution of this question by the employment of peaceful means and just dealing. My position is this: A settlement such as is proposed to-day in the projected treaty may be accepted as a basis for the future relations of the two countries, and time and experience will furnish opportunities to remedy all the defects hitherto disclosed in preceding conventions. No treaty ever yet made between nations was perfect. All are the product of human intelligence, which is necessarily fallible. Only the passage of Time, that great enlightener, can reveal defects which must be remedied to keep pace with the perpetual change in human affairs.

Immediately I learned the principal lines of the proposed settlement, as set out in the Anglo-Egyptian White-book of August 1929, I made a declaration in the pages of

14 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

the *Manchester Guardian*, in which my position was clearly stated.

In that declaration I made an appeal to the Egyptians to forget their divisions in face of an opportunity so serious and so fraught with the future well-being of Egypt and the assurance of the liberty of her people. It was in full consciousness of this that I reminded Egyptian politicians that Mohammed Mahmoud Pasha had been one of their number from the beginning of the struggle, and that this moment was certainly a very ill-chosen one in which to reproach him for past conduct, however reprehensible that conduct might seem to certain critics. I pointed out that fairness and justice to political opponents was a duty incumbent on all, and that before passing sentence one must be sure that it is passed on the one really responsible. Is it not a truism that in the world of politics the originator and the executor of a policy are

PREFACE TO ENGLISH EDITION 15

very rarely found united in one and the same individual?

"Mahmoud Pasha is a person with whom we refuse to have any dealings." Such is the cry of many Egyptian politicians at this critical time. I reply that if during my twenty-three years of politics in Egypt I had refused to make use of a man's service solely on the ground that he had committed faults and mistakes in the past, I should never have been able to work with anyone at all. *Humanum est errare*. As proof of the defectiveness of the Egyptian Constitution I will cite the case of the late Prime Minister, Mustapha Nahas Pasha. I know him well, and appreciate him as a sincere Egyptian patriot. But, when he came to power, I fully anticipated that his régime would be one of very short duration, and so the event proved. Let us bear in mind the circumstances of his dismissal, and the text of the letter which dismissed him from

16 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

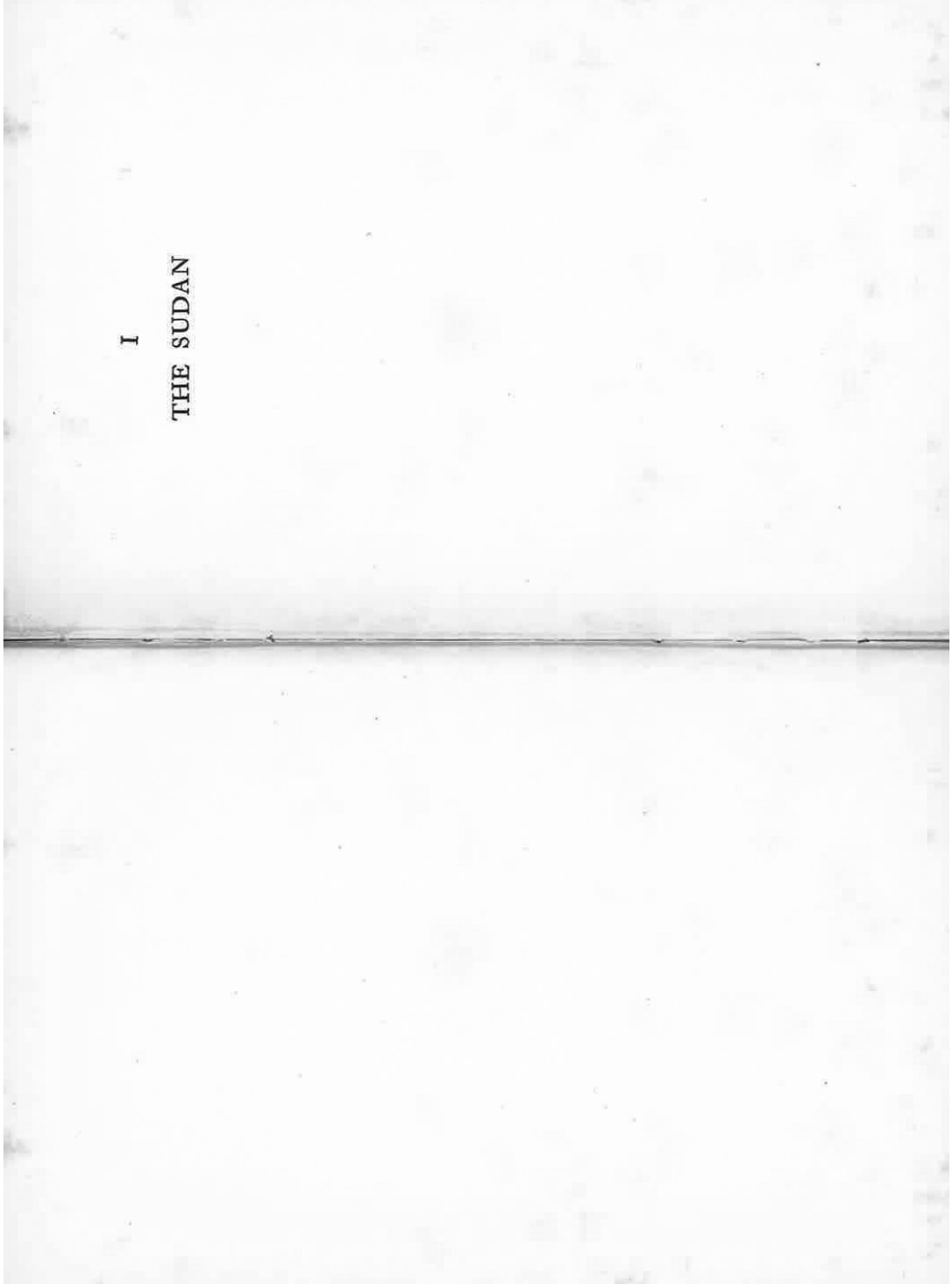
power. It is unjust to consider anyone responsible for an event which neither he nor anyone else can be presumed to have desired. Let us dismiss the discussion of that in face of more vital issues. That which Mohammed Mahmoud has obtained for us to-day is vastly more important than the futile discussion of dead controversies. Let us face facts. Parliament is suppressed, but it is an inherent indisputable right belonging to the Egyptian nation that it shall be restored whenever they decide that it *must* be restored. Every Egyptian must be convinced that his primary duty is to defend the Constitution, and only by national union will his legitimate patriotic desires be obtained. But the proposed treaty with Britain is in another case; for if at this moment, when such weighty matters are in the balance, the internecine discords of Egyptian politicians are allowed to prevail, with the result that the projected treaty is

PREFACE TO ENGLISH EDITION 17

compromised or abandoned, then it may well be that such an opportunity may be lost beyond recovery. Such is my message to the Egyptian people.

CONTENTS

	PAGE
PREFACE TO THE ENGLISH EDITION	9
CHAPTER	
I. THE SUDAN	21
II. THE SUEZ CANAL AND THE ANGLO-EGYPTIAN MILITARY ALLIANCE	31
III. MINORITIES	43
IV. THE POSITION OF EGYPT IN THE EAST	51
V. THE CAPITULATIONS	59
VI. THE BRITISH COMMONWEALTH AND AMERICA	67
VII. THE PROPER BASES OF THE EGYPTIAN CONSTITUTION	81

I

THE SUDAN

THIS great, rich, and most interesting country, so closely linked up and conquered in the reign of Mohammed Ali, has suffered grievously by war and disease.

Only during the last thirty years has it begun the period of convalescence which must precede health. Although many Egyptians have severely criticised the arrangement of 1899, whose author, Boutros Pasha, was bitterly censured, and who, in consequence, ultimately paid the penalty with his life—yet dispassionate consideration of that document impels us to admit that up to this day no better proposition has been made.

Egypt has struggled against Imperialism and demanded her independence; and to

24 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

those who accuse her of harbouring imperialist ideas against the Sudan we reply that, seeing the Sudanese are of the same race and religion as we ourselves, Egypt is bound to continue the same policy towards the Sudan as she demands for herself. Our duty in this matter is to induce Britain to collaborate with us for the civilisation and progress of this people, so that it may be educated to take its rightful place in the family of civilised nations. Let us hope that the day will dawn when the Sudanese people will possess representative institutions, and in close association with the sister nation will, if they desire, form one member of a Federation of the United States of the Nile. This, however, although a great aspiration, at present belongs to the future. It is for us to set our hands to the more prosaic, but necessary, work of to-day.

Egyptians, on the one hand, must remember how impossible would have been the

THE SUDAN

25

reconquest of the Sudan without the organising power of the British Army authorities. Englishmen, on the other hand, ought not to forget how many Egyptian lives were sacrificed, and how much of Egyptian revenue was spent, in digging the great irrigation canals and building the railways which were essential to the development of the recovered territory.

There are many in Egypt who demand that the Egyptian Army should return to the Sudan. The presence of the army alone cannot be considered as a manifestation of Egyptian sovereignty over the Sudan. No Egyptian would like to see the army employed as one of conquest. The idea of employing the army as a means of suppressing the rebellions of Sudanese and Arab tribes at the cost of the death of Egypt's sons is one which finds no welcome in our hearts. The presently existing Sudanese force which, according to the spirit of the

26 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

Convention of 1899, represents the Anglo-Egyptian authorities) amply suffices, and the presence of an Anglo-Egyptian army is unnecessary. Nevertheless, seeing that there *are* British troops in the Sudan, we consider that Egypt should be represented there by a force of equal strength in numbers, and that force should not be called upon to undertake any greater obligations than are now allotted to the British force.

This military parity should be extended to the Civil Administration, and the number of appointments allotted to Egyptian subjects ought to be equal to those allocated to British subjects. All the same, it is to be remembered that these questions, although important, are political in their character; they are not the essential and fundamental points for Egypt. Of these latter, there are three whose importance for Egypt cannot be too strongly emphasised.

THE SUDAN

27

All Egyptians should ever bear them in mind.

1. *Nile Irrigation*.—"Egypt is the Nile and the Nile is Egypt." The question of Nile Irrigation has already formed the object of an arrangement. Whether the results to be revealed from its practical working will be satisfactory or not, only the future can show. I merely allude to the subject in passing, owing to its vast importance. No Egyptian statesman must ever lose sight of the importance of adapting the existing convention so that it shall always be adequate to the changing requirements of the country, and assure its efficient irrigation.

This is why I suggested to Zaghoul Pasha, when he was negotiating with London, that a permanent Commission should be formed at Cairo under the name of the "Nile Commission". It was to consist of high technicians representing all the

28 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

interests involved, and its task would be to ensure a just and adequate irrigation everywhere.

2. *Agriculture*.—Egypt and the Sudan should come to a "rationalising" agreement as to the output of cotton, such treaties being now familiar in European countries. An enlightened agricultural policy is called for, which shall be so framed that the two countries shall mutually assure each other's requirements. The two countries are intended by Nature for mutual co-operation, and any policy which ignores this obvious fact is *ipso facto* foredoomed to economic failure.

3. *Emigration*.—Egypt has a large and growing population. The population of the Sudan is extremely sparse. It is absolutely necessary for Egypt to find in the near future an outlet for her surplus population. What Egypt requires is an agreement which shall recognise this and confer

THE SUDAN

29

priority on Egyptians, so that the vast regions of the Sudan shall receive settlers coming from Egypt in preference to those coming from elsewhere.

This question will in the near future become one of capital importance for Egypt, and it behoves her statesmen and politicians to understand this. There remains the closely allied subject of the entry of Egyptian capitalists into the Sudan. We consider that the right of Egyptians to participate in the development of the country must be asserted, and full equality in the opportunities of investment with those enjoyed by British capitalists should be claimed and accorded. Thus Egyptians will realise that they are taking their fair share in the economic and agricultural improvement of the country to which they are bound by such close ties; and the collaboration of the British Government is very desirable in order that

30 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

the Sudan, which has suffered so greatly in the past, may be led along the path of social and economic progress by all the means which wise and sympathetic administration can devise, and so ultimately attain the place in the world to which it is entitled.

II

THE SUEZ CANAL AND THE ANGLO-EGYPTIAN MILITARY ALLIANCE

II

THE SUEZ CANAL AND THE
ANGLO-EGYPTIAN MILITARY
ALLIANCE

THE gigantic work of the Suez Canal, worthy of the land which witnessed the colossal undertakings of the mightiest Pharaohs of long-past ages, never fails to strike the imagination; but it should ever be borne in mind that a terrible toll of Egyptian lives was taken in the course of its successful execution. The number of deaths which occurred during that period surpassed the number which Egypt had to lament during the late war. Ah! it is true that the Canal has proved highly remunerative to the company which exploits it; but Egypt has never obtained the smallest advantage; on the contrary, the Canal has been the principal cause of Egypt's miseries.

c

34 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

I recall that in the time of the late Sir Eldon Gorst, the time when my relations with the representative of Great Britain were at their best, it was proposed to prolong the duration of the Company's concession. The Company, naturally seeking its own private interests first, was the author of the proposal; but it is greatly to be regretted that the Legislative Council, instead of recognising that it was in the country's interest to put forward a counter-proposition, in which they could have demanded and obtained a fair share of the vast profits of the undertaking immediately, simply declined to make any proposition at all, and (apparently), being content with the *status quo*, the Council turned the whole thing down. A golden opportunity was then lost, and it prompts now to ask the questions: What has Time in store for us up to the end of the concession? Who, in face of the political state of

THE SUEZ CANAL

35

the world to-day, would dare to risk an answer?

Great Britain demands the right to-day to defend the Canal, in that she is demanding in the proposed treaty authorisation to maintain military forces on both banks.

Mr. Ramsay MacDonald has gone to America to initiate the great matter of disarmament. Perhaps the question of "waterways", which geographically are the links between international oceans, will come up for consideration.

If, however, this subject should not come up for consideration to-day in the Disarmament treaty, it should not be forgotten that the League of Nations will be forced (in its work for world peace) to occupy itself with the wide question of waterways and to find a final solution for it.

In such case Great Britain will have no special interest in undertaking the protection of the Canal, and then the League

36 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

would inherit the work of protection carried on by Great Britain, and the maintenance and upkeep of the Canal without material advantage for itself or for Egypt either. This is the reason why it is incumbent on us to find a solution which will allot to Egypt material advantage as soon as the first opportunity occurs.

My conclusion is, therefore, that Egypt should obtain an agreement with Great Britain, in virtue of which it shall be provided that at the expiration of the present concession the Canal should become an Anglo-Egyptian exploitation, and thus prevent its falling into the hands of the present company. I am categorically against any renewal of the concession. It is astonishing to me also that since the creation of the Suez Canal Company no Egyptian Minister ever seems to have thought of enlarging the rôle of his country in the administration of the Company. Moreover,

THE SUEZ CANAL

37

never has an Egyptian been chosen as member of the Conseil d'Administration from the inception of the Company up to to-day. No Egyptian high official has ever tried to obtain any high post on the Company, nor has the latter ever sought to include such on its staff.

I now pass to the questions which present themselves for consideration touching the military point of view.

A great deal of surprise and criticism has been directed by Egyptian politicians against the proposal to restrict the British troops to the Canal zone. The fact that this criticism can be made is a proof to me that many Egyptians, who should be better informed, know very little of what goes on in their own country. It is no new thing for British troops to be in occupation of the banks of the Canal. It is well within my recollection that the British Government purchased at Port Said, at the very

38 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

beginning of that town, an hotel which was derelict and in bankruptcy, and transformed it into a barracks, with canteen, stores, hospital, and the necessary military dependencies. There was nothing secret about it, for the British flag was floating at the mast, and the sentries on guard were clearly visible. Thus British troops have been previously stationed in the Canal zone, despite its technical neutrality.

The recent war taught us many unexpected lessons concerning the astonishing mobility and development of the means of warfare, such as tanks and airplanes, etc., but it is regrettable to find that there are still persons who are blind to those lessons, and who can still seriously attach importance to the (now) purely academic question as to whether the Canal banks are occupied on their eastern or western sides. The point has now become a ridiculous one.

Egyptian independence, so ardently

THE SUEZ CANAL 39

desired by us, must not be erected into an excuse for loading our budget with the heavy expenses which would be involved in the maintenance of an increased army or navy. The best thing for Egypt would be the presence of British troops in the Canal zone, authorised by treaty of which the League would be arbitrator, and their presence should be considered as a symbol of the alliance with Great Britain. I understand that their number will be limited to about 4,500 men. So small a force is insufficient really to defend the Canal, but it may be considered a symbol of the *protection* of the Canal.

It is to be hoped that Egyptians will find means to induce Great Britain to assume the protection of the entire Egyptian coast by maritime means, the British fleet assuming that responsibility; and it should be regarded as the price paid by Great Britain for the concessions made by Egypt.

40 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

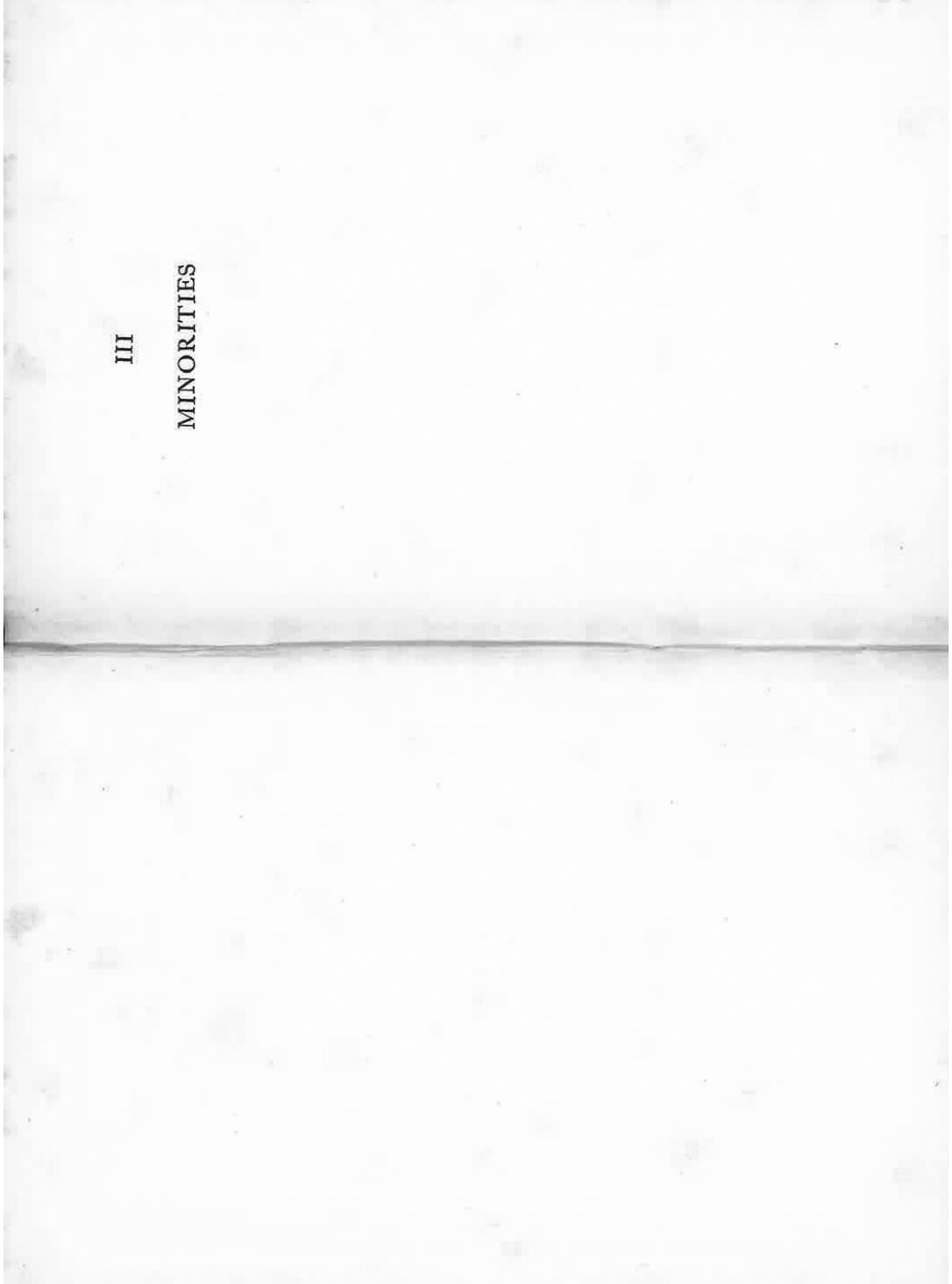
It should be the part of Egypt to accord all necessary facilities to render this alliance a reality. Egyptian troops should undergo a training similar, as far as possible, to that of Great Britain; and I would propose that there should be organised at Cairo a "Commission of Liaison". The duties of this body should consist in organising the intimate contact of the respective General Staffs, without mutual interference in their internal affairs, and it should provide for the admission of suitable Egyptian military students into British Military Colleges. Egyptian Staff Officers should be eligible for admission to, and should be trained by, the British General H.Q. Staff.

If these propositions are carried into execution, Egypt would be in a fair way of obtaining an excellent army for National Defence—a militia; and it would be very similar to that maintained by Switzerland,

THE SUEZ CANAL

41

which is the only army in which the soldier knows that his single duty is to defend his country, and not to conquer a square yard of foreign territory. But to obtain an army similar to the Swiss, one great thing is necessary before all else, and that is: the level of public elementary education of the Egyptian citizen must be generally improved. The character and *moral* of pupils must be considerably raised, and illiterates must completely disappear.

III

MINORITIES

THIS thorny and complicated question was a thing formerly unknown to jurists in Egypt. In the days before the British occupation all the various national minorities lived their lives in perfect harmony and toleration. The existence of these sections, whose diversities were both ethnical and religious in character, was alluded to for the first time in the Declaration of February 1922.

The most important minority in Egypt is that of the Copts. I can recall that I always maintained the best of relations with all the leading members of this community, and always have done my utmost to treat the Copts on exactly the same footing as all other Egyptians. I should be the first to recognise the devoted and faithful

46 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

services of the late Boutros Pasha Ghali. I can assert that during my long reign he was the best President of the Council that I ever had, and with him I was always able to work in complete harmony. In the beginning of the national movement, which took place after the War, the Copts took their full share with sincerity and enthusiasm, and many were the sacrifices they made for the cause. In the long list of killed, wounded, deported, and prisoners, many Copts are to be counted.

Now the proposed treaty recognises the absolute and uncontested right of Egypt to protect all Egyptians without distinction of creed or origin. We ardently desire, therefore, that all Copts will do as they did in 1919, and do their part in maintaining Egyptian national sovereignty.

I now come to the Syrians. This community, in the time of the British occupation, was in possession of many Government

MINORITIES

47

appointments, and was always very favourably disposed, and gave active support, to British policy. But this never prevented the Syrian colony showing the completest sympathy with Egyptian policy. Again to-day, as in the past, we see many Syrian families who ardently desire to do their utmost to become Egyptian subjects.

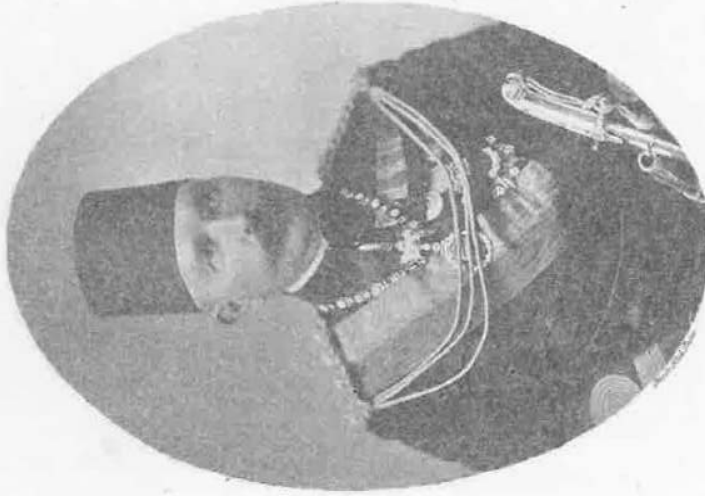
Then we have the Armenians. I desire here, before dealing with the Armenians, to pay my tribute to the memory of Tigran Pasha Abro, who was Minister for Foreign Affairs in Egypt at the time of my accession in 1892, and who was my sole faithful and devoted councillor. I must admit that his conduct, up to the time of his death, was marked by an equal devotion to the country and to myself. Since the massacre of the Armenians of Turkey in the reign of the Sultan Abdul Hamid, a vast emigration of this people from Turkey

48 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

into Egypt has taken place, and during the time that has elapsed from those days to the present many Armenians have made fortunes.

They are witnesses that they have received a benevolent welcome and protection from the Egyptian nation; but it is unfortunately true that they have never shown any interest in the Egyptian cause, nor have they desired to become assimilated into the great Egyptian family, although their position was such that the acquirement of Egyptian nationality was their duty to the land which offered them refuge.

The case of the Israelites of Egypt must be noticed also. These have had the opportunity of taking advantage of the Capitulations, and have placed themselves under so many foreign Powers that their leaders have become foreign subjects. None among them, therefore, is able to

Abbas Hilmi II. 1894-1914.

MINORITIES

49

associate himself with, or take any active part in, the direction of Egyptian national policy. But it is to be hoped that as a result of the abolition of the Capitulations all these anomalies—a never-failing source of discord in the community—will disappear from public life, and that we shall see the Israelites merging their activities into the general patriotic activity of the country. Surely we have good reason to count on this, though at present, of all the countries in the world, Egypt is the only one where the Jew as a rule takes no interest in the policy and destiny of the country of his residence.

In this connection I may appositely cite the example of the Grand Rabbi, His Eminence Naoum Effendi, formerly in Turkey, whose public activity and patriotism are well known, and who has accepted a new position in Cairo. This eminent man has made known his desire

D

50 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

to acquire Egyptian nationality, and in this we have a proof that he wishes to offer an example to his co-religionists, which we sincerely hope will be followed by all.

IV

THE POSITION OF EGYPT IN
THE EAST

IV

THE POSITION OF EGYPT IN
THE EAST

THERE are many countries in Europe to-day which seek to form an alliance with Great Britain; but it so happens that the indefinite character of the position of Britain in Egypt, taken in conjunction with her geographical situation and widely flung interests, brings it about that it is not Egypt which seeks an alliance, but it is Britain which offers one.

This is an opportunity that no other country can have. If a treaty with Great Britain can be solidly established, Egypt (taking into consideration the fact that her civilisation and instruction are greatly superior to that of other Oriental countries) will be called upon to play a very great part in the Eastern modern world.

54 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

It must be remembered that before the late war all the Arab countries of the East were in the position of Turkish provinces. To-day these are emancipated from Turkish dominion; but what is the position in Egypt? Egypt still remains, ten years after the War, in the same anomalous and undefined position, and until recently there was always a menace that Mesopotamia (now the mandated territory of Irak) would, with the acquiescence of Great Britain, have entered the League of Nations *before* Egypt. This event, seeing the level of instruction and civilisation in Mesopotamia, would have been a severe and cruel blow to the intellectual classes of Egypt. I consider that this indignity to Egypt is no longer to be apprehended.

Furthermore—and this point cannot be too strongly emphasised—in the proposed treaty, Great Britain is prepared to agree that all difficulties which may arise from

POSITION OF EGYPT IN THE EAST 55

time to time between her and Egypt shall be duly submitted to the League of Nations for the latter's arbitration. In this proviso we see an indisputable proof of the loyalty of Great Britain, and a full recognition of the complete independence of Egypt. There is no deception to be apprehended; and in the future, things which are still lacking in the present treaty can be obtained by Egypt without difficulty. The machinery of the League will be available for the solution of such difficulties. I again insist that this provision is the most important one in the treaty, and to a fair mind it should be a sufficient proof that Great Britain cherishes no secret design of attempting to withdraw from any engagement to which she has affixed her signature. If Egypt accepts the treaty and enters the League of Nations, her moral position will be so enhanced that she will be able to play a very great

56 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

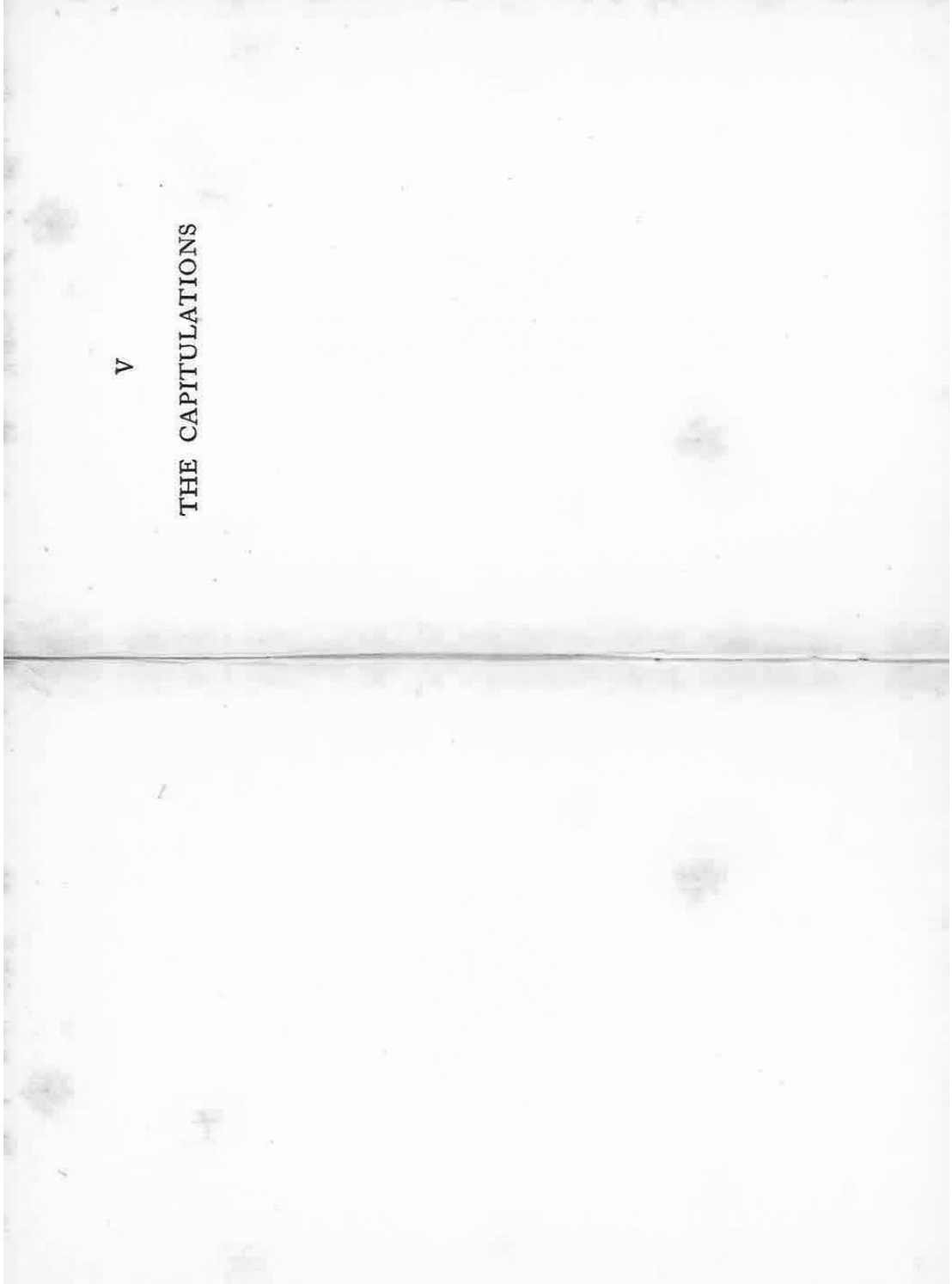
part as a mediator in the liquidation and solution of the difficulties now existing in all the Arab countries. Here is a field in which Egypt, by reason of her geographical situation and her ethnical affinities, can render the most valuable services to civilisation.

I can well recall having been present at the meeting of the Assembly of the League at Geneva, when for the first time the representative of Abyssinia was admitted to take his seat. I asked where the delegates of other Eastern countries were to be found, and the reply was that a place had been reserved for Hedjaz, but that it was unoccupied.

How great would be our joy to see the representative of Egypt take his seat! The entrance of Egypt into the great family and comity of nations! Her sovereignty safeguarded by the Covenant of the League and the long-vexed problem of her international status at last finally solved!

POSITION OF EGYPT IN THE EAST 57

Perhaps certain Powers look forward to obtaining many and substantial economic advantages in Egypt after the cessation of the interference of Great Britain in her affairs. I am inclined to think that they will be disappointed. I am certain that after the ratification of such a treaty, Britain will become far more popular in Egypt, and the Egyptians will be more inclined to trust their ally than the Powers whose principal interest in the treaty will be shown in their hope that it will mean for them the acquisition of economic advantages.

V

THE CAPITULATIONS

THE régime of the Capitulations is an institution of very ancient date, but no satisfactory reason can now be given for its continued existence, inasmuch as Egyptian legislation is practically identical with that of the civilised world.

The Mixed Tribunals, an emanation of the Capitulations, were created under the government of my grandfather, and I am thus unable to say much concerning them; but I can certainly affirm that at the time of my accession to the throne of Egypt, in 1892, I saw Egyptian judges, survivals of a time which was past, in the early days of the reform of the jurisdiction. Very few among them possessed a diploma of legal knowledge. Some among their number were military men; others were doctors

62 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

and engineers. The sole qualification demanded at that time for recruiting the ranks of the magistracy of the Mixed Tribunals was a knowledge of the French language. So it happened that any Egyptian civil servant who could fulfil this qualification, who was able to dress decently and in the European fashion and speak in the midst of foreign judges, might be selected.

Frequently was the anomaly witnessed of an Egyptian being tried by foreigners, whilst the Egyptian understood nothing but Arabic, and found no barrister in the court able to understand his tongue to defend him before the Mixed Tribunal. For no leading barrister in the Mixed Tribunals possessed an adequate knowledge of the language of the country.

All this state of things has now, fortunately, passed into the region of history and completely disappeared. The majority

THE CAPITULATIONS 63

of barristers and law students have been born in the country, and to-day are quite comparable with those in the most modern countries. It has even become difficult for a lawyer coming from abroad to set up a practice of any importance in Egypt. While engaged in these reminiscences and reflections, the attentive observer is struck by the fact that so far nothing had been done to extend the sphere of activity of the Mixed jurisdiction to make it comparable from the point of its extension and efficiency with that of the Egyptian courts.

In the treaty which we have under discussion, the Government of His Britannic Majesty recognises that the régime of the Capitulations, out of which the Mixed jurisdiction now in operation in Egypt has developed, is no longer in conformity with the spirit of the age, nor in harmony with the actual condition of Egypt.

Great Britain has undertaken to aid

64 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

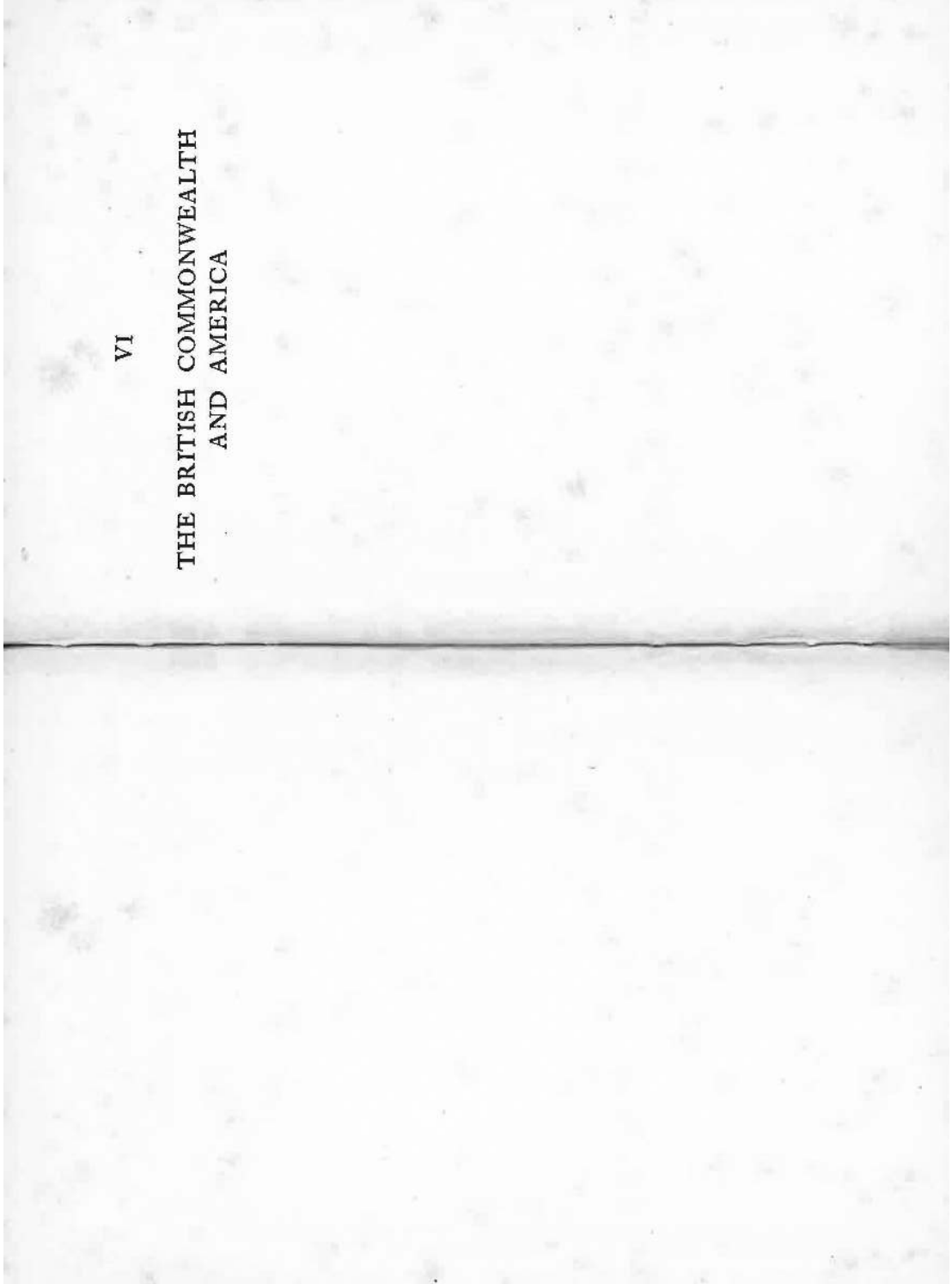
Egypt, if not to suppress this dyarchy, at any rate to find a way out of the existing archaic deadlock. A step has already been taken by the transfer of the powers of the Consular courts to the Mixed Tribunals; Egyptians should never grow weary of daily attempting to improve this system with the object in view of their complete unification. I have the fullest confidence and hope that the application of the new treaty will convince everybody that the amalgamation of these two judicial institutions into one is necessary. Thus the magistracy and the bars of the two institutions will be raised to a high level, and Egyptians and foreigners will be confronted with one single body of law and one single justice equal and impartial for each and all.

This institution will be instrumental also in introducing into the Egyptian State a modern distribution of taxation. Is it not

THE CAPITULATIONS 65

considered to-day that the equal apportionment of fiscal burdens among the inhabitants of the same country is the indispensable condition and soundest criterion to enable that country to take rank as both democratic and civilised?

Thus one single juridical and one single fiscal system equal in its incidence for all are the task of the near future, and these should logically develop from the treaty about to be submitted to the people of Egypt.

VI

THE BRITISH COMMONWEALTH
AND AMERICA

HAVING completed the most important part of my reflections on the treaty, I would like to say a few words to my countrymen upon the subject of Great Britain and the vast aggregation of dominions and colonies of which she is the nucleus. I desire to explain to Egyptians what I understand to be the inner bond of union which keeps the British Empire in being, and how that idea of toleration and liberty gives value to the treaty now proposed to Egypt.

But first of all, what is the British Empire? It is very necessary to ask this question, for large numbers of Egyptians have hitherto only known Britain as the dominating Power in occupation of their

70 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

country. They have been accustomed to see the British Army and Navy; and in the civil administration of Egypt British officials have been a familiar sight. As it has never entered their minds to consider this Power as an ally, I desire to point out to them its real greatness and position in the world. The British Empire, or the British Commonwealth of Nations, as it is now beginning to be called, occupies a territory of nearly 34 millions of square kilometres, out of a totality of 132 in the globe, and this without counting territories under mandate. The population under the British flag is over 400 millions, and thus forms the greatest union known to history. Its chief members, Great Britain, the Dominion of Canada, the Commonwealth of Australia, the Dominion of New Zealand, and the Union of South Africa, have been formally declared at the last Imperial Conference to be free co-equal and inde-

BRITISH COMMONWEALTH 71

pendent States, whose bond of union is in one common allegiance to the Crown, and whose object is mutual co-operation on the path of toleration and free democracy, harbouring no designs on the independence of nations and communities which are outside this vast aggregation. It is not to be regarded as a force tending to foster the war spirit, but on the contrary. It is a force of peace and harmony in the world—a force tending everywhere towards maintaining stability and equilibrium; and it is difficult to over-estimate the benefits that Egypt may obtain from association and alliance with it, for it means a guarantee to Egypt against possible external attack during the critical period required for our internal organisation and development.

This great empire, as one of the results of the World War, attained its apogee in the political sphere by formulating an imperial, but not an imperialist, policy.

72 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

The words must be carefully distinguished, for the first merely implies consolidation, whilst the second implies aggression. It is a moral force which may endure for a far longer period than any one of its Continental critics may well imagine, for it is built on the twin foundation-stones of toleration and liberty. It is not without significance that the Boer military leaders in the war of 1899-1902 subsequently rose to power as Prime Ministers in the Union of South Africa, and rendered valuable service in the forces of the British Empire in the Great War of 1914-1918. General Hertzog, of Dutch extraction, is at present Prime Minister of that Dominion, and took part in the recent Imperial Conference in London. Upon these foundations of toleration and liberty has developed in Britain the widest system of democracy that the world has yet seen, where universal suffrage reigns, in the *real* sense, and not

BRITISH COMMONWEALTH 73

in the *rhetorical* sense understood among the nations of Latin origin. It is my earnest hope that Egypt may be influenced by the practical toleration and spirit of self-discipline of the British nations, for without these qualities in the citizen of the modern state all aspirations towards democracy are but idle dreams.

Great Britain cannot help being deeply interested in the welfare and the prosperity of Egypt, for the Suez Canal, which means so much to Great Britain, passes through Egyptian territory. During the year 1927, the tonnage of shipping which passed through that great highway amounted to 28 millions, of which total no less than 16 millions were under the British flag.

We now come to the subject of the financial strength of Great Britain. This has been revealed in startling relief since the conclusion of the Great War.

That mighty upheaval cost the belliger-

74 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

ent nations of *both sides* the colossal sum of 56,000 million pounds sterling; of this vast sum the British Empire bore nearly one quarter (upwards of 13 milliards); and notwithstanding the fact that, as regards her relation to the United States, Great Britain has become a debtor instead of a creditor nation, she is in the proud position to-day of being the only one among the European belligerent nations whose monetary unit has survived at its pre-War value. All the others have foundered in the financial storm and have had to undergo revaluation, however the fact may have been disguised; and this writing-down of values, whether it be of marks, lire, francs, or what not, has been accompanied by internal and external repudiation.

The pound sterling has alone weathered the storm. This is largely due to the essential soundness and integrity of the British banking system and organisation, coupled

BRITISH COMMONWEALTH 75

with the fact that a far greater portion of expenditure has been covered by direct taxation than elsewhere. If "imitation is the sincerest flattery", then it may be said that post-War Europe has shown many signs of flattering the British financial system.

It is not generally known that Great Britain still retains her primacy as the leading creditor nation of the world, her invested capital still surpassing in the South American continent that of the other mighty member of the Anglo-Saxon branch--namely, the United States of America.

Great were the sacrifices made by the British Empire in blood and treasure, but the principal object of the War has been attained by Britain. This was the destruction of the German fleet, whose phenomenal growth during the ten years that preceded the War was a constant menace

76 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

to the lines of communication connecting Great Britain with the oversea Dominions. The maintenance of these lines of communication was, and still is, a matter of life and death for her existence. Before the War all schools of political thought in Britain recognised the "Two-Power Standard" as a formula to be accepted without question. This asserted the doctrine that the British fleet must be always equal to the combined strength of the two strongest foreign naval Powers. The result of the War has been the disappearance of the German fleet from the seas. Among European naval Powers there is now no competitor.

But simultaneously with the eclipse of the German fleet there has been witnessed the rise of the American fleet since the conclusion of the War. The other great branch of the English-speaking nations has claimed complete parity with the naval

BRITISH COMMONWEALTH 77

forces of the British Empire. It is not my purpose here to dwell in detail on the long and difficult negotiations which have taken place on this subject. I am concerned only to show that the claim for complete parity in "capital ships", which was admitted at the Washington Conference of 1921, has now been extended to tonnage of all categories, and there is every reason to consider that an agreement has been reached between the two parties, with the positive result that competition in naval armaments between them will be abolished.

For the very first time since the foundation of the United States, a British Prime Minister has been seen in America; and it has been a matter of great encouragement to see the good will and sincerity which both Mr. Ramsay MacDonald and President Hoover have shown in their determination to reach a solid and tangible result. If the British Prime Minister's visit could

78 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

only be followed later on by a visit to England from President Hoover, that would indeed be the sealing of a final understanding fraught with bright hopes for the peace of the world and the introduction of disarmament into the region of practical politics. I rejoice to see that Mr. MacDonald has extended his journey to Canada, and paid a visit to his colleague, Mr. Mackenzie King, in Ottawa. In this act he has proved that London and Ottawa are the two poles from which the new British attitude towards America will be oriented. This is a recognition of the great status now held by the Dominion of Canada in the British Commonwealth of Nations, and it is quite possible that the forthcoming Imperial Conference will this time take place outside London.

I have dwelt at some length on this matter, for my object has been to explain the nature of the British Commonwealth—

BRITISH COMMONWEALTH 79

a real League of Nations, of immense strength and resources—with which, under the proposed treaty, Egypt is invited to enter into alliance. The prospect of the removal of all sources of discord between the British Empire and the United States, and the inauguration of a spirit of co-operation instead, makes this treaty of even greater interest for us as Egyptians. One result of the naval agreement, which is now confidently expected between these two great branches of the Anglo-Saxon world, will be that the North Atlantic Ocean will become an extension of that great unfenced frontier which has existed for so many years between Canada and the United States. As a result of the probable redistribution of British naval forces, the Atlantic fleet may perhaps furnish units to the other great branch of the navy—the Mediterranean fleet, whose bases are at Gibraltar and Malta. This powerful

VII

THE PROPER BASES OF THE
EGYPTIAN CONSTITUTION

80 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

fleet would be quite adequate to the defence of the Egyptian coast; and the construction of a modern and fully equipped naval base on the Egyptian coast by Egypt herself, as a base for the Eastern Mediterranean, would completely suffice to make the Egyptian littoral secure against the attack of any enemy blockading force.

This last suggestion of mine is not to be criticised by Egyptians as a restriction or limitation of Egyptian sovereignty. Greece recently proposed a treaty to Great Britain, placing her entire coast at the disposition of the British Admiralty, and authorising the latter to use all existing Greek bases as should be judged necessary, on the condition that Great Britain would undertake the maritime defence of Greece. Notwithstanding all the advantages to Great Britain, the latter declined to accept the treaty.

VII

THE PROPER BASES OF THE
EGYPTIAN CONSTITUTION

WHEN the independence of Egypt was proclaimed, with the consequent recognition of her sovereignty, amid the roar of a hundred and one guns, which seemed to announce the beginning of a new era, one might for a moment have supposed that the event was no illusion, and that thanks to the constancy and firm will of those who had led Egypt to the gates of freedom, that same freedom would blossom in the institutions of the future.

Nevertheless it soon began to be perceived that if the proclamation contained some seeds of emancipation, Egypt herself perhaps lacked a good sower to ensure the much hoped-for harvest.

The first preoccupation which the

84 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

possession of power brought in its train was the establishment of expensive legations abroad, and very soon there was to be witnessed the comic spectacle of a crowd of idle persons wandering about in spacious international hotels in search of an idea or an apartment in order to develop an activity which had no real existence, or to hide documents whose only value consisted in the labels with which they were adorned. It was soon seen that these persons possessed neither the means nor the power to carry on any effective work for their country, whether of a political or an economic nature. Having nothing whatever to do, and being quite unsuccessful in impressing other people with their importance, they supposed that they could attract foreign attention by a display of lavish expenditure which only too frequently offered a striking contrast with the complete unimportance of their work as plenipotentiaries. They

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 85

alone derived any benefit. Certainly their country derived none.

During this period, the legation in London, whose importance may be understood, was left in the hands of men having neither wealth nor qualifications, strangers to political or diplomatic usage, and sometimes ignorant of the true aspirations of the people they represented, and the rights of the nation whose sovereignty should have been implied by the mere fact of their presence. The Egyptian Minister in London having tendered his resignation, no trouble was taken to fill his place, and his duties were carried on for several years by a *chargé d'affaires*, whose obscurity and self-effacement were only too symbolic of the state of things in general.

The representation of Egypt abroad, therefore, may well be described as illusory. It adds nothing whatever to the prestige

86 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

of the country, and is only an unnecessary charge on its budget.

One does not easily understand, for instance, why the Egyptian Government made certain purchases of very expensive buildings in a country where the diplomatic relations with Egypt scarcely existed. Certain legations were quartered in magnificent hotels and furnished with an unheard-of luxury. It was soon understood that these establishments had no other object than to minister to the King's pride, and what were called "legations" were in reality only so many stopping-places destined to make the movements of an illustrious traveller more agreeable.

If we turn now to the Parliament, it is not without sadness that we can study its work. One might almost count the number of its sessions on the fingers of one's hand. Indeed, since the introduction of the parliamentary régime into Egypt seven

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 87

years ago, there has never been a case of a Chamber sitting for more than two sessions without being dissolved by order of the Sovereign, and in one case a Chamber only lasted for seven hours. This is why the new régime has never had either time or opportunity to adapt itself to circumstances, or to organise its work in a manner compatible with the dignity of representatives of the people, and the great national interests they stand for.

Is this the result expected from a constitutional system for which the country so insistently clamoured?

In my time I remember that everyone, from the humblest to the greatest, demanded a constitution.

"Yahia el Destour!": that was the rallying-cry, the password of liberty. The nation was imbued with the idea that its salvation could only be found in a change of régime, and it knew that without a charter its

88 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

independence would prove an illusion. But it was more difficult to draw up a constitution than to ask for one. There was lacking at the head of the movement a man determined to see that those liberal principles should triumph which alone are able to safeguard the people's rights. Unfortunately, the late and regretted Sarwat Pasha, who was a great statesman and ardent patriot, dared not at that moment throw himself into the struggle and oppose the ever-changing whims of his prince with the unquestionable laws upon which must rest the freedom of men. He had still preserved his attitude of the bureaucrat, and his early enthusiasm, the result of a deep faith in the destiny of his country, was nevertheless soon quenched because of his naturally timid character. His policy was quite alien to a policy adapted to a constructive period on which depended the solidity of the legislative structure

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 89

destined for the defence of the people's sovereignty in a free nation.

The drafting of the constitution had been confided to a handful of men animated by good will, but lacking for the most part in experience and in authority.

They wrote: "There was general agreement that sovereignty certainly belonged to the nation, but differences of opinion arose when it became necessary to state this explicitly. This is the reason that in the constitution we have been content to draw the practical deductions from this principle without explicitly stating it."

Doubtless also this is the reason that the constitution is incapable of working, and that it tends directly opposite to what should be its true aim—namely, the political independence of the nation.

It is owing to its defectiveness that Parliament has continued to be at the mercy of a gesture of ill-humour or a pro-

90 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

ceeding dictated by fear. Through insistence on too many oaths, much perjury has been committed, which has ended in the constitution itself being laid aside. Sarwat, having been overcome by intrigue, and having refused to make certain concessions to modify the constitution, found himself replaced by Yahia Ibrahim and Nessim. Full advantage was taken of the weakness and servility of these men in order to cripple the newly born constitution.

No one undertook its defence, and no one respected it. It is this which explains why the Egyptians who had shown themselves so bold to obtain their rights seem to-day so incapable of action when it is only a question of defending them.

These things, let us hope, are but the first mutterings of growing liberty. It remains none the less true, however, that the country must put forth an effort for

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 91

a reform which is essential. The constitution is not hopelessly crippled, it is not incurable. It only requires an operation, which, however, must be entrusted to qualified practitioners. Egypt cannot continue her development under the yoke of an ill-conceived law, and her liberty can only be impotent as a consequence of the successive injuries which irresponsible legislators, inspired by Royal egoism, have inflicted upon her. Indeed, it is from the faulty drafting of the charter of national liberties that all the difficulty arises.

It is because the constitution is ill-conceived that the most daring attempts against liberty have taken place. It is because the constitution is crippled that it has been possible to witness the King expelled from power, by means of an offensive letter, a man who enjoyed the country's confidence and represented national aspirations. That letter of dismissal, which took

92 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

no account of services performed, nor of the one who had performed them, is the very negation of Egyptian liberties; and that which throws the deception and the irony of the constitution into a more glaring light is the protocol, which prescribes that a Minister who has been driven from power as though he were a lackey, must call at the palace to inscribe his name in the visitors' book, thanking His Majesty for his dismissal.

Again, it is owing to this ill-conceived constitution that three Parliaments have succeeded each other, each elected by a different process. These considerations permit me to assert that Egypt has never obtained her liberties, and that by means of a ridiculous phraseology the country and the world at large have been deceived concerning her true situation.

The hundred and one guns which were fired to announce the independence of

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 93

Egypt made a good deal of noise to celebrate very poor results. Events since have only confirmed me in this opinion. The Sovereign and the British High Commissioner decided to make an end of the parliamentary régime, and Mohammed Mahmoud was summoned to power to carry this design into effect. But when he went to England last July to receive an honorary degree, his journey was coincident with the dismissal of Lord Lloyd. One might have been excused for supposing at that moment that Egyptian national theories had triumphed. In fact, the President of the Council, Mahmoud Pasha, was confronted with an accomplished fact, for there was proposed to him for negotiation a treaty which was intended to satisfy both British and Egyptian opinion. The examination of the treaty having been finished, the King showed very little interest in it; and Great Britain was com-

94 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

pelled to point out this error to him and suggest that he might show some satisfaction by conferring on Mahmoud Pasha some high distinction while investing him with the Regency, so that he should be enabled to point out the merits of the treaty to enlightened opinion.

The King readily agreed to confer a high distinction on his Minister, and Mahmoud received the Order of Mehemet Ali. But the Sovereign suddenly abandoned all his plans, including his "cure" at Vichy, and his projected visit to his "cousin" of Spain, and took very good care *not* to nominate.

All the shooting-parties in Scotland were cancelled, and all the Royal tours in the Asturias. The King returned to his country and his throne, as though he feared that the effect of a very brief regency might gravely compromise a throne which was only his through the play of circumstance,

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 95

and whose foundations were too precarious to warrant any risks being incurred.

As a result of recent happenings we are justified in expecting important movements which will change fundamentally the condition of Egypt, and this will be by the advent of a union, national and patriotic, to examine and accept the treaty. But internal dissensions must and will infallibly arrest the evolution of these promising beginnings. The late imbroglia would have continued for months, and even years, had it not been for the intervention of the British High Commissioner, who made the President of the Council understand that the most opportune solution would be for him to relinquish power, at the same time advising the Sovereign to remain quiet and accept the formation of a Ministry of an entirely neutral political colour, under whose auspices the treaty would be submitted to the country.

96 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

Thus it comes about that Egypt, independent *de jure*, yet finds herself obliged to have recourse to the representative of Great Britain to obtain his help against the dangers threatened by the Royal obstinacy. However, the situation might have been still more serious, and Egyptians must be congratulated on having escaped a yet graver danger. The old Senate, which, notwithstanding its composition and system of recruiting, still showed some few signs of independence, had been maintained. There were reasons to fear that its disappearance might necessitate a new selection, and that in consequence of Palace intrigues there might have been introduced into that body a majority hostile to constitutional liberties.

Thanks to the servility of the new members it would have been possible to obtain the dissolution of the Chamber every time that the King considered it advisable.

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 97

Parliamentary action, therefore, in Egypt is non-existent, and we may hasten to add that the situation of Ministers as regards their relations with the palace completely shelters them from all criticism. They are in no sense independent. Parliament having been dissolved, Ministers remain at the mercy of the whims of the King, which are not in any way concealed, and which take no account of the fact that the introduction into Egypt of a modern régime with constitutional laws ought logically to have supplanted the absolute power of a sovereign.

The Grand Sheikh of the Mosque of El Azhar, who, it is known, is the true guardian of the Islamic faith, and who is the most important agent for the propagation of the Mussulman idea, desired to reform the teaching of this university. The entire Cabinet had adopted the views of the Rector of El Azhar, and had taken

98 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

measures to introduce into this old citadel of Islam certain reforms, perhaps of too sweeping a character, which might have called for examination before being submitted for signature.

But the reformers and their supporters had reckoned without taking account of the ill-will of the palace, the supporter of routine on principle, and without the obstinacy of the Sovereign, hostile to all Government initiative. The Cabinet having discussed and accepted the Bill passed by the Council of Ministers, the King, who up to that point had shown himself uninterested in the matter, then refused to sign it.

It is certainly strange to observe that since the country has obtained a constitution that fact has by no means increased its liberties. To prove this, it will suffice to cite a personal example, which I well remember. A crime having been committed on the person of a British subject, and the assassin

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 99

not having been found owing to lack of witnesses, the British judicial adviser demanded that Article 32 of the Egyptian Penal Code should be suppressed. This code, by the way, is copied from the Code Napoléon, and prohibits the Tribunal pronouncing the death penalty in cases where there is neither avowal on the part of the assassin nor formal depositions by witnesses.

The matter was laid before the Council of Ministers. I had around me as members of my Ministry barristers and jurists, in a word, men who were quite able to understand the question and to give an opinion with full knowledge of the principles involved. I consulted my collaborators after the judicial adviser had made known his report, and I pointed out first that Egyptians were being deprived of a necessary guarantee, and were in consequence being delivered over to the

100 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

arbitrary power and caprice of judges. I then consulted the Council. No one said a word.

It was evident to me that no one shared my opinion, or at any rate I was the only person courageous enough to express it. Nevertheless, being fully conscious that it was my rôle not blindly to impose my will, but to conform to the opinion of those whom I had myself chosen for my Ministers, I yielded on the point, and signed the decree, but on the condition that my observations should be registered, and that my opinion should be entered in the report of the proceedings.

I was not, indeed, a constitutional sovereign, but I had already realised that absolute power can no longer be exercised over educated masses who are in consequence conscious of their rights. This is why I have confidence in the future of Egypt. I count upon the broad-mindedness

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 101

of the new British Cabinet to put an end to a conflict so prejudicial to both nations.

I should like to have seen the salvation of the country in the constitution of a National Assembly which would have met to discuss and ratify the treaty. But seeing that the Government has decided to proceed to new elections, I trust that the coming parliamentary session will do the work that the National Assembly would have done, thereby permitting the free development of democratic institutions and the firm establishment of impartial justice.

And since it is now a question of new elections, and the Parliament is to be reinstated in its functions, and the seals which closed the doors of the Chamber are to be removed, I earnestly trust that its first task will be the revision of the charter. The significance of this charter has been too much forgotten in order to avoid

102 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

touching certain prerogatives and to flatter susceptibilities which are incompatible with the exercise of constitutional power.

"Yahia el Destour!"—"Long live the Constitution!" This was a cry which henceforward sounded agreeably in my ears. And, like all Egyptians, I trust that it may be fulfilled. But I desire no crippled constitution which shall protect all subterfuges and all ambitions. The constitution must be the daughter of liberty. The day when it shall be proclaimed in all its fullness, in all its light, will be for me a day of joy. For during twenty-two years I have been obliged to hold my peace, and even to-day still there are those who would stifle my voice!

Nevertheless I have allowed myself to be convinced, and I have written this book because I realise that this is an opportune moment to say frankly and without reticence to Egyptians what I feel is the truth.

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 103

I see in national union and respect for freedom the salvation of Egypt and the honour of Britain. And I trust that on this occasion again Egypt will escape from her evil shepherds, who, under the pretext that they are leading her to freedom, are in reality causing her to drift into the worst of servitudes.

The constitution must be no vain and empty word. It must respect the people's rights and assert their duties. It is thus, and only thus, that Egypt will be enabled to steer her bark towards new destinies, and to revive in a new world the qualities of a race which was at one time the world's teacher, and which for centuries gave it lessons in wisdom and greatness.

I have lived for years under the tradition of Mohammed Ali, Ibrahim, and the Khedive Ismael. I have found in my ancestors the noblest examples. I have but to turn my glance toward the past to

104 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

gather its teaching. In a recent dynasty I could find examples of soldiers, reformers, and great gentlemen. I have ever sought to find inspiration in the virtues of these noble ancestors and to live in their spirit and their memory. But I have never considered it my duty to build my popularity on the acts of these great ancestors.

It was sufficient to me that I could pay homage to their memory by trying to continue their work. I have not estranged all those who are closely or distantly related to these glorious predecessors, and I have always felt for them the respect that one owes to all who have touched sacred things.

That, perhaps, was a thing better worth doing than the estrangement of those who by reason of their nobility were both the ornaments of the throne and the tutors of the dynasty. I regret that the sovereign who desires to continue the tradition of

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 105

Ismael's greatness is to-day in conflict with Ismael's branch of the family.

To-day I express my profoundest wish for the freedom of Egypt. I am proud that I have been able to contribute to its birth, and thus to add to the long list of services rendered to Egypt by my ancestors the tribute of my own sacrifices and my most cherished aspirations.

GEORGE ALLEN & UNWIN LTD
LONDON: 40 MUSEUM STREET, W.C.1
CAPE TOWN: 73 ST. GEORGE'S STREET
SYDNEY, N.S.W.: WYNARD SQUARE
AUCKLAND, N.Z.: 41 ALBERT STREET
WELLINGTON, N.Z.: 4 WILLO STREET
TORONTO, 77 WELLINGTON STREET WEST